

ASYA ARASTIRMALARI

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of Asian Studies
International Social Science Journal
Cilt / Volume: 2 | Sayı / Issue: 2 | Güz / Autumn 2018

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Cilt / Volume : 2

Sayı / Issue : 2

Güz / Autumn 2018

ISSN: 2667-6419

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemli Süreli yayındır.

Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

The Journal of Asian Studies International Social Science, Peer-review published.

Spring and Autumn to be published two times a year.

KURULUŞ – ESTABLISHMENT

2017

ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐ

Cilt: 2 Sayı: 2 GÜZ/2018 ISSN: 2667-6419

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi Adına Sahibi

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Kurucu

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editörler

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Prof. Dr. Fatma AÇIK

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

İngilizce Editörü

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Sekreteryaya

Döndü AKIN

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Manolya PAKER

Baskı ve Cilt

Asil Organizasyon A.Ş.

Aşağı Öveçler Mah. 1332. Cad. No:7/8 Çankaya / ANKARA

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Beşevler ANKARA/ Tel:0312-2023787

E-Posta: asyam@hbv.edu.tr / **Web Sitesi:** asyam.hacibayram.edu.tr

E-dergi: asyaarastirmalari.hbv.edu.tr

Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yayımcının yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayımlar eser sahiplerine aittir; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES
Volume: 2 Issue: 2 SPRING/2018 ISSN: 2667-6419

**On Behalf Of Ankara Hacı Bayram University,
Center Of Asian Studies**
Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Rector of Ankara Hacı Bayram Veli University

Founder

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editors

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Desk Editor

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

English Editor

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Secreteria

Döndü AKIN

Cover and Page Design

Manolya PAKER

Printing and Binding

Asil Organizasyon A.Ş.
Aşağı Öveçler Mah. 1332. Cad. No:7/8 Çankaya / ANKARA

Correspondence and Communication

Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center
Beşevler/Ankara/TURKEY / **Tel:**+ 90-312-2023787
E-Mail: asyam@ahbv.edu.tr / **Web Site:** asyam.hacibayram.edu.tr
E-Journal: asyaastirmalari.hbv.edu.tr

Some or all of the articles published in the Journal of Asian Studies can not be reproduced in any way and transmitted electronically without the written permission of the publisher. The ideas, opinions, assumptions in the works belong to the owners of the works; Ankara Hacı Bayram Veli University can not be held responsible.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah GUNDOĞDU Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL İstanbul Yeditepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Alimcan İNAYET Ege Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Elman NESİROV Devlet İdarecilik Akademisi
Prof. Dr. Fatma AÇIK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI Bilkent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hiroaki HUZIE Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi/Japonya
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Semerkant Üniversitesi/Özbekistan
Prof. Dr. Kâzım SARIKAVAK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M.Öcal OĞUZ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Patrik K.MEYER Univarsitas Muhammadiyah Yogyakarta/Endonezya
Prof. Dr. Refik TURAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salim KOCA Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA Osaka Üniversitesi/Japonya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan StateUniversity/ABD
Prof. Dr. Varis ÇAKAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER Gazi Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Giray FİDAN Gazi Üniversitesi/Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gülcemal JORAYEVA Hoca Ahmet Yesevi üniversitesi /Kazakistan
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi /Kazakistan
Dr. Behruz BEKBABAYİ AllamehTabatabai'i Üniversitesi Öğretim Üyesi/İran
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA/ Ukrayna
Dr. Kim HYUN -Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı/Güney Kore
Dr. Sinan DEMİRTÜRK Gazi Üniversitesi/Türkiye

Bu Sayının Hakemleri/Referee Of This Issue

- Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Prof. Dr. Giray FİDAN
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Orhan KAVUNCU
Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU
Prof. Dr. Salim KOCA
Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU
Doç. Dr. Şengül DEMİREL

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

19. yy'da Kırgızlar

Kyrgyz in the 19th century

Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV 113

Buhara Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

The Last Emperor Of The Emirate Of Bukhara Alım Khans Presence In Afghanistan And The Developments After

Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU 127

Babür Şah'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri

The Existence Struggle Of The Babur Shah And Qur'anic Verses That Took Refuge In His Reign

Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ 145

Timurlularda Vakıf Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

An Overview on the Activites of the Foundations in Timurids Period

Yavuz Selim SALMAN 169

Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya'da Su Yönetim Sorunları

Problems Of Water Management In Post-Soviet Central Asia

Emre ŞAMLI 179

Kuril Adaları Sorunu ve Kuril Adalarının Silahlandırılması

The Problem of Kuril Islands and Arming of the Kuril Islands

Eda GARİP 195

TANITMALAR / REWIEWS

ÜLKE TANITIMI: Kırgızistan Cumhuriyeti

Republic Of Kyrgyzstan

Yrd. Doç. Dr. Roza ABDYKULOVA 207

KİTAP TANITIMI: Kırgızistan Ve Rusya'nın Önde Gelen Tarihçileri Tarafından Hazırlanmış Kırgızlarla İlgili Yeni Temel Çalışma "Kırgızlar"

New Basic Study on Kyrgyzstan by Kyrgyzstan and Russia's Leading Historians

Şahrizada KALYBEK KYZY 217

SUNUŞ

Gazi Üniversitesi bünyesinde Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi olarak faaliyet gösteren Merkezimiz, Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında 2547 Sayılı Kanun'un 2880 Sayılı Kanun'la değişik 7/d-2 maddesi uyarınca 7141 Sayılı Yükseköğretim Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 183 Numaralı Ek Maddesi ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Bu sebeple Merkezimiz tarafından çıkarılmakta olan Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2602-2966 olan ISSN Numarası 2667-6419 olarak değiştirilmiştir.

Elinizdeki bu sayımızda yayın politikamıza binaen Kırgızistan ile ilgili makalelere ve tanıtım yazılarına ağırlık verdik. Bu vesile ile **“19. yy'da Kırgızlar”** adlı özgün makalesi ile katkı sunan Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV ile **“Buhara Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”** adlı makalesiyle bizi destekleyen Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU'na, **“Babür Şah'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri”** adlı makalesi ile değerli hocamız Dr. Öğretim Üyesi Canan Kuş BÜYÜKTAŞ'a, **“Kırgızistan ülke tanıtımı”**nı kaleme alan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Roza ABDYKULUVA' A.A. Asankanov, O.I. Brusin ve A.Z.Caparrov gibi Rus ve Kırgız bilim adamlarının hazırladığı Kırgızların tarih, kültür ve etno-sosyal durumunu anlatan **“Kırgızistan”** adlı kitabının tanıtımını yapan Şahrizada KALYBEK KYZY'ya teşekkür ederiz. Ayrıca **“Timurlularda Vakıf Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”**, **“Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya'da Su Yönetim Sorunları”** ve **“Kuril Adaları Sorunu ve Kuril Adalarının Silahlandırılması”** adlı yazıları ile bizi desteklen genç araştırmacılarımız Yavuz Selim SALMAN'a, Emre ŞAMLI'ya ve Eda GARİP'e de ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Alanında uzman Türk ve Moğol bilim adamlarının makalelerinin yer alacağı Moğolistan özel sayımızda tekrar buluşmak dileğiyle, siz değerli okuyucularımızın da katkılarını bekleriz.

Editörler Kurulu

PRESENTATION

Our Center which operates as a Center for Research and Application of Asian Studies within the Gazi University continues its activities under the Ankara Hacı Bayram Veli University with the Act No. 7141 of Higher Education and with the Act No. 183 additional clause of The Law about the Amendment on Certain Laws and the Decree Laws according to 7/d-2 clause with amendments of The Act No 2880 of The Act No 2547 on the meeting of Executive board of Higher Education. For this reason, The Journal of Asian Studies published by our center has the ISSN number 2667-6419 instead of 2602-2966.

In this issue, we have focused on our publication policy and articles about Kyrgyzstan. We would like to thank to Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV with his original article **“Kyrgyz in the 19th century”** and to Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU who supported us with his article named **“The Last Emperor Of The Emirate Of Bukhara Alim Khans Presence In Afghanistan And The Developments After”**, to precious academician Canan Kuş BÜYÜKTAŞ with her article, **“The Existence Struggle Of The Babur Shah And Qur’anic Verses That Took Refuge In His Reign”**, to Dr. Roza ABDYKULUVA who faculty member of Kyrgyzstan-Turkey Manas University with her **“Promotional Article of Kyrgyzstan”**. We would like to thank also KALYBEK KYZY for the presentation of his book **“Kyrgyzstan”** which describes the history, culture and ethno-social situation of the Kyrgyz, which was prepared by Russian and Kyrgyz scientists such as O.I.Brusin, A.A. Asankanov and A.Z.Caparrov. In addition to this We would like to thank our supporters Yavuz Selim SALMAN, Emre ŞAMLI, and Eda GARIP for their articles named **“An Overview on the Activities of the Foundations in Timurids Period”**, **“Problems Of Water Management In Post-Soviet Central Asia”**, and **“ The Problem of Kuril Islands and Arming of the Kuril Islands”**

We hope to meet again in the special issue of Mongolia where Turkish and Mongolian scientists will be featured in our field. We expect your valuable contribution.

Editorial Board

19. YÜZYILDA KIRGIZLAR *Kyrgyz in the 19th century*

Ceenbek ALIMBAYEV*

Özet

XIX. y.y. Kırgız halkının siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel hayatındaki önemli dönemlerden birisidir. 1800-1917 yılları arasında Kırgızlar önce Hokand Hanlığı'nın daha sonra ise Rusya İmparatorluğunun egemenliğinde olup, iki devletin yönetiminde yaşayıp, sosyo-ekonomik ilişkileri gelişmiş, kendi egemenliğinde bir devlet kurmaya çalışmış, halkın, devletin birliği için uğraşan ünlü tarihi şahsiyetler tarih sahnesine çıkmıştır. Kırgız halkı kültürel gelişmenin yanında XX. yüzyılın başında ulusal trajediye dönüşen 1916 yılındaki milli kurtuluş ayaklanmasını da başından geçirmiştir.

Abstract

19th Century is an important period in the political, socio-economic and cultural life of the Kyrgyz people. Between 1800 and 1917, the Kyrgyz were first under the sovereignty of the Hokand Khanate and then the Russian Empire. Along with the cultural developments the Kyrgyz people also passed through the national liberation movement uprising of 1916 which became national tragedy at the beginning of the 20th century.

1. Fergana Kırgızları ve Hokand Hanlığının Ortaya Çıkışı

Tarihi kaynaklarda 19. asra kadar Kırgızlar'ın Fergana Vadisi'nde yaşadıklarından bahsetmektedir. Fergana vadisi eskiden beri "Aksı-Andican-Alay" olarak üçe bölünerek adlandırılmıştır. "Aksı" çevresi günümüzde Özbekistan'ın Namangan bölgesinin çevresini içine alıp, Kırgızistan'ın Aksı, Alay, Ala Buka, Çatkal ilçeleri de bunun içine girmektedir.

"Andican" Vadisi'ne ise günümüz Özbekistan'ının Andican bölgesi, Kırgızistan'ın Özgön, Alay, Kara Kulca ilçelerinin sol kenarından başlayarak Hodcent Dağlarına kadar, Oş, Batken bölgeleri, Özbekistan'ın Fergana bölgesine girmektedir. Bahsedilen bölgelerde günümüzde Özbekler, Tacikler, Kırgızlar v.d. halklar yaşamaktadır. Yani eskiden beri Fergana bölgesinde göçebe ve

* Prof. Dr. Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: alymbaev@mail.ru.

yerleşik hayata geçmiş boylar yaşaya gelmiş, onlar Hanlığın oluşumunda aktif rol oynamışlardır.

Hanlık etno-siyasi oluşumu, sosyo-ekonomik özelliği açısından çok uluslu bir yapıdaydı (T. Beysembiev, 1989,s. 78-79). Fergana vadisindeki göçmen ve yerleşik hayata geçmiş halklar 1709 yılında başkenti Hokand şehri olan Hokand Hanlığını kurmuşlardır. 1709 yılı Ming Hanedanının vekili Şahruh Bey şimdiki Hokand şehrinin yanında “ Eski Korgon” surunu inşa ettirip, Hanlığın kurucusu olarak anılmaya başlamıştır (V. Nalivkin, 1886, s. 234). Yani Fergana’nın çok uluslu sakinleri tarafından kurulan Hokand Hanlığı, “ortak hanlık”, “ ortak devlet” olarak ele alınabilir. Hanlığın siyasi- ekonomik hayatında Kırgızların aktif rol oynadıklarını tarihi kaynaklarda desteklemektedir.

167 yıl hüküm süren ve Orta Asya’daki güçlü hanlıklardan biri olan Hokand Hanlığının tarihini üç devre bölerek inceleyebiliriz:

I. 1709-1800 yılları- Hanlığın kuruluş dönemi. Hokand Hanlığında bu dönemde devlet olmanın gereği olan siyasi ve idari organlar oluşmaya başlamıştır.

II. 1800-1840 yılları Hanlığın gelişme ve yükselme dönemi. Hanlığın iç ve dış siyasetinin sağlamlaştığı dönem.

III. 1842-1876 yılları Hokand Hanlığında siyasi-sosyal krizlerin derinleşmesi ve hanlığın yıkılışı.

2. Kırgız Topraklarının Hokand Topraklarına Katılması

Hokand Hanlığının kurucusu olarak bilinen Şahruh Beyin (1709-1721) ölümünden sonra yerine geçen Abd ar-Rahim (Abdurrahim) Beyin döneminden başlayarak genişleme politikası izlenmiştir. Hokand yöneticileri zamanla Fergana vadisindeki dağlık bölgelerde yaşayan Kırgızların topraklarını, sonrasında kuzeyde yaşayan Kırgız boylarının topraklarını hâkimiyet altına almaya başladı.

18. asrın ikinci yarısında Erdana (1751-1770) ve Narboto (1770-1800) Beylerin zamanında Fergana Vadisinde birlik tam olarak sağlanmıştı. Andican, Namangan, Çartak, Kasan, Aksı bölgelerinde yaşayan Kırgızlar Hanlığın ege-menliğini kabul etmişlerdi. Hokand hanlarının genişleme siyaseti Alim Han (1800- 1809), Ömer/Omor Han (1809-1822), Madali Han (1822- 1842) zamanında devam ettirilip, Hokand askerleri 1820-1830 yıllarında Kırgızistan’ın kuzeyindeki Ketmen-Töbö, Talas, Çüy, Issık-Göl, Tian-Şan vadilerine sefer düzenlemişlerdir. Omor Hanın ünlü komutanı Seyitkul Beyin önderliğinde 1821 yılında Ketmen-Töbö Kırgızlarını hakimiyet altına alınmıştır.

Madali Han da kuzeydeki Kırgızlara karşı seferlerini devam ettirmiştir. Kuzeyde yaşayan “Sarbariş” ve “Solto” boylarının aralarındaki husumetten faydalanan Madali Han 1825 yılı Çüy bölgesine Taşkent hakimi Laşkerkuş Beyinin idaresinde 4000 kişilik bir ordu göndermiştir. Çüy bölgesindekiler Hokand Han-

lığının egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardı ve 1825'te Bişkek Kalesi inşa edildi (T. Kenensariiev, 2011, s. 379). Çok geçmeden onlar Isık-Köl Vadisinde yaşayan Kırgızlara elçi gönderip, baş eğmelerini istediler. Fakat Isık-Köl'deki Kırgız boyları Hokand Hanlığının bu isteğini kabul etmediler. Boy beyleri "Cırgan" Nehrinin kenarında yapılan toplantı sonucu elçilerin bu tekliflerine reddetme kararı aldılar (A. Hasanov, 1977, s.27).

Isık-Köllü ve İç Tanrı Dağlı Kırgızların kolayca baş eğmeyeceklerini anlayan Madali Han 1831 senesi yazında bu bölgelere sefer düzenledi. Taşkent Hâkimi Laşker Kuşbeyi öncülüğündeki büyük Hokand ordusu Çimkent, Evliya-Ata üzerinden Çüy bölgesine ulaştılar, sonrasında Isık-Köl bölgesine yol aldılar. Aynı zamanda en iyi komutanlarından biri olan Hakkulu binbaşının 7 bin askerlik kolordusu "Kögart" geçidi üzerinden Toguz-Toroo, Ak-Talaa, Atbaşı, Narın, Cumgal, Koçkor Vadilerinde kargaşa çıkarıp, sonrasında Isık-Kölün eteklerindeki Kırgız köylerine saldırı düzenlediler. Aynı sene içerisinde Hokandlı bölükler "İli" ye kadarki Kazak köylerini baş eğdirdiler. (Ç. Valihanov, 1985, s. 32,33,77,147) (Valihanov Ç. Toplu makaleler, 5 cilt – 3. Cilt, Almatı, 1985, s. 32,33,77,147)

Böylelikle, 1825-1832 yılları arasında Hokand Hanlığı tekrar tekrar saldırılar düzenleyerek Talas, Çüy, İç Tanrı dağlı ve Isık-Köllü Kırgızları hakimiyet altına aldı (B. Camgırçinov, 1959, s. 92-95).

Hokand Kalelerinin İnşa Edilmesi

Hokand Hanlığı yerli halkı yerinde kontrol etmek için, hakimiyet kurduğu bölgelerde kale surları inşa etti. Çüy Vadisinde Bişkek, Tokmok, Aksu, Çaldıbar, Kara Balta, Merke Kalelerinin temelleri atıldı. Alay bölgesinde Daraut- Korgon, Kızıl-Korgon, Pamir bölgesinde Taş-Korgon, Boston-Terek, Çatkal bölgesinde Çinaz ve çevresindeki bölgede Ketmen- Töbö Kaleleri kuruldu. Aynı zamanda İç Tanrı Dağlarında Atbaşı, Kurtka, Koçkor, Cumgal, Toguz-Toro Kaleleri, Issık Gölde Ton, Cargılçak, Tamga, Barskoon, Karakol Kaleleri ortaya çıktı. Bişkek ve Kurtka Kaleleri Hokand Hanlığının Çüy ve İç Tanrı Dağlarındaki askeri gücün en önemli dayanak noktalarıydı. Bahsi geçen kalelerde geniş yetkiler verilen Hokandlı beyler bulunmaktaydı (Kırgızistan Tarihi, C.2, s. 174).

Alımbek Datka, Hokand Hanlığının siyasi hayatında aktif olarak yer almış Kırgız beylerinden biridir. Alımbek 1831 yılında "Datka" ünvanını almış, Hokand Hanlığında siyasetçi ve devlet adamı olarak görev yapmıştır. 1858 yılında Alımbek başta olmak üzere Kırgız beyleri Kudayar Hana karşı hareket etmeye başlamışlardır. Neticesinde Margalan yakınlarında Kudayar Hanın askerleri mağlup edilip, Kudayar Hanın yönetimine son verilmiş ve yerine Malabeyi tahta oturtmuşlardır. Malabey kendinin tahta geçmesine yardım eden Kırgız beylerini; Alımbek'i ilk olarak Andican bölgesi yöneticisi, sonrasında ise baş vezir, Seyitbek Datkayı Hocent'e yönetici, Moldokasım'ı Noo Kalesine kale komutanı,

Alimbek ile ilişkisi iyi olan Margalan'ın eski beyi Kırgız-Kıpçak soyundan olan Ötömbay Beyi Taşkent yöneticisi olarak atamıştır (T. Kenensariev, 2009, s. 103). Alimbek Datka'nın siyasi hayatının sonraki dönemi 1860 yılında Rusya İmparatorluğu'nun Çüy bölgesini işgaline kadardır. O yıllarda Tokmok, Pişpek Hisarlarının Ruslar tarafından ele geçirildiğini haber alır almaz Mala Han, Alimbek Datka'yı Rus askerlerini durdurması için göndermişti. Alimbek "Anciyan Bölüğü" ile Narın üzerinden Çüy bölgesine yöneldi. Yolda Kırgız bölüğünü tamamlayarak asker sayısı 12.000'i buldu. Pişpek önünde Alimbek'in askerleri ile Taşkent'ten gelen Kanat Şaan'ın birliği ile karşılaştı. Alimbek ile Kanat Şaan'ın arasında başkomutanlık konusunda anlaşmazlık çıktı. Kırgızlar ve Kıpçaklar Alimbek Datka'yı destekleyip, Kanat Şaan'ın komutanlığını kabul etmemişlerdir. Neticesinde Uzun Ağaç, Kara Kestek, Kaskeden köylerindeki Rus askerleriyle yapılan mücadelede Alimbek'in askerleri savaşa katılmamış, Hokand ordusu çekilmek zorunda kalmıştır. Alimbek'in önderliğindeki 12 bine yakın Kırgız askeri savaşmak istememiştir. Bu davranışından dolayı Alimbek Datka suçlu bulunup, Mala Han tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu haber Alimbek Datka'ya ulaşınca, Alimbek Alay'dan Narın'a geçmiş Sarbagış boyunun beyleri Ümötöaali, Hacı, Adil, Törögeldi, sayakların boybeyi Osman'a sığındı (Kırgızlar, 2011, s. 156). Alimbek ile barışmak için Mala Han 40 kişilik bir heyet gönderdi. Hanın gönderdiği asker bölüklerini Alimbek yenilgiye uğratmıştır. Alimbek Datka'nın halk nezdindeki değerini Rus yönetimi de fark etmiş, onu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Çok geçmeden Mala Han ile Alimbek uzlaşmış, Alimbek'in talepleri yerine getirilmiş, baş vezirlik makamı tekrar iade edilmiştir (T. Ömürbekov, 2003, s. 288). Fakat Han ile Alimbek Datka'nın arasındaki fikir ayrılığı sonlanmamıştır. Aradan fazla bir zaman geçmeden Hadir, Alim Bey, Alimkul ve diğer Kırgızların vekilleri toplanıp 1862 yılı Mala Hanı öldürerek yerine Şahmurat'ı han ilan etmişlerdir.

Alimbek Datka hanlıkta baş vezir olarak görünse de, aslında Hanlığın yönetimini ele geçirmişti. Fakat Orda'daki Alimbek Datka'ya karşı direnişler sona ermemişti. 1862 yılında kandırılarak Orda'ya çağrılan Alimbek Datka öldürülmüştür. Gerçekliği net olmayan bazı malumatlar Alimbek'in öldürülmesi olayına Alimkul'un da katıldığı yönündedir. G. A. Kopakovskiy 1862 yılının 25 Haziranında Batı Sibiryaya genel valiliğine gönderdiği raporda; "Alimbek, kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü." diye boşuna söylememiştir (B. Bootaeva, 1995, s. 62). Böylelikle hanlıktaki yüksek otoriteli yöneticilerden biri olan Alimbek Datka'nın hayatı trajedik bir biçimde sonlanmıştır. Onun geride bıraktıklarını eşi Kurmancan Datka ve evlatları devam ettirip, hanlıktaki görevlerini sürdürmüşlerdir.

II. Rusya İmparatorluğu Devrinde Kırgızlar Kırgızistan'ın Rus Hakimiyetine Girişi

Kırgızistan'ın Rusya İmparatorluğu hâkimiyetine girişi hakkında XIX. asrın ikinci yarısından günümüze kadarki araştırmalarda birden fazla terim kullanılmıştır. Devrim öncesi araştırmalarda “işgal etme”, “hakimiyet kurma” terimleri kullanılmıştır. Aynı zamanda Sovyet dönemindeki 1920-1930 yılları arasındaki araştırmalarda ise “hâkimiyet kurma”, “mutlak felaket”, “yarı felaket”, 1950-1980 yıllarında ise “müttefiklik”, “kendi isteğiyle himayesine girme” terimleri kullanılmıştır. 1960'lı yılların başında Sovyet- totaliter sisteminin ideolojistleri “kendi isteğiyle himayesine girme” terimini dayatmışlardır. 1960-80'li yıllarında bilimsel eserlerin tamamında bu terim kullanılmıştır. Aynı zamanda 1980 yıllarının sonundan başlayarak araştırmacılar “vatandaşlığını tanıma”, “vatandaşlığına girme”, “himayesine girme”, “birleşme”, “hâkimiyet kurma” biçimindeki terimleri kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde araştırmacılar “kendi rızasıyla himayesine girme” şeklindeki kullanımın, tarihi gerçekliği yansıtmayan, Sovyet ideolojisinin tarih bilimine bıraktığı ters bir tesir olarak ele almakta, “hâkimiyet kurma”, “topraklarına katma”, terimlerinin gerçek olayı yansıttığı konusunda hemfikirlerdir.

Kırgızistan topraklarının Rusya İmparatorluğuna katılması uzun bir süreç olduğundan, bu konuyu bölümlere ayırarak ele almak gerekmektedir. Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde hakimiyet kurma cereyanı 13 yılda (1855-1868) gerçekleşmiştir. Bu 13 yılı da 3 alt başlıkta ele alabiliriz: 1855-1857 yılları, 1858-1863 yılları ve 1864-1868 yılları şeklindedir (T. Kenensariyev, 2009,s.352,355).

Kuzeydeki Kırgız boylarının Rus hâkimiyetine girmesine birden fazla tarihi olay sebep olmuştur. Kırgızistan'ın kuzey bölgesinde 19. asrın 40-50. yıllarında iç ve dış siyasi durum zorlaşmaya başlamıştı. 1842- 1844'te Hokand Hanlığındaki taht mücadeleleri Kırgızların siyasi gücünü azaltmış, Hokandlılara baş eymek istemeyen Kırgız boyları 1842 yılı Karakol, Barskon'daki Hokand Kalelerini yıkmışlardır (Svedeniya o dikakamennihkirgizia, 1851, c. 141).

Aynı vakitlerde kuzey Kırgız boyları arasında anlaşmazlık güçlenmişti. Özellikle 1854-1855 yılları Bugu, Sarbağış boylarının arasındaki savaş trajedik bir şekilde sonuçlanmıştır. Köyler yağmalanmış, günahsız insanlar yaşamlarını yitirmiş, Sarbağışların Beyi Ormon Han yaşamını yitirmiştir. Bu konu hakkında Issık Göle gelen Rus seyahatçi P. P. Semenov; “Biz... Karakırgızların ünlü beyi Ormon 1854 yılında vefat ettiği savaş alanından geçtik...Savaşa iki taraftan 6000'e yakın atlı katılmıştı. Olay ta 1854'te olmuştu...” der. (Semenov P.P., 1946, s. 280).

Kırgız boy beylerini Rusya'ya başvurmaya iten diğer bir olay ise, Kenesarı Kasımov'un 1845-1847 yıllarındaki Çüy Kırgızlarına karşı seferi olmuştur. (B.

Soltonoev,1993, s. 4-14). Yukarıdaki iç ve dış zor tarihi olaylardan sonra kuzeydeki Kırgız boyları “Rus vatandaşlığına geçme/himayesine girme” taleplerini ileten bir mektup yazarak, elçi göndermeye mecbur kalmışlardır.

Rusya himayesine geçme girişimi Issık Göllü Kırgızların Bugu boyuyla başlamıştı. 10 Haziran 1854’te Bugu beylerinin adına Omsk’a gönderilen Koyçubek Şeralı oğlunun heyeti şehre 26 Eylülde ulaştı. (İstoriya Kirgizskoy SSR..., 1986, C. 2, s.65). 17 Ocak 1855’te Batı Sibiryaya genel valisi G. H. Gasford başkanlığında, ünlü Kazak sultanları, bunların içinde Kazak halkının ünlü aydını, genç subay Ç. Ç. Valihanov’un katılımıyla 10.000 çadırılık Buguların adına Bey Koyçubek Şeralı Oğlu ant içmiştir. Demek ki 17 Ocak 1855’te Issık Göllü Kırgızları Rus İmparatorluğuna barış yoluyla katıldığı görülür.

Çüy ve Tanrı Dağlı Kırgızların üzerinde hâkimiyet kurulması, 60’lı yılların başında Rus imparatorluğu tarafından planlı olarak hayata geçirilmeye başlamıştır. Genel karargâh komutanıyla Ala-Too bölgesinin yöneticisi G. A. Kolpakovskiy 1860 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Tokmok, Pişpek Kalelerini yıkmaya girişmişlerdir. Tarihi kaynaklara baktığımızda, 27 Ağustos günü Tokmok Kalesinin yıkılması emri verilmiştir. (Ruskiy Türkistan. // Sbornik, 1872, s. 27-29). 5 günlük kuşatmanın neticesinde, 4 Eylül günü Pişpek teslim oldu. Atabek, Alişer Datka ve beraberindeki 1627 kişi tutsak oldu. Tutsakların içinde 84 tüccar, hizmetçiler ile 63 kadın ve 38 çocuk vardı (Ruskiy Türkistan. // Sbornik, 1872, s. 30-33). 5 Eylül 1860’ta ise Pişpek Kalesinin yıkımı başladı. 7 gün boyunca burada 600 kişi durmadan çalıştı, 217 dinamit kullanıldı (T. Kenensariiev,2009, s. 124). Neticede1862 yılı Eylül-Ekim aylarında Rus yönetimine Baytik gibi Kırgız beylerinin desteğiyle Rus askerlerinin ilerleyişi maksadına ulaşmış, Çüy bölgesinin büyük bir bölümü Rusya hâkimiyetine girmiştir.

Tanrı Dağları bölgesinde hâkimiyet kurmak için Rus keşif bölüğü Narın, Kurtka, Toguz Toro, At Başı’na gönderilmişti. Örneğin, 1863 yılı N. İ. Protsenkounun emri altındaki Rus bölüğü Tanrı Dağları bölgesine gönderilmiştir (B. Djamgerçinov, 1966, s. 208). Fakat Rusya’ya katılmak istemeyen boylar da vardı. Örneğin, Cantayın yönetimindeki Tınay boyu Rus yönetimi altına girmeye razı olsa, Ümöötalı Ormon oğlu buna karşıydı. Bişkek Kalesi beyi Rahmatulla’ya zıtlaşan Baytik Kanay Oğlu Rus yönetimine yaklaşıırken, Cangaraç Rus hâkimiyetine karşı çıkmıştır. Durum böyle olsa da 1862’de Tokmok, Pişpekte; 1863’te Kurtka Kalesi ele geçirilmiş, Narındaki askerler Rus hâkimiyetini tanımıştı. 1864 yılı 5 Haziranında Albay M. G. Çernyayev’in müfrezesi (2500 asker) Oluya Ata’yı almış, müfrezenin bir kısmı Talas üzerinden geçerek Çatkalı ele geçirmişlerdi. Cumgal, Susamır, KetmenTöbö, Narın’ı yurt edinen Sayak boyu ve kolları Rus hâkimiyetine 1865’te geçmiştir. 1867’de Ümöötalı’da Rus hâkimiyetini tanıdıktan sonra, Kuzey Kırgızistan tamamen Rusya İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiş, Yedi Su bölgesine bağlı Tokmok ilçesi oluşturulmuştur. Fakat, Hokand etkisinden kur-

tulmasıyla ondan da güçlü olan Rus sömürsünün çengelinde kalacağını anlayan bazı boylar Sarıbagış, Sayak kolları gibi, Rus askerlerinin Narın'a gelmesini bahane ederek ayaklanma çıkarmış, sadece bununla kalmayıp Ümööotalı Ormon oğlu, Osmon Taylak oğlu'nun askerleri ile Balıkçı'dan Narın'a gelmekte olan katil Zubarev'in müfrezesine 19 Temmuz 1863'te İki Çat denen yerde saldırdıkları da bilinmektedir (T. Kenensariiev, 2009,s. 155).

Tanrı Dağlarındaki Rus ilerlemesinin yarattığı etki Çerik boyu ve kollarını da Rus hakimiyetine baş eğmeye mecbur bırakmıştır. 5000 çadırlı Çeriklerin adına Turdumamat Toymat Oğlu, Karımşak Saza Oğlu 1862 yılında G. A. Kolpakovskiy'e "çaresiz arz" ile başvurmuşlardır (T. Kenensariiev, 2009,s.168).1863'te Omsk şehrinde askerlerin adına Omuke, Kataşbek, Acıbay Beyler Rus hâkimiyetini kabul etiklerine dair ant içmişlerdir (T. Kenensariiev, 2009, s.179). Sovyetler dönemindeki araştırmalarda 13 Ekim 1863 Çüde ve Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgızların Rus hakimiyetine girişi olarak kabul edilmiştir.

Haziran 1867'de Poltarskiy idaresindeki müfrezeye Tenin Dağına gelmiştir. Duruma bağlı olarak N. A. Severtsov ile buluşan Ümööotalı Rus hakimiyetine girme isteğini bildirmiştir. 1868 yılındaysa Toguz Toro bölgesindeki idari işleri organize eden G. S. Zagryajskiy'in müfrezesine Osmon Taylakov saldırmıştır (T. Kenensariiev, 2009, s 178). Çok geçmeden Osmon yakalanmış, 10-15 adamı ile birlikte Kaşgar hapisanesine atılmıştır. Tiyan Şan bölgesinde Rus hâkimiyetini bir şekilde yerleştirmek için orada Narın Karakolunun kurulması planlaştırılmış, 1869 yılında Ak Suu Karakolu uygun bulunmayıp, Issık Göl bölgesinde Karakol adlı karakolu kurulmuştur. Çüde-Tokmok, Issık Gölde-Karakol, Tiyan Şanda-Narın karakolları yeni Rus yönetiminin dayanak noktaları olup, Kırgızistan'ın kuzeyinde Kolonyal sistemin yerleşmesine imkân sağlamıştır. 1863-1868 yılları arasında Rus yönetiminin üstünlüğünü tam olarak kabullendiği söylenebilir.

1863-68 yılları gerçekleşen siyasi olaylar 1855-63 yıllarından farklı olarak, Kırgız topraklarının kuzeydeki bölgelerinde aslında Rus hâkimiyetinin ancak yerleştiğinin, bununla birlikte Rusya'nın Kırgızistan'ı topraklarına katışının ilk etabının bitişini doğrulamaktadır. Yani kuzeydeki Kırgızların Rus hâkimiyetine girişi 1863 yılı değil, 1863-68 yılları arasındır.

Güney Kırgızistan'ın Rus Hâkimiyetine Girişi

Kırgızistan'ın kuzey tarafına göre güneydeki bölgelerinin hakimiyet altına alınması zorluğu ve kanlı olmasıyla farklıdır. Güney Kırgızistan'ın Rusya hakimiyetine girişi 1873-76 yıllarındaki Polot Hanın idaresi altındaki halkın isyanı ve 1876 General M. D. Skobelev'in "Alay ilmi-askeri hamlesi" gibi büyük olaylarla yakından alakalı olarak gelişmiştir.

Fergana taşrasında 19. asrın 70. yılları Hokand'da Rus iktidarına karşı

ayaklanmalar başlamıştı. 1873-76 yılları arasında gerçekleşen ayaklanma tarihte “Halk Ayaklanması”, Hokand isyanı”, “Polot Hanın isyanı” gibi isimlerle anılır. Adı geçen ayaklanmayı, 1873 yılının yazından 1874 yılının güzüne kadar ve 1875 yılının yazından 1876 yılının sonuna kadar olmak üzere iki büyük döneme ayırabiliriz. 25 Aralık 1875’ten 5 Ocak 1876’ya kadar gerçekleşen İki Su arasında vukuu bulan kanlı ayaklanma Fergana bölgesi ve Kırgızistan’ın güneyinin Rusya’ya bağlanmasındaki en üzücü olaylardan birisidir. K. P. Kaufman ve M. D. Skobelev’in asıl maksadı İki Su arasında yerleşmiş olan göçebelere kışlaklara göçerken saldırmaktı. 26 Aralık 1875’te başlayan ilerleyişte İki Su arasındaki Balıkçı, Sarmak, Koco Abad, Paytok, Mir Abad, Canabad, Maygır, Bürgöndü, Botokara, Massı ve diğer Kırgız, Kıpçak ve Özbek yerleşimcilerinin köylerini ve kasabaları tamamen yerle bir etmiştir (Kırgızlar, 2011, s.262).

İki Su arasındaki kanlı ilerleyişini 5 Ocak’ta sonlandıran Rus askerleri, 8-10 Ocak’ta Ancıyan’ı ele geçirmişlerdir. Bazı kaynaklara göre Ancıyan şehri alınırken 20 bin insan öldürülmüştür. Çoğunluğu şehir sakinleri ve uzak kasabalardan şehre sığınmış vatandaşlardı. Asake’nin 18 Ocak’ta ele geçirilmesinden sonra ayaklanmacıların Rus işgal güçlerine karşı direnişleri sonlandı (T. Kenensariyev, 2009, s. 299). Polot hanın askerlerine karşı mücadeleyi M. D. Skobelev idare etmiş, A. N. Meller-Zakomelskiy’in askerlerin ilerleyişi devam etmiştir. Rus silah gücüne karşı duramayacağını anlayan Abdırâhman Aptabacı da M. D. Skobelev’e 24 Ocakta baş eğmiştir. Polot Han Büyük Alay bölgesine kaçmaya mecbur kalmıştır. Hokand Devletini yenen adam olarak tarihe geçmek isteyen M. D. Skobelev Hokand’ı herkesten önce ele geçirmeye çalışıyordu. Sonuç olarak, Hokand Ordası 1876 yılının 8 şubatında M. D. Skobelev tarafından kalıcı olarak işgal edildi. II. Aleksandr’ın 19 Şubat 1876’ daki emriyle Hokand Hanlığı dağıtılıp, Fergana bölgesel yönetimi oluşturuldu. Aynı gün tutsak edilen İskak Polot Han K. P. Kaufman’ın emriyle 1 Martta Margalan’ın büyük pazarında darağacına asıldı.

Alay Bölgesindeki Kırgızların Rusya Hâkimiyetine Giriş

Hokand Hanlığı dağılırken Güney Kırgızistan’ın dağlık bölgeleri, Alay ve diğer vadileri Rusya egemenliğine daha girmemişti. M. D. Skobelev baş eğmeyen Kırgızları bertaraf etmek için özel olarak “Alay ilmi-askeri araştırma gezisi” düzenlemiştir. Alaylı Kırgızların Rus yönetimine karşı mücadelesine Alimbek Datka ve Kurmancan Datka’nın evlatları Abdillabek, Batırbek, Mamıtbek ve Asanbek önderlik ediyorlardı. Rusya’ya baş eğmek istemeyen Kurmancan Datka 1876 yılı Haziran ayının hemen başında köyüyle beraber Kaşgar bölgesine göç etmişti. Oradan Alay’a “Alay araştırma gezisinin” en hararetli zamanlarında geri gelmiştir. 29 Temmuzda Rus askerleri Kurmancan Datkayı hasta halde olan M. D. Skobelev’in karargahına götürdüler. Onun Alay nezdindeki değerini anlayan Fer-

gana'nın 1. askeri Valisi General M. D. Skobelev saygı ve hürmetle karşılaşmıştır. Kurmancan Datka Rus yöneticileriyle ilişki kurmada akıllığını ve mantıklılığını göstermiştir. Görüşmelerin sonucunda General Kurmancan Datka'nın mantıklılığını ve aklını överek ona "Alay kraliçesi" demiştir. Bu çaresiz durumda Kurmancan Datka Rus yöneticilerine baş eğdiğini bildirmiş, evlatlarını da Rus himayesine almasına yardım etmeye mecbur kaldı. Böylelikle Güney Kırgızista'nın Rus hakimiyetine girişi de tamamlanmış oluyordu. İmparatorluk yönetiminin net olmayan malumatlarına göre 17380 çadırılık Alaylı Kırgızlar (Adıgine-3145 çadır, İçkililer-1225 çadır, Monguş-13010 çadır) Rus vatandaşlığına alınmıştır. Bunlardan Gülçö, Ak Buura, Nookat nahiyeleri oluşturulup, Oş ilçesinin temeli atılmıştır. (Üsönbaev K., Alay Kanışasılimiy köz karaşmenen, KırgızstanTarihi, 1991, 26 Temmuz).

2-Geleneksel Kırgız Toplumunun Sosyal Yapısı

Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre XIX. yy'ın sonu XX. yy'ın başında Kırgız toplumunun birkaç sosyal katmandan oluşmakta, bunlar toplum içerisindeki statüleri, ekonomik durumu, mal varlığına göre ayrılmışlardı. Sosyal katmanlara bölünmenin temel kriterleri, göçebe olarak yaşayan Kırgızların ekonomik durumu, mansıplığı, itibarı, şeceresi, üretimsel yapısı, hayvan sayısı v.b. başlıca faktörler olmuştur. Kırgız halkı "soylular (beyler)" ve "sıradan halk" olmak üzere iki büyük katmana bölünmekteydi. Kırgızların sosyal yapısını inceleyen Kırgız tarihçisi Belek Soltonoev Kırgızların; zengin, bey, han, çiftçi, işçi, fakir, köle ve hâkim şeklinde isimlendirildiğini belirtir. (B. Soltonoev, 1993, s. 176).

Geleneksel Kırgız toplumundaki en üst katmanını zenginler oluşturmaktaydı, zenginlerin kendi aralarında bölünmesi aşağıdaki gibidir:

Büyük zenginler (Mirzalar); Bunlar sülaleden zengin olup "mayasından zengin" veya "kordoluu zengin" diye adlandırmışlardır. Bu derece zengin olanların içerisinde, zengin olması hasebiyle kendisini halktan ayrı görmeyen ve toplumsal hayatta aktif ve itibar sahibi olanlara "kordoluu zenginler" demişlerdir. (B. Soltonoev, 1993, s.183) M. F. Gavrilov ise "tohumdan zengin" soyu zengin olup "kordoluu zengin" namına sahip olduklarını belirtmektedir (M.F. Gavrilov,1927, s. 196). Yani mayasından veya kordoluu zengin, soyu zengin olan, zenginliği nesilden nesile süregelen, mirasyedi zenginlerdir. Bu zenginleri baba tarafından akrabaları da zengindir.

Cimri zenginler; Kardeşlerine, akrabalarına, komşularına yardım etmeyen, bunların ihtiyaçlarını sormayan, malını kullanmayan cimri zenginlerdir. (M.F. Gavrilov,1927, s. 184).

Kötü niyetli zenginler; "Belalı zenginler"; kendi malını kesip yemez, ölen hayvanın etini yer. İyi giyinip, iyi yemeyi sevmez. Konuk gelse kaçır, saklanır

(M.F. Gavrilov,1927, s 184). Bu kategorideki zenginler mal-mülk tarafından güçlü olmakla birlikte hayırseverliği olmayan, açgözlü insanlardır.

Bencil ve duyarsız zengin; yaz-kış yalnız yaşar, yalnız iş yapar. Yanına komşu istemez (B. Soltonev,1993, s, 184).

Soylu katmanlarının ikinci bölümünde Beyler bulunmaktadır. Bey statüsünün Kırgız toplumundaki gelişimini ele aldığımızda, her dönemde toplumun sosyal yapısındaki hiyerarşisinde türlü mansıplık, statüsel durumları içine alır. O kendisine baş eğen boy veya boylar üzerindeki sınırsız iktidara sahip olmakla beraber, adaleti sağlama vazifesini de yerine getirebilecek niteliklere sahip olmalıdır. Örneğin, 18. asrın ikinci yarısında, 19. asrın birinci çeyreğinde Rus kaynaklarında Kırgız toplumunun sosyal yapısındaki önemli katmanlardan birini beylerin oluşturduğu belirtilmektedir. Kırgızlar hakkında tarihi-etnografik bilgi veren yazarlardan biri İ. G. Andreev, Kırgızların sosyal yapısını incelemiştir: “Kırgızlarda han, sultan yoktur, Atake adlı beyi var, savaşa 50.000 asker toplayabilir”, diye belirtir (İ. G. Andreev, 1998, s. 52,55). Aynı zamanda, Rus diplomat E. F. Timkovskiy 1820-1821 yıllarında Rusya’da Pekin’e yaptığı misyonerlik gezisinde Kırgızların yaşantısını araştırmaya çaba sarfedip: “Onların yurdu Andican ile Kaşgar’ın arasında bulunmaktadır. Onlar kendi yöneticilerine bey derler. Beyler 10-20 bazıları 20-30 arası boyu bulunan, halk arasında itibarlı kişilerdir” şeklinde yazmıştır. (E. Timkovskiy,1824, s. 255). Yani “Beyler” Kırgız toplumundaki sosyal katmanlardan biri olarak 18. asra kadar yaşayagelmiştir.

20. asrın 40lı yıllarından başlayarak beylerin sosyal yapısı değişerek, onlar sadece hakimlik görevini yerine getirmeye başlamışlar ve yöneticilik vasıfları kalmamıştır. Onların sosyal yapıdaki bu görevi İmparatorluk yönetimi zamanında ve sonrasında sağlamlaşıp, örfi ve şeri hukuk temelinde verilen sadece hakimlik yapma hakkına sahiptiler. Manapların (varlıklı kimselerin) siyasi arenaya gelmesiyle birlikte beylik statüsünün gücü azalmış, beyler hakimlik görevini yerine getirmeye başlamışlardır.

Kırgız toplumunun diğer bir katmanını Manaplar (varlıklı kimseler) oluşturmaktaydı. Bunlar 18. asrın sonu 19 asrın başlarından itibaren kuzeydeki Kırgızların sosyal yapısında yeni bir katman olarak ortaya çıkmıştır. Kırgız toplumunun soylu sınıfından olan manaplarda kendi aralarında katmanlara ayrılmıştır. M. F. Gavrilov da, “Manaplar sosyal olarak kendi aralarında üç katmandan: Zincirli Manap, Yarı Manap, Çolak Manaplar olarak bölünüyordu. “Zincirli” sözü, Arapça زنجیر-“zincirden” kelimesinden türemiştir. Bu kategorideki manaplar kendi namını mirasçılara bırakabildiğinden böyle bir isme sahip olmuşlardır...” (M. F. Gavrilov 74, s. 212-213) diye yazmaktadır. Zincirli sözüyle manaplığın babadan oğula geçtiği belirtilmektedir. Çoğu zaman bu büyük manaplar arasındaki durumdu. “Yarı manaplar: yarı-Altay sözü “الاج” den gelmektedir” diye yazar M. F. Gavrilov. Bu kategorideki manaplar ünvanını miras olarak almamış ve sonrakile-

re de bırakamazlardı. Yarı Manap, Büyük Manapın yönetimi altında olup, o belli bir idari fonksiyonu yerine getirirdi (M. F. Gavrilov 74, S. 213-214).

Manapların üçüncü bir türü Çolak Manaplardır. Çolak Manap ünvanı, vücudunun bir uzvunda işlevsel bir bozukluk olan (aksak, kolu yok v.b) anlamında verilmiş, bu türdeki manapların becerileri gerçek manapinkine denk gelmemekteydi. “Şartlar gereği bu türdeki manapların toplumdaki rolü yükselmiş veya azalmıştır” (M. F. Gavrilov 74, s. 215). Manapların üstlendiği görevlerden biri de kendi ülkesini ve himayesindekileri korumaktı. Her bir büyük manapın kendine bağlı sürekli yanında bulunan “40 askeri” vardı. Bunlar sıradan halktan güçlü, kuvvetli, heybetli askerlerden seçilerek oluşturulan gruptur.

Kırgızların sosyal katmanlarının en kalabalığı “fakir halk” veya bir diğer adıyla fukaralar grubu oluşturuyordu. “Bukara” kelimesi Arapça olup, fakir anlamına gelmektedir. Fakirlere bazen “Karataman” kelimesi de kullanılmıştır. Sosyal farklılıklarına münasip fakirler sosyal açıdan en aşağı katmanda bulunuyorlardı. Kırgız tarihçisi Belek Soltonoev fakirler katmanını birkaç bölüme ayırmıştır; 1. Yoksul, 2. Kara kaşka fakir, 3. Hizmetçi veya işçi, 4. At bakıcısı, 5. Komşu, bağımlı, 6. Fukara, 7. Tahıl üreticisi, 8. Koyun çobanı (B. Soltonoev,1993, s.184,185). Belek Soltonoev’e göre fakirler bu şekilde sekize bölünmekteydi. 20’li yıllarda Kırgızların sosyal yapısını araştıran yazarlardan biri olan M. N. Gavrilov fakirler katmanını betimlerken genel olarak fukara terimini kullanmış, bu katmandakilerin yerinin, malının olmadığını sadece işçi olduklarını, bunların içine önceki hizmetçiler, at bakıcıları, koyun ve büyük baş çobanları, Baykuşlar (zavallılar), Cakırlar (yoksullar), Toporlor (zayıflar), Tomayaklar (fakirler) girmektedir diye belirtir (M. F. Gavrilov, 1927, s. 195-196).

Fakirlerin arasındaki katmanlardan biri de Aylakçılardı. Bunların malı ve sürüsü olmadığı için sürekli olarak aynı yerde ikamet etmekteydiler. Fakirlerin diğer bir türü “malay (hizmetçi)”, “çalçı (işçi)” diye adlandırılmaktaydı. Bunlar da beylerin, zengin manapların (varlıklı kimselerin) otlak ve sularını koruyup, ev hizmetçisinin görevlerini yapıyorlardı. Kendilerinin çalıştığı bu ağır işlere karşılık karınlarını doyuracak kadar az yemek ve zenginlerin eski giysilerini alıyorlardı. Malaylar (hizmetçiler), bunlar zengin manaplarla birlikte göçerek, yaşama işçi olarak çalışıyorlardı. Hizmetçilerin en önemli kısmını Büyük baş ve küçük baş çobanları ile at bakıcıları oluşturmaktaydı. Süreli işçiler altı ay süresince mal bakması karşılığında beş tane bir yaşında kuzu alıyordu, öylece zengin manapların yemeğinden yiyip, eski giysilerini giyerek günlük yaşıyorlardı.

Fakirler katmanının sonraki grubunu Cınalaç-Ortok (parasız/ pulsuz ortak) diye adlandırılmaktaydı. Bunlar toprağı olup bunu işleyemeyen zenginden çiftçilik yapmak için ekin, tohum dahi almadan hayvan olarak onun toprağını işlemekteydiler. Toprağı sürüp, sulayıp, hasat zamanı geldiğinde Cınalaç-Ortok, hasadın yarısını kendisine alarak kalanını toprak sahibine veriyordu. Buna benzer fonksi-

yonu yerine getiren fakir kimseye Güneyde çayırker (ırgat) diye adlandırıyorlardı. Belirtilmesi gereken bir durum Kırgızistan'ın güneyinde çayırkerler (ırgatlar) ile mardikerler (gündelikçiler) diye adlandırılan yeni katmanlar çoğalmaya başlamıştı. Aslında Kırgızların geleneksel toplumsal hiyerarşik yapısı 20. asrın başındaki Patriarhal-boy yapısında olup toplumsal ilişkilerin düzeyine göre ayarlanmıştı.

Kaynakça

- ALIMBAEV, J., (2015), Kokon handığı jana Hüzüp miñbaşı, Bişkek.
- ANDREEV, İ.G., (1998), *Opisanie sredney ordı kirgiz-kaysakov*, Almatı., s.279.
- BABADJANOV, B.M., (2010), Kokandskaya hanstvo: vlast , politika, relegiya, *Tokio*, Taşkent.
- BALİHANOV, Ç., (1985), *Sobranie soç. B pyati tomah*, T.3. Alma-Ata, 1985.
- BEYSEMBİEV, T., (1987), «*Tarihi-Şahruhi*» kak istoričeskiy istoçnik, Alma-Ata.
- BOOTEVA, B., (1995), Kırgızı mejdu Kokandom, Kitaem i Possiiey, Bişkek.
- CAMGİRÇİNOV, B., (1959), *Kırgızların Rus Egemenliğine Girişi*, Moskova.
- FRUNZE, (1966), *Djamgerçinov B.* Oçerki političeskoj istorii Kirgizii, XIX v.
- FRUNZE, (1986), İstoriya Kirgizskoj SSP s drevneyşih vremen do naşih dney, 2 tom.
- GAVRİLOV, M.F., (1927), Klassoviy sostav “bukarı” gornoy Kirgizii, Sovremenniy aul Sredney Azii, Bıpusk 10., Taşkent.
- GAVRİLOV, M.F., (1927), Manap-*Sovremnniy aul v Sredney Azii*, Bıp.10, Taşkent.
- HALİVKİN, B., (1886) Kratkaya istoriya Kokandskogo hanstva, Kazan.
- JAMBERGERÇİNOV, B., (1959), *Jamgerçinov Prisoedinenie kirgizii k Possii*, M.
- KENENSARİEV, T., (2009), Kırgızstandın XIXk.50-70jıldarındağı sayasiy öñügüüsü, B.
- KONDRATEV, A.A., (1851), *Svedeniya o Dikokamennih kirgizah, dostavlenie ot general-gubernatora Zapadnoy Sibiri, Zapiska imper*, PGO. Kn.5, 1851, s.140– 153.
- OMURBEKOV, T.H., (2003), Omurbekov T.H. Uлуу insandardın Kırgızstandın tarihındağı rolu jana ordu (XIX kılımdın ortosu – XX kılımdın başı), Bişkek.
- SBORNİK, (1872), Puskiy Turkestan, izdanniy po povodu političeskoj vistavki, Bıp.III., Spb.

- SEMENOV, P.P., (1946), *Puteşestvie v Tyan -Şan v 1856-1857 gg.*-M.
- SOLTONOEV, B., (1993), Kızıl kırgız tarihi, Tom.1., Bişkek.
- T., (2011), Kırgızdar, 7., Bişkek.
- T., (2016), Kırgızstandın tarihi, Bayırkı mezgilden bugünkü küngö çeyin, 2., Bişkek.
- TİM KOVSKİY, E., (1824), *Puteşestvie v Kitay çerez Mongolixo v 1820 i 1821 godah*, Ç.1.- SPB., 1824.
- Turkestanskije vedomosti*, (1892), №6.
- XASANOV, A., (1997) *narodnie dvijeniya v Kirgizii v period Kokandskogo hanstva*, M.
- YSÖNBAEV, K., (1991), *Alay kanişası ilimiy köz karaş menen*, Kırgız Tuusu.

BUHÂRA EMİRLİĞİ'NİN SON HÜKÜMDARI ÂLİM HAN'IN AFGANİSTAN'DA ÖLÜMÜ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER*

*The Last Emperor Of The Emirate Of Bukhara Alim Khans Presence In
Afghanistan And The Developments After*

Nurettin HATUNOĞLU**

Özet

Buhâra Emîrliği, Ceditçi adı verilen reformist aydınların da desteği ile Bolşevik Ruslar tarafından 2 Eylül 1920 yılında işgal edilmiştir. 4 gün devam eden savaşı kaybeden Emir Âlim Han, önce Doğu Buhâra'ya çekilmiş oradan da Afganistan'a gitmiştir. 1944 yılında Afganistan'da yüksek tansiyon ve buna bağlı beyin kanaması sonucu vefat etmiştir. Ölmeden önce bir vasiyet bırakmış, bu vasiyetinde kendinden sonraki halefi ve maddi konularda bilgi vermiştir. Afganistan'da adı konmamış bir tutsaklık hayatı yaşayan Âlim Han, bazı siyasi faaliyetlerde bulunmuş fakat bir başarı elde edememiştir. Yaşamının son dönemlerinde ekonomik açıdan sıkıntılar da yaşamıştır. Cenazesi resmi tören ve geniş bir katılım ile gerçekleşmiştir. Ölümünden sonra hanedan mensupları Afganistan'ın değişik yerlerine dağılmış, Afgan - Rus savaşının ortaya çıkardığı kaos sebebiyle diğer ülkelere dağılmışlardır. Hanedan mensuplarının büyük bir bölümü 1983 yılında, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Türkiye'ye getirilerek Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir. Bu çalışmada Âlim Han'ın Afganistan'daki yaşamı, ölümü ve ölümü sonrası hanedan mensuplarının durumu üzerinde durulacaktır. Âlim Han'ın ölümü ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile ilgili bağımsız çalışmalar yetersiz olduğundan dolayı, bu çalışmada konuyla ilgili hanedan mensupları ile yapılan kişisel görüşmelerden ve ilgili telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buhâra, Âlim Han, Özbekistan, Afganistan

Abstract

The Emirate of Bukhara was occupied by Bolshevik Russians on September

* Bu çalışma, 17-21 Ekim 2018 tarihinde Buhâra'da gerçekleşmiş olan 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü olarak sunumu yapılan çalışmanın yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Genel Türk Tarihi ABD, hatunoglu.nurettin@gmail.com

2, 1920, with the support of the reformist intellectuals called Ceditci. Emir Alim Khan, who lost the war that lasted 4 days, first retired to Eastern Bukhara and then went to Afghanistan. In 1944, he died in Afghanistan as a result of high blood pressure and related cerebral hemorrhage. Before he died, he left a will and gave information about his successor and material issues. In Afghanistan, Alim Khan, who lived in an unnamed captivated life, did some political activities but failed to achieve success. In the final stages of his life, he experienced economic difficulties. His funeral took place with official ceremony and extensive participation. After his death, the members of the dynasty were scattered throughout Afghanistan and dispersed to other countries due to the chaos caused by the Afghan - Russian war. Most of the members of the dynasty were brought to Turkey by the Republic of Turkey in 1983 and settled in Gaziantep province. This study will focus on the life of Alim Khan in Afghanistan, his death and the status of the members of the dynasty after his death. Due to the lack of independent studies on the death of Alim Khan and the succeeding developments, this study will benefit from personal interviews with the members of the dynasty and the related works.

Keywords: Bukhara, Alim Khan, Uzbekistan, Afghanistan

Giriş

1917 yılında Bolşevik ihtilalinin ortaya çıkması, Rusya’da olduğu gibi Türkistan coğrafyasında da önemli siyasi gelişmelere sebep olmuştur. Bu olay gerçekleştiği yıllarda Batı Türkistan diye adlandırılan ve Rusların kontrolünde olan bölgede, Hive Hanlığı ve Buhâra Emîrliği iç işlerinde serbest dış işlerinde ise Rus Çarlığı’na bağlı birer devlet olarak siyasi varlıklarını devam ettiriyorlardı. Diğer bölgeler ise doğrudan doğruya Rusya bağlı idi. Buhâra Emîrliği Muzaffer Han döneminde 1866 İcrar ve 1868 Zirebulak Savaşlarında Rusya’ya yenilmiş 1873 yılında yapılan 18 maddelik dostluk anlaşması ile bağımsızlığını kaybetmişti. Yapılan anlaşma gereği, Emîrliğin iç işlerinde nispi bir bağımsızlığı söz konusu idi.

Âlim Han bu siyasi yapıda Buhâra Emîrliği’ni 1910-1920 yılları arasında idare eden son hükümdardır. Bolşevik İhtilalinin ortaya çıkması ve Çarlık idaresinin yıkılması, Buhâra ile Rusya arasındaki bütün dengeleri alt üst etmiştir. Ayrıca bu dönemde Yaş Buhâralılar adı ile reformist bir hareket ortaya çıkmış ve siyasi taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Yaş Buhâralılar hareketinin Âlim Han tarafından zor kullanılarak bastırılması Bolşevik iktidarının yerleşmeye başladığı dönemde Yaş Buhâralılar ile Bolşeviklerin iş birliği yapmasına sebep olmuştur. Bolşevikler tarafından yapılan askeri hareketi püskürtmeyi başaran Âlim Han 25 Mart 1918 tarihli Kızıltepe anlaşması sonrasında bağımsızlığını kazanmıştır. Bolşevikler bu dönemde iç savaş ile uğraştığından bir süreliğine Buhâra Emîrliği’nin siyasi varlığına izin vermişlerdir. Fakat cephedeki gelişmeler Bolşeviklerin lehine gelişmeye başlayınca 1920 yılının ağustos ayında askeri

harekate başlamışlardır. Bu savaşta da Yaş Buhâralılar Bolşevikler ile iş birliği yapmışlardır. Çünkü emirlik idaresini sona erdirip demokratik bir devlet kurma hayallerini Bolşeviklerin yardımı ile gerçekleştirebileceklerine inanmışlardır.

Yapılan kanlı savaşlar sonucunda 2 Eylül 1920 tarihinde Buhâra işgal edilmiş, yerine Yaş Buhâralıların yönetiminde olduğu Buhâra Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu cumhuriyet Bolşeviklerin kontrolünde olup 1924 yılında kendini lağvetmiş ve yerine Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Âlim Han, Buhâra işgal edilince önce Doğu Buhâra'ya oradan da 1921 yılında Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Böylece 1785 yılından beri Buhâra'daki iktidarı elinde bulunduran Mangıt hanedanı sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.

Âlim Han'ın Afganistan'daki Durumu ve Eleştirilerin Sebepleri

Âlim Han, Afganistan'da adı konmamış bir tutsaklık hayatı yaşamıştır. İktidarı ve sürgün hayatında Buhâra hükümdarları arasında da en çok eleştirilen hükümdar Âlim Han olmuştur. Bu durumun bir çok sebebi vardır. Gerek Âlim Han iktidarının yerine kurulan Buhâra Halk Cumhuriyeti (BHC) kadrolarının gerekse Bolşeviklerin yürüttüğü kampanyalar Âlim Han hakkında olumsuz bir algının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. BHC hükümeti idarecileri muhalif oldukları ve ona karşı siyaseten mücadele ettikleri için doğal olarak onu eleştirmişlerdir. Bolşevikler ise Âlim Han'ın Buhâra topraklarında yürüttüğü faaliyetleri etkisizleştirebilmek ve kamuoyunu kendi tarafına çekebilmek için karalama kampanyaları düzenlemişlerdir. Âlim Han'ın oğlu Şah Murat'ın 16 Haziran 1929 tarihli İzvestiya Gazetesi'ndeki babasını ret etmesi onunla ilgili olumsuz ifadeler kullanması ve işbirlikçi olarak suçlaması Bolşeviklerin kötüleme kampanyasına en güzel örnektir. Sovyetler birliği dışında karalama kampanyasının en önemli merkezi Âlim Han'ın yaşamakta olduğu Kâbil olmuştur.

Âlim Han'ın, Çarlık dönemi yapıyı övmesi ve Buhâra dışındaki İstiklâlcilik hareketlerine mesafeli durması, Türkistanlı milliyetçilerin de Âlim Han'a karşı olumsuz tavır takınmasına sebep olmuştur. Türkistanlı milliyetçi aydınlar Âlim Han'ın Çarlık Rusya'sını överek Bolşeviklere karşı Çarlık dönemi yetkililer ile iş birliğine gitmesini milli bir zaaf olarak değerlendirmişlerdir.¹ Türkistanlı

¹ Türkistanlı milliyetçi kadroların Türkiye'de yayınladığı ve Türkistan milli hareketinin yayın organı olan Yeni Türkistan dergisinin 5. ve 6. sayılarında yayımlanan bir makalede Âlim Han şu sözler ile eleştirilmektedir. "Emîr gençliğinde Petersburg'da yaşamış bir ortaçağ feodalıdır. Kendisi aynı zamanda Rus generali ve Orenburg Rus Kazakları 5. Alayının komutanıdır. Bugün mukadderatı Rus monarşistleri ile bağlanmıştır. Zaman zaman Emîr adına Avrupa'da dolaşmakta olan ve Peşaver'de Emîr'in ticaret işlerini idare eden, eski Rus hariciye memuru Haydar Hoca Mirbedelof ve maiyetindeki bazı monarşist Rus zabıtlar Emîr'in kıymetli adamlarıdır. Yusufbay'ın Cenova'da neşrettiği makalesinde, Buhâra'nın dahili serbestliğine bu devletin hamisi olan Rusya Çarlarının saygı gösterdiği ve Emîr'in de kendi ülkesinin iç işlerine müdahale etmeyen hamî devlet Rusya ile iyi münasebette bulunduğu gibi sözler, sanki Rus monarşistlerin ağız ile söylenmiş sözlerdir. Zaten Emîr ve maiyetindekiler kendilerini Rus

aydınları bir süre sonra Türkiye, Almanya ve Fransa gibi değişik ülkelere gitmesi ve bu tutumlarını sürdürmeleri Âlim Han hakkındaki olumsuz havanın geniş bir alana yayılmasına sebep olmuştur. Meselâ Haziran 1927 yılında Türkiye’de yayınlanmaya başlanan ve imtiyaz sahipliğini Osman Kocaoğlu’nun, yazı işleri müdürlüğünü ise Z. Velidi Togan’ın yaptığı Yeni Türkistan dergisinin² 5 ve 6. sayılarından ayrı basım olarak yayınlanan bir kitapçıkta “Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîri” başlığının kullanılması yayılan bu olumsuz havaya en güzel örneklerden biridir. Aynı şekilde Fransa’da yayınlanan Yaş Türkistan dergisinde de Âlim Han aleyhinde yazılar kaleme alınmıştır.³

BHC yöneticilerine gelince, onlar iktidarını devirdikleri Âlim Han’a daha öncesinden muhalif idiler ve kaleme aldıkları yazılarda her alanda Âlim Han’ı ve yönetimini eleştirmişlerdir. Bolşeviklerin yardımı ile iktidarı ele geçirdikleri zaman bu konuda da işbirliği yapmışlar ve o dönemde kaleme aldıkları eserlerde Âlim Han’ın kişiliğini ve yönetimini eleştirmişlerdir. O dönemden günümüze kalan eserlerin Âlim Han’ın aleyhindeki eserler olması muhalif eserlerin yayınının teşvik edilmesi ile ilgilidir. Meselâ dönemin önemli düşünürlerinden biri olan ve kaleme aldığı eserler Âlim Han dönemi Buhâra Emîrliği için önemli kaynak sayılan Abdurrauf Fitrat’ın (1992) *Emîr Âlim Hannung Hukumranlık Devri*, adlı eserinin giriş bölümünde;

Tacikistan Devlet Neşriyatı çok zamandan beri Âlim Han’ın hayatı ve hükumranlık döneminde yaptığı uygunsuz hareketlerini bir risalede toplayıp yayınlamayı planlamıştı. Bundaki maksat, bizim içtimai inkılabımızın halkı nasıl bir zulümden kurtardığının gözler önüne serilmesidir. Neşriyat bu amaçla kaç zamandan beri delilleri toplamakta idi. Nihayet toplanan materyalleri bana verip onları işleyip kitap haline getirmemi istediler. Bu iş benim uzmanlık alanıma uymasa da Buhâra’da yaşamış ve Âlim Han’a karşı faaliyet göstermiş biri olmam dolayısıyla, bu teklifi reddetmeyi uygun görmedim. Sonuçta materyalleri kullanarak işte bu kitabı vücuda getirdim ifadeleri,

Fitrat ve ona benzer aydınların tarihi gerçekleri gün yüzüne çıkarma gayretinden ziyade, karalama ve propaganda gayretine giriştiğini ortaya koymaktadır.

Tüm bu sebepler birleştirilince Âlim Han’ın dünya görüşü ve kişiliği

çarlarının memur gibi bilirler”. Bu makale için bkz, Sukuli KAYOĞLU, *Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîri* (Yeni Türkistan Mecmuasının 5-6 sayfalarından ayrı basım), Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1927s. 5.

² Bu dergi hakkında daha fazla bilgi için bkz, Tefik Evcî, *Yeni Türkistan (1927-1931)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2006.

³ Y.T dergisinde Âlim Han’ı eleştiren yazılar çıkmıştır. Hatta bu yazılarda Âlim Han’ ismi Rus generali unvanı ile birlikte yazılmıştır. Bkz, Ertem, “Hüznil Milel –i Buhâra”, *Y.T.* S. 3-4, Yıl 2, Şubat Mart 1930, s. 33-39. Dergi yönetimi tarafından kaleme alınan “Afganistan ve Milli Türkistan”, *Y.T.* S. 23, Ekim 1931, s. 21-23.

hakkında hakim olan fikir, onun hain, despot, yenilik karşıtı, medeniyet düşmanı, düşkün, beceriksiz, siyasetten anlamayan, işret düşkünü, bencil, milli duygudan yoksun, gülünç duruma düşecek kadar saf bir hükümdar olduğu şeklindedir. Fakat Âlim Han bazı yönlerden eksikleri olsa da siyasî amaçlı yürütülen bu kampanyalarda söylenen tüm özellikleri kendinde birleştiren bir kişiliğe sahip değildir. Vasiyetnamede adı geçen oğlu Ömer Han'a (2005) Âlim Han nasıl bir siyasî görüşe ve kişiliğe sahipti? sorusu yöneltildiğinde, şu ifadeler ile soruya cevap vermiştir;

Buhâra Emirliği dini esaslara göre idare edilirdi. Mollaların rızası olmadan yönetime geçmek mümkün değildi. Siyasî düşünce olarak aşırılığı sevmezdi. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması taraftarı idi. Gelişmeye açıktı ve aşırılığı sevmezdi. Fakat dindar bir insandı. Kişilik olarak da sakin bir kişiliğe sahipti. Asabiyet göstermezdi. Meseleler karşısında orta yollu davranmaya çalışırdı. Milli konularda çabuk heyecana kapılırdı.

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Âlim Han yumuşak tabiatlı bir kişiliğe sahiptir. Olaylar karşısında olumlu yaklaşım gösterip orta yolu bulmaya çalışmıştır. Olaylara olumlu yaklaştığı ve dürüst davrandığı içinde de bazen kandırılmıştır. Meselâ hatıratında belirttiğine göre, Ruslar ile bir anlaşma yaparak Kagan'da kendisi için stratejik bir mevki Ruslara güvenerek boşaltmış, fakat Ruslar bu anlaşmaya uymayarak Buhâra Emirliği'ne savaş ilân etmeden saldırmıştır (Âlim Han;1991:14) Afganistan'daki hayatında da etrafında bulunan kişilerin Âlim Han'ı kandırdıkları anlaşılmaktadır. Vasiyetnamesinde yazdığı gibi mali işlerde bazı yardımcılarını onu kandırması ve onlar ile mahkemelik olmuştur. Vekaletini verdiği Torekulbayın kendisini kandırmasını ifade etmektedir.⁴

Siyasî düşüncesi konusunda en çok eleştiriyi Ceditlerden almıştır. Ceditlerin solcu kesimi, onu özgürlük düşmanı ve halkı sömüren bir feodal beyi olarak suçlamışlar, milliyetçi kesim ise onu yıkılan Çarlığın sadık hizmetkârı şeklinde davrandığı için eleştirmişlerdir. Âlim Han ortaçağ kaideleri ile yönetilen bir devletin hükümdarıydı. Bu yapıyı değiştiremediği için de kendine karşı gelişen muhaliflere yenilerek tahtını kaybetmiştir. Sol kesimin bu hususta dillendirdikleri şikayetlerin haklılığını gelişen siyasi gelişmeler göstermiştir.

Âlim Han'ın Ceditlere karşı tavrı fikri açıdan değil siyasî açıdandır. Oğullarından Abdulkebir Azmi (2002), Âlim Han'ın Afganistan'da futbol oynamanın günah olduğunu düşünenlerin çoğunlukta olduğu bir dönemde Türkistanlı göçmenlerden Kale-i Fethu'da bir futbol takımı kurduğunu ve kendisinin de bu oyunları izlediği bilgisini aktarmaktadır. Zira kendisi Petersburg'da eğitim almış, dünyadaki gelişmelerden haberdar bir kişiydi. Âlim Han'ın Avrupa'ya gönderdiği Hacı Yusuf Bey de Le Journal de Geneve dergisinde yayınladığı makalede Âlim Han'ın yurt dışında okuduğunu ve petrol

⁴ Vasiyet için bkz; Nurettin Hatunoğlu, "Buhâra Hanlığı'nın Son Emiri Âlim Han'ın Vasiyeti ve Hazinesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 254, Şubat 2008, ss. 47-53.

gibi madenleri işleterek ülkenin gelişimine katkıda bulunmaya çalıştığını dile getirerek Âlim Han'ın fikri açıdan medeni gelişmeye karşı olmadığını açıklamaya çalışmıştır (Kayoğlu; 1927:4) Piyano çalması ve sarayı işgal edildiğinde sarayından batı edebiyatına ait kitapların çıkması Âlim Han'ın dünya görüşü hakkında fikir vermektedir. Ama Âlim Han hiçbir zaman Kadimci denilen ve dini referanslar ile hareket eden kesimlerin yönetimdeki direncini kıramamıştır. Ceditçiler ile anlaşılıp özgürlük fermanını ilân ettiğinde, Ceditler “Yaşasın Emîr” pankartları taşımışlar fakat Kadimcilerin baskısı ile bu grupları dağıtarak Ceditçiler ile aralarındaki köprüleri atmıştır. Olayların bu şekilde gelişmesi kendi iradesi ile değil Kadimcilerin etkisi ile olmuştur.

Âlim Han'ın kişiliğini hedef alarak hakkında uydurulan komik hikaye ve fıkraların da gerçekte bir alakası olmayıp Rusların ve Emîr'e muhalif çevrelerin uydurduğu hikayelerdir.⁵ Bu hikaye ve fıkralar kulaktan kulağa dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. Bu fikra ve hikayeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde maksatlı bir şekilde ortaya çıkarıldıkları hemen anlaşılmalıdır. Buhâra'dan ziyade Afganistan'da yaygın olan bu uydurma hikayeler Kâbil'de görevli Ruslar tarafından ortaya atılmıştır.

Çünkü 1920 yılından itibaren Türkistan'dan Afganistan'a yapılan göçler 1931-1933 yılları arasında yoğunluk kazanmış, Afganistan'ın iç siyasetinde meydana gelen gelişmeler İbrahim Beg'in de ülkenin kuzeyinde faaliyet göstermesine imkân vermişti. Bu tarihlerde iktidarını güçlendiren Nadir Han, Ruslar ile sıkı işbirliğine gitmiş, daha önceki dönemde olduğu gibi (Habibullah Han hariç) Rus aleyhtarı her hareketi yasaklamıştır. Rus yakınlığı birçok Rus casusunun, danışman, subay ve askerinin diplomat kimliği altında Afganistan'da faaliyet göstermesine imkân vermiştir. Hatta bu Rus casuslarının ve işbirlikçilerinin sayısı o kadar artmıştır ki, gerek devlet kademelerinde gerekse sokak ve pazarlarda açıktan açığa faaliyet göstermişlerdir. Rus-Afgan dostluğu adı altında faaliyet gösteren bu görevlilere köylerde dahi rastlamak mümkün olmuştur (Yesevi; Yty:58). Elbette ki bu görevlilerin telkinleri Türkistanlı muhacirlerin faaliyetlerini engellemek doğrultusunda olmuştur. Halkın içine bu kadar girmeyi başaran Rus casuslarının propaganda hedefinde yer alanlar, milliyetçi çevreler

5 Bu hikaye ve fıkralar incelendiğinde Âlim Han'ın kişiliğinin hedef alındığı, onun mücadele adamı olmadığı, bilgisiz ve cahil bir insan olduğu izleniminin verilmeye çalışıldığı anlaşılmalıdır. En yaygın olanı ve Buhâralıları kızdırmak için söylenen hikayenin biri şöyledir: Âlim Han tahtında çay içip otururken bir yardımcısı telaşla Emîr'in huzuruna çıkarak, “efendim Ruslar saldırıya geçmişler” diye feryat eder. Âlim Han hiç istifini bozmadan, “çay içilmeden savaş mı olur” diye karşılık verir ve çay içmeye devam eder. Başka bir hikayede de Âlim Han Ruslara karşı savaşırken Rusların Buhâra sokaklarına girdiğini söyleyenlere, “yollara sabun dökün, sabuna basarak kayıp düşen düşmanları da öldürün” diye cevap verir. Bu hikayeler bile Âlim Han'ın düşmanları tarafından ne denli bir karalama kampanyasına maruz kaldığını açıkça göstermektedir. Âlim Han Türkistan topraklarında hüküm süren Cengiz Han yada Timur profilinde bir hükümdar değildir. Fakat mizahi yönü ağır basan yukarıdaki ifadelerde Âlim Han'a isnat edilen bir profilde de olamayacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Bu ifadeler organize olarak halk arasında yaygınlaştırılmıştır.

ile İstiklâlçilik hareketini Afganistan'dan yürütmeye çalışan Âlim Han olmuştur. Bu çalışmalar neticesinde gerçekle alakası olmayan fakat Âlim Han'ın kişiliğini hedef olarak onun itibar kaybına sebep olan hikayeler ortaya atılmıştır.

Âlim Han'ın Ölümü ve Cenaze Merasimi

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllar, Âlim Han için her açıdan sıkıntılı, yürüttüğü mücadelenin ve hayatının sona erdiği bir dönem olmuştur. Yürüttüğü siyasî mücadele İbrahim Beg'in yakalanarak idam edilmesinden sonra büyük ölçüde bitmiş, Buhâra'da esir kalan oğullarına kavuşmak için yürüttüğü mücadeleden de bir sonuç alamamıştır. Dış dünyanın yürüttüğü mücadeleye karşı olan ilgisizliği ve askeri sahalardaki mücadelede elindeki maddi olanakları sonuna kadar kullanması Âlim Han'ın hem psikolojik hem de ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vererek başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. II Dünya Savaşı'nın başladığı ve devam ettiği yıllarda meydana gelen siyasî gelişmeler ve kurulmaya çalışılan yeni dengeler Âlim Han'ın yürüttüğü siyasî ve askeri mücadelenin hareket alanını kısıtlamasına rağmen hayatının son yıllarında dahi bazı girişimlerde bulunmuş, savaş şartlarında oluşan yeni dengeleri lehinde kullanmaya çalışmıştır.⁶ Yürüttüğü mücadele de karşılaştığı başarısızlığa içine düştüğü ekonomik sorunlar da eklenince Âlim Han ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Görüşme imkânı bulduğumuz çocuklarının anlattıkları ve ölümüne yakın çektiirdiği fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Âlim Han ölümüne doğru ruhsal ve ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşamıştır.⁷

Kendi vasiyetnamesinde de belirttiği gibi ölümüne yakın hastalanarak zayıf düşmüş ve uzun süre yakalandığı yüksek tansiyon hastalığıyla mücadele etmiştir. Çocuklarının ifadesine göre ölümüne yakın sol gözünde ciddi oranda görme kaybı meydana gelmiştir. Afganistan'da kaldığı süre içerisinde sağlık sorunları hususunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı doktorlardan da yardım almıştır.

İçinde bulunduğu şartlar onun hem maddi hem de manevi olarak yıpratmıştır. Yaşadığı sıkıntılar yüksek tansiyon hastalığına müptela olmasına sebebiyet vererek, uzun süre mücadele ettiği bu hastalığın sebep olduğu beyin kanaması sonucunda 5 Cemazeyevvel 1363 tarihinde, hastalığının ağırlaşması nedeniyle Kâbil'in merkezi bir noktasından aldığı ve kısa süre ikamet edebildiği evde vefat etmiştir (Buhâri; 1999:44). Böylece Âlim Han, adı konmamış bir tutsaklık hayatı

6 Âlim Han'ın çocuklarının belirttiğine göre II. Dünya savaşı yıllarında Âlim Han'ın yakın çevresinden ve Türkistanlı muhacirler arasından tutuklananlar olmuştur. Afgan hükümeti, Rusların baskısı ile bu muhacirleri Almanlar ile iş birliği yaptığını iddia ederek tutuklamıştır. Âlim Han'ın çocukları babalarının da Almanlar ile bazı temaslar kurduğunu söylemektedirler.

7 Âlim Han'ın saltanat yıllarında veya hemen sonrasında çektiirdiği fotoğraflarda, gerek yüz ifadesi gerekse üstündeki kıyafetler son döneminde çektiirdiği fotoğraflardan farklıdır. Son dönemde çektiirdiği fotoğraflarda hükümdarlık ve zenginlik alameti kıyafetlerden ziyade sıradan insanların giydiği kıyafetler giymesi içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önemlidir.

sürdüğü Afganistan'ın başkenti Kâbil'de 23 yıl süren sürgün hayatının ardından 63 yaşında vefat etmiştir. Âlim Han'ın 28 Nisan 1944 yılında⁸ Kâbil'de vefat etmesi, gerek dönemin Afgan Hükümeti'nin gerekse yazılı basının dikkatini celp ederek şaşkınlık ve üzüntüye sebep olmuştur. Âlim Han'ın ölüm haberi, dönemin gazetelerinden Anis ve Islah'ta manşetten verilmiş ve ilgili gazetelerin baş yazıları bu habere ayrılmıştır. Gazetelerde bu haber şu ifadeler ile verilmiştir.

Buhâra'nın eski Şah'ı Ali Hazret Âlim Han, Afganistan'daki 23 yıllık hayatından sonra 63 yaşında yüksek tansiyon hastalığından vefat etmiştir. Ve biz bu musibet olaydan dolayı geride kalanlarına baş sağlığı diliyoruz. Afgan Devleti de, mesajında üzüntülerini dile getirerek cenazenin resmi bir tören ile yapılacağını, merhumun cenazesinin yerinden alınmasından sonra İdgah Camii'nde namazının kılınacağını ve daha sonra Şuhedayı Salihiyi kabristanında defnedileceğini beyan etmiştir (Buhâri; 1999:44).

Oğullarından Abdulkebir Azmi babasının resmi tören ile toprağa verildiğini, devlet erkânından birçok kişinin cenaze törenine katılmakla beraber cenazenin ertesi günü, Zahir Şah'ın Kale-i Fethu'ya gelerek Emîrin yakınlarına baş sağlığı dilediğini aktarmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla gazetelerde yayımlanan haberler ve mesajlar doğrultusunda resmi bir cenaze töreni yapılarak Âlim Han edebi istirahatgahına defnedilmiştir.

Âlim Han'dan Sonra Hanedan Mensuplarının Durumu

Savaşın sebep olduğu karışıklık sebebiyle Âlim Han ile Buhâra'yı terk edemediği için esir alınan hanedan mensupları, daha sonra Âlim Han'ın yanına gelmişler ve Buhâra'dan gelen diğer mülteciler ile beraber Kale-i Fethu'da yaşamaya başlamışlardır. Âlim Han'ın Buhâra doğumlu üç oğlu esir tutulduğu için Âlim Han'ın yanına gelen ailesi içinde bu çocukları yoktur. Diğer çocuklarının tamamı Afganistan doğumludur. En büyük ve veliaht olarak seçtiği oğlu Ömer Han bile 1925 yılında Afganistan'da dünyaya gelmiştir. Emîrin büyük çocuklarının Buhâra'da Bolşeviklere esir düşerek Afganistan'a gelememesi hem Âlim Han için hem de Âlim Han sonrası hanedan mensupları için sorun olmuştur. Çünkü Âlim Han hayatta iken yürüttüğü mücadelede kendisine destek olabilecek oğullarından mahrum kalmıştır. Âlim Han öldükten sonra da hanedanın kollayarak idare edecek bir lider sıkıntısı yaşanmıştır. Her ne kadar Ömer Han, Âlim Han'ın yerine han ilân edilip kendisine biat edilmiş olsa da, henüz 19 yaşında olan Ömer Han hanedanın dağılmasına mani olamamıştır.

8 Âlim Han'ın ölüm tarihi Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995. s.265'te 1934 olarak verilmiştir. Oğullarından 1935 doğumlu Abdulkebir Azmi babasının ölümünü hatırladığını ve o zamanlar 8 Yaşlarında olduğunu söylemektedir. Kendisi'de babasının ölümünü 1943 olarak verse de buda doğru değildir. Çünkü elimizde olan Âlim Han'ın vasiyeti 5 Mart 1944 tarihine denk gelmektedir.

Âlim Han öldükten sonra hanedan mensupları ve diğer muhacirler Kale-i Fethu'da yaşamaya devam etmişlerdir. Fakat bir süre sonra sakinler arasında geçim sıkıntısı baş göstermeye başlamıştır. Kaldıkları yerin satışı söz konusu olunca hukuki bir sorunla karşılaşmışlardır. Çünkü Afgan kralı Emanullah Han döneminde, ikametlerine ayrılan Kale-i Fethu'nun tapusu verilmemiş, Emîr ölünce de çocukları hukuken hak iddia edememiştir. Bütün ailenin ortak kararı ile Kale-i Fethu 250.000 Afgani karşılığı elden çıkarılmıştır. Elleri tapu olmayan vârisler bu haklarından vazgeçmeleri karşılığında Afgan Hükümeti'nden 3000'er Afgani para almışlardır (Buhârî;1999:47 – Azmi;2002 - Alimi;2002).

Alınan bu paralar ile geçinmeye başlayan hanedan mensupları bir süre sonra Emîrin hastalığının son günlerinde Kâbil'in içinde almış olduğu evi de satmak zorunda kalmışlardır. Dağınık şekilde yaşamaya başlayan hanedan mensupları bu tarihten sonra kendi başlarının çaresine bakmaya başlamışlar ve her aile kendi geçimine sağlayabilmek için değişik işler ile meşgul olmaya başlamışlardır.

Âlim Han öldükten sonra Afganistan'ın Emîre bağlamış olduğu maaş çocuklarına ve diğer akrabalarına bağlanmıştır.⁹ Fakat bu durum hanedan mensuplarının rahatlaması anlamına gelmiyordu. Zira vatandaşlığa kabul edilmeyerek sadece bir mülteci kartı verilmesi, hanedan mensuplarının eğitim ve sosyal hayatta devletin verdiği hizmetlerden yararlanamamalarına neden olmuştur.

Ömer Han, hanedan mensuplarının ve muhacirlerin içine düştüğü kötü durumu Zahir Şah Hükümeti'ne bir dilekçe ile bildirerek, geçimlerini sağlayabilecek toprak ve ev talebinde bulunmuştur. Bu dönemde hükümet Kandahar vilâyetinin Argındap mevkiinde bazı arazileri tarıma açmış ve işletilmesi için halka dağıtmakta idi. Ömer Han ve muhacirlerin ileri gelenlerinden oluşan sekiz kişilik bir heyet bu toprakları görmek ve buradan toprak almak için Kandahar'a gitmişlerdir. Fakat bu bölgenin Pakistan sınırına çok yakın olması muhacirlerin buraya yerleştirilmesi için sakıncalı görülmüş, hükümet hanedan mensuplarının bu isteklerini reddetmiştir (Buhârî; 1999:47).¹⁰

Bu sonuçsuz girişimden sonra Ömer Han ve muhacirler isteklerinde ısrar ederek taleplerini tekrar hükümete bildirmişlerdir. Hükümet çözüm olarak hanedan mensuplarının yine Peştunların çoğunlukta olduğu Hilmend (Leşkergah) bölgesine yerleştirmeye karar vermiştir. Alınan karara itiraz edip gitmek istemeyen hanedan mensupları zorla gönderilmiştir. Hilmend Bölgesi o dönemde tarıma açılmaya çalışılan bir bölgedir. Hilmend ili, Nadeli İlçesinin Luybağ mevkiine yerleştirilmesi düşünülen vârislerin dışında, bu mevkilere yakın Çeknasur ve Narsırac denilen mevkilere daha önceki yıllardan itibaren İbrahim Beg'in taraftarları ve muhacir Türkistanlılar da sürgün edilmiştir. Genel

9 Âlim Han'ın çocuklarına bağlanan maaş Davut Han (1973-1978) döneminin ilk yıllarında kesilmiştir.

10 Abdülkebir Azmi ile Mansur Âlimi'nin beyanları Azizi'nin yazdıkları ile paralellik göstermektedir.

olarak Afganistan'ın güneyinde yer alan Hilmend bölgesi Peştunların ağırlıkta olduğu yerler olup, kuzeydeki Türk bölgelerinden yapılan sürgünlerin yoğun olarak görüldüğü bir bölgedir.

Güneye yapılan sürgünlere karşılık, Türklerin yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgelerine özellikle Kunduz, Bağlan, Belh gibi yerlere de Peştunlar yerleştirilmiştir. Bu proje 1930'lu yıllarda dönemin Afgan kralı Nadir Han'ın Afganistan'ın kuzey bölgelerine yapmış olduğu bir gezi sonrası ortaya çıkmış, bu bölgeye yönelik bir reform programı hazırlanarak ilân edilmiştir. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki toprakların düzensiz kullanıldığı bahane edilerek, güney bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Peştun kabileler planlı olarak ülkenin kuzeyine yerleştirilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Türklerin arazilerinin bir kısmı ellerinden zorla alınarak Peştunlar'a dağıtılmıştır (Burget – Erol; 2001:124).

Kuzey bölgelerinden sürgün edilen muhacirler, Mezar-ı Şerif'ten Kandahar'a, oradan Leşkerğâh'a ve en sonunda da Nersirac, Aynek, ve Çeknasur'a yerleştirilmiştir. Bu sürgünler 1931-1933 yıllarında gerçekleştirilmiş olup Nadir Han önemine denk gelmektedir. Nadir Han Türkistanlı muhacirlerin Afganistan'da en fazla baskı gördükleri dönem olmuş, muhacirlerin bir çoğu Rus aleyhtarı bahanesiyle hapsedilmiş, ya da sınır dışı edilmiştir (Yesevi; Yty: 53-54). Rus aleyhtarlığı bahane olsa da asıl sebep bu bölgedeki Türklerin Nadir Şah'ın devirmiş olduğu Habibullah Han'ı desteklemeleri ve İbrahim Beg liderliğinde silahlı mücadeleye girişmiş olmalarıdır. Bu davranışları siyaseten Afgan Hükümeti için potansiyel tehlike olarak değerlendirilmiştir. Yönetimi ellerinde bulunduran Peştunlar kuzey bölgelerindeki demografik yapıyı devlete tehdit olarak düşünmüşlerdir.

Hanedan mensupları ve onlarla birlikte hareket eden diğer muhacirler de Nadir Han zamanında başlatılan projeye dahil edilerek, Puşt-i Rud denilen bölgenin Nadeli mevkesine yerleştirilen hanedan mensuplarına ve diğer muhacirlere aile başına 30'ar Cerip toprak verilmiştir. Bu yörenin toprağı tuzlu ve çorak olduğu için tarıma fazla elverişli değildi. Çünkü bu yöre bir sürgün bölgesi olup, tarıma kazandırılmaya çalışılan topraklardan oluşuyordu. Toprağın verimsizliği ve özellikle hanedan mensuplarının çiftçilik ile hayvancılığı iyi bilmemeleri, hanedan mensuplarının bir kısmının bu toprakları terk ederek kendi imkânları ile Kâbil'e veya Hilmend'in merkezi Leşkerğah şehrine gidip, oralarda hayatlarını sürdürmek mecburiyetinde kalmalarına sebep olmuştur (Buhârî;1999:47). Bu gelişmelerden sonra hanedan mensupları farklı vilâyetlere dağılmak zorunda kalmıştır. Büyük bir çoğunluğu Kâbil'de olmak üzere Hilmend ve farklı vilâyetlerde yaşamaya başlamışlardır.

Son zamanlara doğru (1975 civarı) Emîrin çocuklarına Afgan vatandaşı olma hakkı verilmiştir. Vârislerin başvurusu üzerine bir kanun hazırlanmış ve Afganistan'da doğup büyüyen vârisler geç de olsa Afgan vatandaşlığına alınmışlardır (Azmi;2002).

Hiçbir siyasî faaliyette bulunamayan hanedan mensuplarının tek dikkate değer çalışmaları, Encümen-i Buhâra adıyla kurmuş oldukları bir dernektir. Buhâra muhacirlerinin çocuklarının eğitimsiz kalmamaları için çocuklara özel ders verilmiş ders verilen yerlere öğrenci velilerinin de gelmesiyle beraber bu muhacirler arasında bazı diyaloglar başlamış ve bir dernek kurma fikri ortaya atılmıştır.

Bir süre sonra Encümen-i Buhâra adında bir dernek kurulmuştur. Bu derneğin yardım sandığı sayesinde fakir olan kişilere yardım edilmiş ve okula gidemeyen öğrencilere maddî yardım yapılmıştır. İlk başlarda eğitim ve sosyal dayanışma amaçlı kurulan bu derneğin başına Âlim Han'ın çocuklarından birisi olan Said Mansur Âlimî getirilmiştir.

Dernek, haftada bir gün toplanarak konferanslar yoluyla muhacirler arasında vatan ve memleket duygularının gelişmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Zaman geçtikçe katılımlar ve etkinlikler artmış, dernek tiyatro çalışmalarına da başlamıştır. Kalabalık bir seyirci kitlesi önünde bir oyun sergilenirken, Buhâra millî kıyafetleri içinde ve elinde Buhâra'nın bayrağı olan birisinin sahneye çıkması seyircileri coşturmuştur. Yaşanan duygusal atmosferden etkilenen seyirciler Buhâra lehinde sloganlar atmıştır. Buhâra'ya karşı duyulan bu sevgi ve hassasiyet dönemin hükümeti tarafından duyulduğunda dernek başkanı Mansur Âlimî sorguya çekilerek, davranışlarının kanunsuz olduğu söylenmiştir. Ayrıca halk arasında bu derneğin faaliyetlerine katılanların tutuklanacağına dair haberler yayılmıştır. Böylece Buhâra muhacirleri, derneğin faaliyetlerine katılmaktan kaçınmaya başlamışlardır. Üyelerin zarar görmesini istemeyen dernek başkanı Mansur Âlimî baskılardan çekindiği için 1958 yılında bir süreliğine Mekke'ye gider, başkanlığa kardeşi Abdulkebir Azmi getirilir. Fakat o da fazla bir faaliyette bulunamaz ve 1959 yılında üyelere ait bilgiler herkesin gözleri önünde yakılarak dernek dağıtılır (Âlimi- Azmi; 2002).

Hanedan mensuplarının kaderi Afganistan'ın iç siyasî gelişmelerinden doğrudan etkilenmiştir. 1933 yılında öldürülen Nadir Şah'ın yerine geçen oğlu Zahir Şah, 17 Temmuz 1973 günü Başbakan Muhammed Davut Han, tarafından devrilmiş ve ülkede cumhuriyet ilân edilmiştir. Sol ideolojiye inanan Hafızullah Emin'in düzenlediği bir darbeye Davut Han devrilince 27 Nisan 1978'de Afganistan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Babrak Karmal'in muhalifleri ile mücadele edebilmek için Rusları davet etmesi üzerine, 24 Aralık 1979 gecesi Sovyet birlikleri Afganistan'a girmişler ve iktidarı Babrak Karmal kanalıyla Ruslar ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra Afganistan'da iç savaş patlak vermiştir (Saray;1981:161-197) Yaşanan iç savaş tüm Afgan vatandaşları gibi hanedan mensuplarını da etkilemiştir. İç savaş sonucunda Afgan halkı, İran ve Pakistan'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Hanedan mensupları güneyde oldukları ve Türkiye'ye gitme ihtimali oldukları için Pakistan'a sığınmak zorunda kalarak buradan dünyanın birçok ülkesine dağılmışlardır. Afganistan içinde dağılan aile bir kez daha parçalanmış ve bu sefer ülkeler arası bir ayrılık söz konusu olmuştur.

Afganistan'da siyasî ve ekonomik sıkıntılar yaşayan hanedan mensupları, kültürel açıdan da ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Muhacir olmanın verdiği psikolojik sıkıntılar bir yana hanedan mensupları Afganistan'da Özbekçeyi tamamen unutarak dil ve kültür açısından Tacikleşmişlerdir (Hatunoğlu;2015:141). Gerçi Mangıt hanedanının Tacikleşme süreci çok önceleri başlamıştı. Fakat bunlar Özbekçeyi de anlıyor ve konuşabiliyorlardı. Fakat Afganistan'daki hayatları boyunca, devlet dilinin ve çevrelerinin Taciklerden oluşması nedeni ile Özbekçe tamamen unutulmuş, hanedan mensupları yalnızca Farsçayı konuşur olmuşlardır.

Abdulkebir Azmi'nin aktardığına göre Âlim Han çocukları ile Özbekçe ve Farsça konuşmasına karşılık daha çok Farsça konuşurdu. Ailesinde bu durum söz konusu olmasına karşın başkaları ile Özbekçe konuşurdu. Hanedan mensuplarının Tacikleşmesindeki en önemli sebep Buhâra Emîrlerinin, Badahşan, Hisar ve Dervaz gibi Taciklerin olduğu bölgelerden evlenmeleridir. Tacikler ile evlilik teşvik edildiği için, hem Farsça saraya girmiş hem de doğan çocukların fiziksel özellikleri değişmiştir.

Özellikle Âlim Han'dan sonra, Afganistan'da doğup büyüyenler Özbekçeyi tamamıyla unutmuşlardır. Hanedan mensupları kadar olmasa da genel olarak Mangıt Boyu'nda bir Tacikleşme söz konusudur.¹¹ Hanedan mensuplarını tanıyan kişiler ile yapılan görüşmelerde de haneden mensuplarının Afganistan'daki hayatlarında Özbek kimliğini kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. 1990 yıllarda Özbekistan'ın bağımsız bir ülke olarak ortaya çıkması, hanedan mensupları arasında Özbek milli hissini yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Hanedan Mensuplarının Günümüzdeki Sayısı ve Türkiye'ye Gelişleri

Âlim Han'ın 18 erkek 16 kız olmak üzere toplam 34 tane çocuğu olmuştur. Erkek çocuklarının sahip oldukları evlat sayısı 2018 yılı itibarıyla 102 kişidir. Bunlardan 51'i kız, 51'i erkektir (Padidar;1385:3).¹² Erkeklerin ismi şöyledir; Said Sultan, Said Şah Murat, Said Rahim (Özbekistan'da vefat etmiştir), Said Ömer (ABD'de vefat etmiştir), Said Murat (Arabistan'da vefat etmiştir), Said İbrahim (Almanya'da vefat etmiştir), Said Abdurrahim (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Arif (Arabistan vefat etmiştir), Said Fettah (Almanya'da vefat etmiştir), Said İbad (Türkiye'de yaşıyor), Said Mansur (Türkiye vefat etmiştir), Said Abdulhadi (Türkiye'de yaşıyor), Said Gaffar (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Abdulkebir (Azmi) (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Hacı (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Can (Mehmet) (Almanya'da yaşıyor), Said Satar (Türkiye yaşıyor), Said Abdulrauf (Hollanda'da yaşıyor). Âlim Han'ın Afganistan'da doğan çocuklarından Said Ömer, Said Arif ve Said Murat Türkiye'ye gelip

11 Mangıt hanedanının Tacikleşmesi hakkında bkz, Bahtiyar Kerimov,, "Özbeklerin Mangıt Kısımının Tarihi ve Milli Düşünceleri" *XII. Türk Tarihi Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I,I Ankara, T.T.K. Yayınları., 1994, s.417- 418.

12 Bu röportajda Âlim Han'ın Afganistan'a gelişi, ölümü ve hanedanın günümüzdeki temsilcileri hakkında bilgi verilmiştir. Diğer güncel bilgiler bizzat yapılan görüşme ile derlenmiştir.

Türk vatandaşlığına geçmemiştir. Bu üç oğlu ve Özbekistan'da kalan üç oğlu dışındaki bütün oğulları Türk vatandaşlarıdır. Türk vatandaşlığına geçmeyip daha öncesinden farklı ülkelere giden oğulları dışında Türk vatandaşı olup da başka ülkelere göç edenler de olmuştur. Said Satar yakın dönemde kendi imkanları ile Pakistan'dan Türkiye'ye gelmiştir. Kız çocukları da Pakistan, Afganistan, Arabistan, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerde yaşamaktadırlar Ruslar tarafından esir tutulan ilk üç oğlu çocuk sahibi olacak kadar yaşamalarına rağmen hiç birinin çocuğu olmamıştır, ya da bu hususta bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Afganistan'da meydana gelen iç savaş dolayısıyla çok sayıda Afgan vatandaşı dünyanın dört bir tarafına dağılmıştır. 1982 yılında hanedan mensuplarına Pakistan'dan gelen bir habere göre, Pakistan'a geldikleri takdirde, Türkiye'ye gelme şansı elde edebileceklerdir. Bunun üzerine Pakistan'a gelerek 1983 Ağustos ayında bakanlar kurulu kararı ile Türkiye'ye getirilmişlerdir. Getirildikleri Adana'da, dönemin valisi tarafından karşılanmışlar ve gördükleri ilgi karşısında çok sevinmişlerdir. Adana'dan Gaziantep'e getirilerek buraya iskân edilmiş olup, her aileye düşük faizle ev verilmiş ve geçici maaş bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren döneminde getirilen göçmenleri en fazla etkileyen olay, gelişmelerden kısa bir süre sonra vatandaşlık hakkı elde edebilmeleridir. Zira uzun süre Afganistan'da vatandaşlık hakkı elde edemeyen hanedan mensupları kendilerine Atatürk portresi ve bayrak dağıtıldıktan sonra: "Sayın analar, babalar! Bu bayrak bayrağımız bu toprak vatanımızdır" sözünden çok etkilenmiş ve içlerinden bazıları dayanamayarak ağlamıştır (Azmi 2002).¹³

Hanedan mensupları, kendi beyanları doğrultusunda Türkiye'den son derecede memnundurlar. "İnanın ki biz Türkiye'de gördüğümüz yakınlığı hiçbir yerde görmedik. Şayet babam hayatta olsaydı ve Buhâra Devleti babamı davet etseydi, Türkiye'de gördüğümüz yakınlığı orada göremezdik" (Azmi 2002) sözleri hanedan mensuplarının Türkiye Devleti ve Türk milletinden duyduğu memnuniyeti özetler niteliktedir. Hanedan mensuplarının en kalabalık olarak yaşadıkları yer Türkiye olmuştur. Bu anlamda buluşma merkezleri Türkiye olup, kendi aralarında reis olarak tanıdıkları ve reisliğinde ittifak halinde oldukları kişi ölümüne kadar Ömer Han olmuştur. Çünkü Âlim Han vasiyetinde kendi

13 17/03/1982 tarih ve 2641 sayılı, Afganistan'dan Pakistan'a sığınan Türk soylu göçmenlerin Türkiye'ye kabulü ve iskanına dair kanun çerçevesinde Afganistan'da mülteci durumundaki Türk soylu göçmenler 1982 yılının yaz aylarından itibaren Kayseri, Hatay, Tokat, Şanlı Urfa ve Gaziantep gibi illere iskan edilmişlerdir. Mangıt Hanedanı'na mensup olanlar ile Buhâralı muhacirler Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir. Buhâra Emirliği'ne mensup olanlar ile ilgili kanun maddeleri için Bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/584.html>, 15 03 2009. Getirilen göçmenlerin hepsi farklı Türk boylarına mensup olup, Kırgız, kazak, Türkmen ve Özbek boylarından oluşmakta idi. Devlet tarafından kendilerine geçici maaş bağlanan, ev ve tarla verilen bu göçmenlerin arasında Türk soylu olmayan kimse bulunmamaktadır. Türkiye'ye getirilen Afgan göçmenler hakkında bkz, Ensar Göçmez, *Afganistan'dan gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E, Konya 2009.

yerine Ömer Han'ı veliaht ilân etmiştir (Azmi:2002 - Ömer Alimi: 2005) Onun ölümünden sonra hanedanı temsil eden bir isim üzerinde uzlaşma olmamıştır.

Hanedan mensuplarının Âlim Han'ın ölümünden sonra karşılaştıkları en olumlu siyasî gelişme Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşması olmuştur. Çünkü Özbekistan'ın, dolayısıyla Buhâra'nın Rus işgalinden kurtulması Âlim Han'ın en büyük dileği olmuştur. Vasiyetnamesinde de zikrettiği gibi Buhâra'nın bir gün bağımsızlığa kavuşacağına olan ümidini hiç kaybetmemiştir. Özbekistan'ın bağımsızlığı, dilek ve temennilerden ziyade, Âlim Han'ın gerçek anlamda anlaşılıp itibarının iade edilmesi sürecini başlatması açısından da çok önemli bir gelişme olmuştur. Rusların etkisi ile kendi oğlu tarafından bile halk düşmanı ilân edilen Âlim Han, bağımsızlık sonrası sadece günahları ile değil günah ve sevapları ile değerlendirilmeye başlanmıştır.

Hanedan mensuplarının Özbekistan Devleti ile her ne kadar hukuki bağları olmasa da, sahip oldukları tarihi ve gönül bağı sayesinde hak ettikleri itibarı görmeye başlamışlardır. Meselâ bağımsızlığın hemen ardından sonra meydana gelen bazı olaylar hanedan mensuplarının resmi anlamda itibar gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu süreci hanedan mensuplarının Özbekistan Devleti'nin bağımsızlığını kutlamak için yolladıkları bir mektup başlatmıştır. İlgili mektupta şu ifadelere yer verilmiştir:

Bağımsız Özbekistan Devleti'nin Başkanı Özbekistan Halkının Lideri Muhterem İslam Kerimov'a !

Eski ve köklü ana Türkistan'ımızın 130 yıllık istibdat işkencesinden kurtulup, özgürlük bayrağını kaldırmasının ikinci yıl dönümünü kutlamaya hazırlanmaktayız. Bu günü bağımsızlığa değer veren dünyanın diğer halkları da beklemekte, atalarımızın ve evlatlarımızın ruhu şad olmaktadır. Bu sene kökleri Türkistan'da olan halklar için, medeni ve tarihi arzularının gerçekleştiği gündür. Bildiğiniz gibi 73 yıl önce tıpkı şu sene 1920 yılının 1 Eylülünde bizim babamız Buhâra Emîri Said Âlim Han'ın din ve ilim diyarı vatanının baskıncıların eline düşmesiyle mecburen terk etmişti. Bundan sonra muhterem babamız, hanedan mensupları da, bizimle beraber olan vatandaşlarımız da bir arzu ile yaşadık: Vatan bağımsızlığını görmek. Bu istekte, hissimizin, dilimizin ve dinimizin mücadelesi bir an olsun durmamıştır. Birçok kurbanlar verildi. Bu dileğine kavuşmayanlar gözü açık şekilde öldüler. Yaradan'a hamd ve senalar olsun ki, bugünkü Özbek vatandaşları yanında bize de bu tarihi olayı nasip etti.

Sayın Cumhurbaşkanı Hazretleri!

İşte bu kutlu olayda, Buhâra eski Emîri'nin dışarıda doğan ve vatan hasreti ile yaşayan evlatları olan bizler, uzun ömürlü olması dileğiyle, şahsen sizi, sizin şahsınızda bağımsızlık bayrağını kaldıran milletimizi kutlamaya cüret ettik. Ülkemizdeki bağımsızlık güneşinin daima

parlamasını dileriz. Biliniz ki dışarıdakilerin her birinin evinde ve kalbinde sizler ile birlikte bayramı kutlamaktadır. İnşallah parlak ve müreffeh büyük devlet olma yolunda yaptıklarınız sonuç verir ve vatandaşlarınız ikballi olur.

Kutlamalarımızı kabul edip halka ulaştırmanız ümidiyle bu başvuruyu yaptık. Dışarıdaki vatandaşlar ve Buhâra Eski Emîri Âlim Han adına onun çocukları. Gaziantep – Türkiye (Halk Sözü; 1993)¹⁴.

Âlim Han'ın oğulları tarafından gönderilen ve resmi niteliğe sahip bir gazete tarafından neşredilen bu mektup sayesinde, hanedan mensupları ile Özbekistan Devleti arasında olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov bu mektuba binaen, hanedan mensuplarına bir mektup yollamış ve onları Özbekistan'a davet etmiştir. Birkaç yıl öncesine kadar, Sovyetlerin dağılmasını beklemek ne kadar büyük bir iyimserlik ise, hanedan mensupları için böyle bir fırsatın doğması, o derece gerçekleşmesi zor bir ihtimal idi. İslam Kerimov imzalı mektupta şu ifadelere yer verilmiştir:

Buhâra Eski Emîri Said Âlim Han'ın Çocuklarına,

Değerli Vatandaşlar! Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ikinci yıl dönümü münasebetiyle göndermiş olduğunuz tebrik nameniz için yürekten teşekkür ederim. Vatana özlem ve saygı duyguları ile yoğrulmuş mektubunuzda zikredilen 1 Eylül 1920 tarihinde Buhâra Devleti'nin mahv edilişi hakkındaki hatırlatmalar bizi çok etkiledi. Allahın kerameti ve adaletine bakınız ki, aradan 71 yıl geçtikten sonra köklü ve cefalı vatanımızda yeni bir bağımsız devlet olan Özbekistan Cumhuriyeti kuruldu. Bu şanlı olay sizinde belirttiğiniz gibi temelini Türkistan'dan alan bütün halklar için tarihi medeni arzulara kavuşma günüdür.

Dışarıda bulunan bütün vatandaşlarımızın Azatlık Bayramı'nı bir kez daha kutlamama izin veriniz. Ülkemizin kapıları sizler için daima açıktır. Hepinize işlerinizde başarı, ömürlerinize bereket ve ailelerinize huzur diliyorum.

Bu mektuptan sonra hanedan mensuplarından bir kısmı Özbekistan'a gitme şansı bularak ilk kez babalarının memleketini ziyaret etme imkânına kavuşmuşlardır. Bu geziye katılanlardan biri olan Abdulkebir Azmi (2002) yaptıkları ziyareti şöyle anlatmaktadır:

İslam Kerimov'un daveti üzerine 1993 yılında Buhâra'ya gittik. Babalarımızın ve dedelerimizin yaşadığı toprakları görmeyi çok arzu ediyorduk. Oraya gittikten sonra Özbekistan Devleti tarafından bize bir araba tahsis edildi. Böylece biz Semerkand ve Buhâra'yı gezme

¹⁴ Bu mektubun altında Âlim Han'ın o tarihlerde hayatta olan ve Türkiye'de yaşayan çocuklarından, Said İbrahim Han, Said Rahimhan Han, Said Hadi Han, Said İbat Han, Said Kebir Han, Said Mansur han, Said Hacı Han ve Said Rauf' Han'ın isimleri bulunmaktadır.

şansı bulabildik. Tirmiz'e, Afganistan sınırına kadar giderek kutsal yerleri gezdik. İnsanlar ile sohbet edebilme imkânına eriştik. 25 günlük yolculuktan sonra Türkiye'ye döndük.

Biz Özbekistan'a gitmeden önce bizim ile ilgili gazetelerde haberler yayınlanmış, bizim ve babamın fotoğrafları gazetelere çıkmıştı. Oraya ulaşıncaya gazetelere haber olduk. Hatta televizyonda konuşma fırsatı bile bulduk. Gazeteciler ve bazı dergilerdeki yazarlar ile konuştuk. Halk çok büyük ilgi ve sevgi gösteriyordu.

Bize Özbekistan'da kalabileceğimizi söylediler. Biz çifte vatandaş olma şartı ile kalabileceğimizi söyledik. Biz Türk Cumhuriyeti vatandaşı Özbek Türküyüz deyince, onlar da; "Böyle olmaz, sizleri kabul edersek burada doğmuş olan Rusları da çifte vatandaşlığa kabul etmemiz gerekecek. Kanunen bu hakka sahip olurlar. Sizi sadece Özbekistan vatandaşı olarak kabul edebiliriz" dediler. Bizim en kötü günümüzde Türkiye bize iyilik yapıp, yardım elini uzattığı için biz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkamayacağımızı bildirdik.

Bu olumlu hava, hanedan mensupları arasında psikolojik ve fikri manada olumlu gelişmelere neden olmuştur. Sürekli duydukları fakat bir türlü yaşayamadıkları gönül ve kültür bağları bu davet ve akabinde gerçekleşen ziyaret sayesinde somut bir hale dönüşmüştür.

Âlim Han ölümüne kadar, Ruslar tarafından yurtlarından edilen diğer Türkistanlı muhacirler gibi vatan özlemi ile yaşamıştır. Onun ölmeden önce Afgan devlet adamı Ahmet Şah'a söylediği: "Afganistan'a gelişime 23 yıl oldu. Bu gurbet süresince başımdan çok musibetler geçti. Fakat vatan özlemi bir an olsun kalbimi terk etmedi. Vatan özlemi ile yaşadım ve vatan özlemi ile ölüyorum" (Hayitov- Rahmanov;2004:37) sözleri, duyduğu vatan hasretini göstermesi açısından dikkat çekici olduğu kadar bir vasiyet niteliğindedir.

Bağımsızlık sonrası meydana gelen olumlu gelişmeler Âlim Han'ın mezarının Buhâra'ya nakledilmesi fikrinin tartışılmasına neden olmuştur. Elimizde bulunan gerçek vasiyette Âlim Han'ın böyle bir beyanata yoktur. Fakat Âlim Han'ın çocukları babalarının kendilerine cenazesinin taşınmasını vasiyet ettiğini söylemektedirler. Abdulkebir Azmi'nin bir gazetede verdiği beyanatta da Âlim Han'ın cenazesinin Buhâra'ya taşınmasından bahsedilmektedir. Azmi'nin aktardığına göre Âlim Han ölürken oğullarına şöyle bir vasiyette bulunmuştur: "Siz şehzadesiniz, Buhâra halkının dertleri ile ilgilenin ve ben öldüğümde beni emanet olarak defnedin". Buhâra bağımsızlığına kavuştuğunda benim cenazemi oraya nakledin (Padidar;1385:7). Âlim Han'ın cenazesinin Buhâra'ya taşınması vasiyetinin gerçekleştirilmesi gibi manevi bir vazifeyi yerine getirme hususiyeti taşısa da, bu olayın gerçekleşmesi Âlim Han ve hanedanın itibarının iade edilmesi anlamına gelmesi açısından tarihi bir önem taşımaktadır.

Sonuç

Âlim Han, Bolşeviklere karşı yürüttüğü savaşı kaybederek Buhâra'dan Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Buhâra'dan çıkarken ailesini kendisi ile götürmemiş Afganistan'da iken Buhâra Halk cumhuriyeti yetkileri tarafından ailesi yanına gönderilmiştir. Âlim Han Afganistan'da vefat etmiştir. Kendinse karşı karalama propagandası yürütülmüştür. Âlim Han, öldükten sonra hanedan mensupları Afganistan'ın değişik yerlerine dağılmışlardır. Uzun süre Afgan vatandaşı olmayan hanedan mensupları büyük sorunlar yaşamıştır. Afgan – Rus savaşı neticesinde değişik ülkelere dağılmışlardır. 1983 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile hanedan mensuplarının büyük bir çoğunluğu Türkiye'ye getirtilip Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir. Kendilerine bir dönem maaş bağlanmış ve ev verilmiştir. Bir kısmı buradan değişik ülkelere gitse de hanedanın büyük bir kısmı Türkiye'de yaşamaya devam etmektedir.

Kaynakça

- ÂLİM HAN Said, (1991), *Buhâra Halkının Hasreti Tarihi*, Haz., Abdussadık İrisov, Özbekistan SSC. Fen Neşriyatı, Taşkent .
- BUHÂRÎ, Said Azam (Azizi), (1999), *Niyagan-ı Ma Zinde Est*, (basılmamış el yazma eser). Afganistan.
- BURGET Fazıl Ahmet - Mehmet Seyfettin Erol, *"Afganistan Özbekleri"*, *Avrasya Dosyası* Özbekistan Özel, Sonbahar, Cilt 7, S. 3, 2001.
- EVCİ, Tevfik, (2006), *Yeni Türkistan (1927-1931)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- FITRAT, Abdulrauf, (1992), *Emîr Âlim Hanning Hukumranlık Devri*, Yay. haz. H. Marifet, Taşkent, Ozbekistan Yazuvçular Uyuşması (Minhac) Hayriye Neşriyatı.
- GÖÇMEZ, Ensar, (2009), *Afganistan'dan gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E, Konya.
- HATUNOĞLU, Nurettin, "Buhâra Hanlığı'nın Son Emîri Âlim Han'ın Vasiyeti ve Hazinesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 254, Şubat 2008, ss. 47-53.
- HATUNOĞLU, Nurettin, "Buhâra – Afganistan- Türkiye Üçgeninde Mangıt Hanedanı'nın Dil ve Aidiyet Durumu", *Bilig*, Güz 2015, Sayı 75, s. 141 (127-156).
- HAYİT, Baymirza, (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

HAYİTOV, Şadman - Kemal Rahmanov, (2004), *Buhâra Halk Sovyet Respublikası ve Şark Memleketleri (1920-1924 Yıllar)*, y.y, Buhâra.

KAYOĞLU, Sukuli, (1927), *Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîri* (Yeni Türkistan Mecmuasının 5-6 sayfalarından ayrı basım), Resimli Ay Matbaası, İstanbul.

KERİMOV, Bahtiyar, (1994), “Özbeklerin Mangıt Kısımının Tarihi ve Milli Düşünceleri” *XII. Türk Tarihi Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I,I Ankara, T.T.K. Yayınları, ss.(417-418)

SARAY, Mehmet, (1981), *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

YESEVİ, Şahabettin İsmail Şeyh Oğlu, (1984), *Türkistanning Açık Hakikatları*, (Basılmamış El Yazma Eser) Türkiye.

Sürelî Yayınlar ve Kişisel Görüşmeler

“Demi Ba Ferzendan-i Emîr-i Buhâra”, *Padidar Dergisi*, S. 17, Yıl Haziran – Temmuz 1385 (Afganistan), ss. 3-7.

Ertem, “Hüznîl Milel –i Buhâra”, *Y.T*, S. 3-4, Yıl 2, Şubat Mart 1930, ss. (33-39).

“Afganistan ve Milli Türkistan”, *Y.T*, S. 23, Ekim 1931, ss. (21-23).

Halk Sözü Gazetesi, (ÖR Aliy Kengeş ve ÖR Vezirler Mahkemesinin Gazetesi), No 170 (665) 31 Ağustos 1993.

Said Ömer Âlimi (Âlim Han’ın oğlu-2005)

Said Mansur Âlimi (Âlim Han’ın oğlu-2002)

Said Abdulkebir (Yüce) Azmi (Âlim Han’ın oğlu-2002)

BABÜR ŞAH'IN VARLIK MÜCADELESİ VE HÜKÜMDARLIK DÖNEMİNDE SİĞİNDİĞİ KUR'AN AYETLERİ*

The Existence Struggle Of The Babur Shah And Qur'anic Verses That Took Refuge In His Reign

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ**

Özet

Babürlü Devleti'nin kurucusu olarak tarihe geçen Zahîrüddîn Muhammed Babür, 1483'te Fergana'da doğdu. Baba tarafından Timur'a, anne tarafından ise Çağatay nesline dayanan Babür, on iki yaşındayken babasının ölümü üzerine tahta geçti. Bölgedeki siyasi karışıklıklardan dolayı yeteri kadar destek bulamayan Babür, Özbeklerin lideri olan Şeybânî Han karşısında yenik düşerek Türkistan'ı terk etmek zorunda kaldı. O, karşılaştığı zorluklardan yılmadan, önce Kabil sonra da Hindistan'a geçerek Türk varlığını ve adını Güney Asya tarihine altın harflerle yazdı. 1526'da Panipat Savaşında İbrahim Lodi'yi yenerek Hindistan'da Babürlü Devletinin temellerini atan Babür Şah, yaşamının son bulduğu 1530 yılına kadar bu yeni devletin temellerini sağlamlaştırmaya çalıştı. Türkistan'dan Hindistan'a kadar uzanan bir yaşam serüvenine sahip olan Babür Şah'ta, bir hükümdarda aranan özellikleri fazlasıyla görmek mümkündür. Savaşçı, devlet adamı, âlim, yazar, Şair, musikişinas, peyzaj mimarlığı gibi pek çok özelliklere sahip olan Babür Şah, aynı zamanda dinî ve vicdanî yönüyle de tarih sahnesinde yerini aldı. Ondaki il tutma ve devlet kurma kabiliyetinin yanı sıra ruhundaki manevi yönünün de oldukça güçlü olduğunu görmek mümkündür. Babür, at sırtında seferlerden seferlere koşarken ya da devlet işlerinden fırsat bulduğu zamanlarda, yanından ayırmadığı not kâğıtlarına yazmayı da ihmal etmedi. Bu güçlü hükümdar, Vekâyî, Dîvân, Risâle-i Arüz, Der Fıkh-ı Mübeyyen ve Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi gibi eserleri kaleme alarak tarihe birer armağan bıraktı. Ezcümle, bu çalışmaya Babür Şah'ın kaleme almış olduğu ve bir hatırat niteliğinde olan "Vekayi" adlı eserinden yola çıkıldı. Ardından konu ile ilgili çeşitli kitap ve makaleler araştırıldı. Yapılan araştırma ve incelemelere göre Babür Şah, hayatta kalma mücadelesi, siyasi varlık gâilesi ve il tutma sürecinde manevi yönden de kendini ve yanındaki askerleri ayakta tutmaya çalıştı. Bunu yaparken özellikle Kur'an-ı Kerim'den kopmadığı ve ona sığındığı görülmektedir. İşte bu bilgiler-

* Bu Makale, Özbekistan'ın Buhara kentinde 17-21 Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekteşmiş olan "3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi" kapsamında sunumu yapılan "Babür Şah: Bir Hükümdarın Varlık Mücadelesinde Sığındığı Kur'an Ayetleri" başlıklı tebliğin gözden geçirilmif halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hunasya@gmail.com

den yola çıkarak, bu çalışmadaki asıl amacımız, Babür Şah'ın il tutma ve devlet kurma aşamasında sığındığı Kur'an ayetlerinin hangileri olduğunu belirlemektir. Ayrıca Vekayi'de bu ayetlerin farklı olay ve süreçler anlatılırken yer verildiği görülmüştür. Böylelikle çalışmadaki diğer bir amacımız ise "Babür, hangi olayda hangi ayetlere sığındı ve hangi sürece hangi ayetleri örnek verdi?" şeklindeki sorulara cevap aramaktır. Öte yandan Vekayi'de yer alan Kur'an ayetlerinin sureleri ve ayet numaraları belirtilmediğinden tarafımızdan bu ayetlerin Kur'an-ı Kerim'deki yerleri tespit edilmiş ve ayetlerin künyeleri belirtilerek sunulmuştur. Ayrıca Vekayi'de tespiti yapılan ayetlerin Arapça metinlerin harekesiz bir şekilde yazıldığı görülmüştür. Bu sebeple araştırmacıya okuma kısmında kolaylık sağlanabilmesi için Arapça metinler harekeli şekliyle sunulmuştur. Bu ayetlerin Arapça asıllarını ve Türkçe anlamlarını yazıya aktarırken ise Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu Kur'an-ı Kerim Mealinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babür Şah, Kur'an ayetleri, Vekayi, Babürlü Devleti, Hindistan

Abstract

Zahîrüddîn Muhammed Babür who was passed into history as the founder of Baburian state was born in Fergana in 1483. Babür, who was based on his father to Timur, and by his mother, by the generation of Chagatai, took the throne upon his father's death at the age of twelve. Babür who was unable to find enough support for the political turmoil in the region, was defeated by the leader of the Uzbeks, Şeybânî Han, and was forced to leave Turkestan. He wasn't afraid of hardships that he faced, traveled first to Kâbil and India, where he wrote the Turkish presence and his name with golden letters to south Asian history. He defeated Ibrahim Lodi in the Battle of Panipat in 1526. He tried to consolidate the foundations of this new state until the end of his life. It is able to see the requested qualifications exceedingly on emperor Babur Shah, who has a life adventure from Turkestan to India. Babür Shah, who has many features such as warrior, statesman, scholar, writer, poet, musician, landscape architecture, also took his place on the stage of history with his religious and conscientious aspect. In addition to his holding and state building ability, it is also possible to see that the spiritual aspect of his soul is also quite powerful. Babür did not neglect to write on note-papers when he was running on horseback rides and when he had an opportunity from state affairs. This powerful Emperor translated the works, Vekâyî, Dîvân, Risâle-i Arûz, Der Fıkh-ı Mübeyyen and Risâle-i Vâlidîyye and left a gift to the history. In brief, this study was based on the work of "Vekayi", which is a memorial and was written by Babur Shah. After that, various relevant books and articles were searched. According to the researches and investigations, Babur Shah tried to keep himself and the soldiers standing up from the spiritual point

of view in the struggle for survival, the political being and the place holding processes. In doing so, it is seen that he did not break with the Holy Quran and took shelter in him. Based on this information, our main aim in this study is to determine which Qur'anic verses that Babur Shah took shelter during the place holding and state formation. In addition, different events and processes have been shown in these verses in Vekayi's narration. Thus, the other our purpose of the study is "In which case did the Babur take refuge in which verses and in what process which verses gave examples?" in the form of answers to questions. On the other hand, since the verses and verses of the Qur'an verses in Vekayi are not mentioned, the places of these verses in the Qur'an have been identified and presented by indicating the identities of the verses. In addition, it was seen that the verses which were determined in Vekayi were written in Arabic form without any movement. For this reason, Arabic texts are presented in the form of movement in order to make the researcher easier to read. It is given the Arabic origin and Turkish meanings of these verses from the Holy Quran Meal of Turkey Presidency of Religious Affairs.

Keywords: Babur Shah, Qur'anic verses, Vekayi, Baburian State, India

Giriş

Gazi Zahirüddin Muhammed Babür, 14 Şubat 1483'te Fergana'da **dünyaya gelmiştir. Babası Emir Timur torunlarından Ömer Şeyh Mirza, annesi ise Cengiz Han'ın torunlarından Yunus Han'ın kızı Kutluk Nigar Hanım'dır** (Konukçu, 1991, s.395). Ayşe Sultan Begim, Zeynep Sultan Begim Miranşahi, Mahım Begim (Akam Begim), Masume Sultan Begim, Gül Ruh Begim, Dildar Begim, Bibi Mübareke Ağaçe (Afgan şeyhinin kızı), Gül Nar Ağaçe, Nargül Ağaçe adlarında dokuz eşi olmuştur. Babür'ün on sekiz çocuğu dünyaya gelmiş; ancak çocuklarının bazıları vefat etmiştir. Hümâyun, Kâmrân, Askerî, Hindâl adlarında dört oğlu; Gülreng, Gülçehre, Gülbeden adlarında üç kızı hayatta kalmışlardır (Gülbeden, 1987).

9 Haziran 1494'te Ömer Şeyh Mirza'nın vefatı üzerine henüz on iki yaşında tahta çıkan Babür, çeşitli zorluklar yaşamış ve hâkimiyetini kabul etmeyen akraba, bey ve kumandanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Tahtının ilk yıllarında pek çok çalkantılı süreçler yaşayan Babür'ün asıl amacı Semerkand'a hâkim olmaktır ve bunu 1497 ve 1501 yıllarında kısa sürelerle iki defa başarmıştır. Ancak bölgede güçlü bir sima olan Şeybani Han¹ ile Semerkand'ın Ser-i

1 Muhammed Şeybânî Han, kaynaklarda Şeybak veya Şibanî isimleriyle de karşımıza çıkabilmektedir. Bkz. Y. Hikmet Bayur, (1987) *Hindistan Tarihi*, C.II, TTK Yay. Ankara, s. 7; Ayrıca Şeybânî Han, Timurlular arasındaki kargaşadan istifade ederek 1500 yılında Buhara ve Semerkant'ı alarak Şeybânîler (Özbekler) adıyla anılan hânedanı kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Türkoğlu, (2010). "Şeybâni Han", İslam Ansiklopedisi, C. 39, TDV Yay., İstanbul, s.44.

Pül mevkiinde yaptığı savaşta yenik düşen Babür, o çok istediği Semerkand'dan ayrılmak zorunda kalmıştır (Konukçu, 1991, s.395). Önce Taşkent'e dayısının yanına giden Babür aradığı ilgiyi bulamayınca yönünü Kabil'e çevirmiştir. Böylece Babür'ün Fergana'daki 1494-1504 yılları arasındaki hâkimiyeti son bulmuş, bundan sonraki hayatı ise serüvenlerle dolu olmuştur. Bu süreçten itibaren 1504-1526 yılları arasında Kâbil'de hâkimiyet kuran Babür nihayetinde 1526-1530 yılları arasında ise Hindistan'da hüküm sürmüştür. Babür Şah il tutma ve devlet kurma mücadelesinin son durağı olan Hindistan-Agra'da 26 Aralık 1530'da vefat etmiş (Konukçu, 1991, s.395-396) ve ardında 1526 ile 1858 yılları arasında uzun yıllar varlık gösterecek olan "Devlet-i Gurkaniye'nin (Bayur, 1987, C.II, s.1) nam-ı diğer Babürlü Devletinin temellerini atmıştır.

Hindistan'da varlık göstermesi açısından bakıldığında Babür Şah'ın 1526 Panipat Savaşı ve Lodileri yenmesi son derece önemli bir olay olmuştur. Babür Şah, Hindistan'a girebilmek için 1519-1525 yılları arasında geçen altı senede hazırlık yapmış ve İbrahim Lodi'ye elçi yollamış, Türklere ait toprakların asıl sahibinin kendisinin olduğunu ve buraların kendisine verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Çeşitli hazırlıklardan sonra toplam beş defa Hindistan üzerine yürüyen Babür, 1525 yılı sonbaharında başlattığı beşinci seferi netice vermiş ve 1526'da Panipat savaşında Lodileri yenerek Hindistan'da hanedanlığını kurmuştur (Pırlanta, 2001, s.67-71). Bundan sonra Çitor Racası Rana Sanga ile 1527 yılında yaptığı Kanva savaşından galip çıkarak buradaki varlığını perçinlemiş (Konukçu, 1991, s.400) ve bir Müslüman hükümdar kimliği ile İslâm âlemi adına büyük bir başarıya imza atmıştır. Bu bağlamda, Babür'ün kaleme aldığı Vekâyi'deki bilgilerden yola çıkarak (Babur, 1978, s.354-368) Kanva Savaşı sadece bir hükümdarın bir hükümdara ya da bir devletin bir devlete üstün geldiği bir savaş olmayıp, özellikle İslam ordusunun Hintlilere karşı galip geldiği bir savaş niteliğindedir. Neticede Hindistan'da Müslüman bir hükümdarın ve ordusunun galip gelmiş olması ve burada İslâm bayrağının yeniden dalgalandırılması son derece önemli bir olay olarak görülmüştür.

Babür Şah'ın Türkistan'dan Hindistan'a kadar yaşadığı varlık mücadelesi boyunca ve bilhassa Hindistan'da yurt tutarken giriştiği savaşlarda başarı göstermesi siyasi dehası ve askeri stratejisinin başarısından kaynaklanıyordu. Ancak onun bu çetin varlık mücadelesinde elinden tutan başka bir unsur daha olmuştur. O da manevi dünyasının değer ve zenginlikleridir. Hayatı boyunca Kur'an ayetlerinden, Allah'a tevekkülünden ve dualarından hiç kopmayan Babür Şah, bir yandan askeri, idari ve siyasi yönden gelişme ve başarılarla imza atarken diğer yandan edebî ve dinî yönden pek çok eseri kaleme almıştır. Onun bu manevi ruhunun hayatı ve yaşam biçimine aks ettiğine de şahit olmaktadır.

Babür'ün eserleri arasında *Vekâyî*, *Dîvân*, *Risâle-i Arûz*, *Mübeyyen* ve *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* yer almaktadır. Bunların dışında mûsiki ve harp sanatına

dair iki eser ve oğlu için yazdığı “*Vesâyânâme*”nin varlığından da söz edilmektedir. *Çağatay Edebiyatının* Ali Şîr Nevâî'den sonra en büyük temsilcisi olarak kaleme aldığı *Dîvân*, kendinden önce Ali Şîr Nevâî'nin aruz nazariye ve kaide-lerine dair yazdığı eseri yeterli görmeyip daha ayrıntılı bir şekilde kaleme aldığı *Arûz Risâlesi*, yaşamını samimi bir açıklık ile anlatarak ve ileri düzeyde bir nesir örneği göstererek yazdığı hatırat kitabı olan *Vekâyî* gibi eserlerine bakıldığında Babür'ün Çağatay edebiyatında önemli bir yerinin olduğu görülmektedir (Akün, 1991, s. 396-400).

Güçlü bir eğitim almış olan Babür'ün edebi alanda olduğu kadar dinî alanda da yetkin bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1522'de yazdığı *Mübeyyen (Der Fıkh-ı Mübeyyen)* (Çakmak, 2017, s.77), oğlu Kâmran Mirza'ya öğüt olarak Hanefî fikhına dair bazı konu ve meseleleri ele alan bir fıkıh kitabı özelliğindedir (Akün, 1991, s.399). Babür'ün tamamladıktan sonra Maverâünnehir'e eserin çeşitli yerlerine fakihlerin şerh etmesi için gönderdiği Mübeyyen, *İman, Kitâbu's-salât, Kitâbu'z-zekât, Kitâbu's-savm, Kitâbu'l-hac* olarak temelde beş bölümden oluşmuştur (Seyhan, 2003, s.101). Bir diğer eser ise *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* olup XV. yüzyılda Maverâünnehir'de önemli bir âlim ve ruhanî lider olarak tanınan Nakşibendî Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın yazdığı Farsça tasavvufî ahlâk risâlesi olan *Risâle-i Vâlidîyye*'nin manzum tercümesidir. Babür, sık sık rüyasında gördüğü Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın bu risalesinin tercümesini 27 Safer-8 Rebülevvel 935 (10-20 Kasım 1528) tarihleri arasında on gün içinde tamamlamıştır. Babür bu eseri Hâce Ubeydullah'ın ruhaniyetinin şifasına mazhar olup hastalığına şifa bulmak için kaleme almıştır (Akün, 1991, s.396-400).

Babür Şah'ın sadece maddi dünyaya bağlı bir insan olmadığı; onda aynı zamanda manevi anlamda derin bir dini bilgi ve tasavvufî anlayışın da mevcut olduğu bilinmektedir (Bıyıktaş, 1991, s.47). Buna göre “*Dervişler ile hiçbir akrabalığım olmamakla beraber, Onlara can ve gönülden bağlıyım; Şahlık ile dervişliğin birbirinden uzak olduğunu söyleme; Şâhım, fakat dervişlerin bendesiyim.*” (Babür, 1987, s.435) diyen Babür'ün kaleminden bu ve bunun gibi cümlelere oldukça sık rastlanmaktadır. Ayrıca *Vekâyî*'de hatıralarını anlatırken pek çok yerde Kur'an ayetleriyle örnek vermesi, onun hem dini ve vicdani yönünün zenginliğini hem de Kur'an ayetlerinin bilgisine vakıf olduğu göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, hayatının hemen her safhasında tüm marifetlerini ustalıkla icra edebilen Babür Şah, başarılı bir hükümdar, yılmaz bir kılıç ehli, sevgili bir eş, şefkatli bir baba, kalemi özel bir yazar ve şair olmakla birlikte zengin dinî-tasavvufî ve fikhî bilgileri ile de manevi yönden derin bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vekâyî'de Yer Alan Kur'an Ayetleri

Babür'ün kaleme aldığı *Vekâyî* adlı hatıratından yola çıkarak, hayatının hangi aşaması olursa olsun daima dua ettiği ve Kur'an'dan kopmadığı görülmek-

tedir. O içki ortamlarında; hiciv, nükteli ve kendince heba gördüğü şiir ve nazım meclislerinde dahi manevi yönünü daima korumuştur. Zaten olgunluk yaşına geldiğinde de onun içkiden pişmanlık duyduğu ve tövbe ettiği görülmektedir (Bıyık-tay, 1991, s.47). Ayrıca heba ve boş sözlerden uzaklaştığı da bilinmektedir (Babur, 1987 s.286-287). Bu pişmanlık ve tövbelerini gerçekleştirirken ise Kur'an ayetlerinden örnekler vererek hayatının doğrularını bulmuştur. Sadece pişmanlık ve tövbe konusunda değil savaş dönemlerinde, devlet işlerinde, kişisel ilişkilerde ya da halet-i ruhiyyesinde hissettiği manevi haz zamanlarında da ayetler okuyan Babür, bu ayetleri birer dua ve şükür niteliğinde hayatına aks ettirmiştir. Bu bağ-lamda Babür Şah'ın hangi şart ve durumlar altında iken sığındığına dair tespitini yaptığımız ayetler aşağıda sunulmuştur.

1)

Babür, hatıratında kendi yaşadıkları olayları anlatmakla birlikte muhatap ol-duğu şahsiyetler, gezdiği gördüğü yerler ve buralarda bulunan mimari özellikler hakkında bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu bağlamda Timur Bey hak-kında bilgi verirken onun Semerkand'da Ahenin kapısına yakın bir yerde, kale içinde cami yaptırdığını ifade etmiş ve bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmış-tır. Söz konusu bu caminin kitabesi hakkında bilgiler verirken, kitabede yer alan ayeti de hatıratında belirtmiştir (Babur, 1987, s. 48). Zikrolunan bu ayetin Bakara Suresi, 127. Ayeti olduğu anlaşılmaktadır.

”وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ ...”

Vekayi'de ayetin bu kadarlık kısmı yer almaktadır. Ayetin tamamı:

”وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir.

“**Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükselti-yor,** “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıy-la bilensin” diyorlardı.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara/127).

2)

1504 senesinde Fergana vilayetinden çıkmak zorunda kalan, hali perişan ve adamlarının sayısı ise oldukça azalmış olan Babür, buradan sonra Hisar vila-yetinin yakınlarında konaklamak zorunda kalmıştır (Babur, 1987, s.129). Bura-nın idarecisi de Maverâünnehir'in Kıpçak hükümdarı Hüsrev Şah'tır. Bu zaman zarfında Özbeklerin Andican'ı alarak ve Ceyhun'u geçerek kaleleri birbiri ardı-na zapt ettiği bilinmektedir. Bu yüzden Hüseyin Baykara mektuplar göndererek Babür ve Hüsrev Şah ile bir ittifak yapmıştır. Ancak bu birleşme başarısız ol-muştur. Çünkü Özbeklerin hükümdarı Şeybânî Han, Fergana, Hisar ve Kunduz'u zapt etmiştir (Türkoğlu, 2010, s.44). İşte böylesi bir süreç içerisinde 1504 yılında Şeybânî Han'ın Hisar ve Kunduz'u zapt etmesi üzerine Hüsrev Şah'ın pek çok adamı aileleri ve mahiyetleri ile birlikte Babür Şah'a intisab etmeyi tercih etmiş-

tir. Fergana'dan ayrıldığında yaklaşık olarak iki yüz elli adamı olan ve perişan bir halde bulunan Babür'ün adamlarının sayısı bu olaydan sonra artmaya başlamıştır. Babür, ilahi bir lütuf olarak değerlendirdiği bu olayı hatıratında anlattığı sırada bir ayete de yer vermiştir (Babur, 1987, s.133). Âl-i İmrân süresinin 26. Ayeti olduğu anlaşılmalakta olan bu ayet mal, mülk ve rızık duası olarak da karşımıza çıkmaktadır.

“قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir.

“De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.”(Kur'an-ı Kerim Meâli, Âl-i İmrân/26).

3)

Fergana'dan sonra Babür Kâbil'e gelmiş, burayı kolay bir şekilde ele geçirmiş ve yerleşmiştir. Özbekleri def etmek amacıyla 1506'da Horasan seferine çıkan Babür oradan da Herat'a geçmiştir. Babür'ün sefer için Kâbil dışına çıkmasını fırsat bilen Mirza Han, Moğolların da desteğini alarak Kâbil'i kuşatmıştır. Babür, dönüş yolunda Kâbil'in kuşatılma haberini almış buna göre stratejisini belirlemiştir. Kâbil kurganının çevresinde kuşatma ileri boyutlar almadan Kâbil'i kurtarmış, olayı hafif atlatmış ve olay esnasında ise Mirza Han kaçmıştır. Ancak Babür bu olaydan sonra bir kazaya kurban gitmek üzeredir. Kabil'i kurtardıktan sonra kurganında oturan Babür'e, emri altındaki Dost Serpülî Piyâde adlı kişi yanlışlıkla saldırmıştır. Çünkü seferden yeni dönen Babür'ün geri dönüş yolunda soğuk ve kardan yüzü yanmış; Dost Serpülî Piyâde ise içinde buldukları bu karmaşa telaşından dolayı Babür'ü tanıyamamış ve onu düşman zannetmiştir. Dost'un kendine doğru saldırgan bir şekilde yaklaştığını gören Babür, “Hey Dost, Hey Dost” diyerek seslense de Dost, Babür'e kılıç sallamıştır. Neyse ki olay, bir zarar görmeden ucuz atlatılmıştır. Vekayi'de bu olayı dehşet içerisinde anlatan Babür, “Her ne kadar kılıç dünyayı yerinden oynatabilirse de, Tanrının izni olmadıkça, bir damar bile kesemez” sözlerini söylemiştir. Babür Şah, bu olaydan zarar görmeden kurtulmasının sebebini ise okuduğu bir duaya bağlamıştır (Babur, 1987, s.219). Babür'ün kazaları ve belaları def ettiğine inandığı dua şöyledir:

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ عَلَيْنِكَ تَوَكَّلْتُ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَمَا تَشَاءُ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ وَأَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا وَأُحْصِيَ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَشَرِّ غَيْرِي وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّكَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ”

Yukarıdaki duanın anlamı Vekayi'de yer aldığı haliyle aktarılmıştır: “Ey Tanrı, sen benim rabbimsin. Senden başka ilâh yoktur. Sana tevekkül ettim. Sen

büyük arşın rabbisin. Tanrı ne isterse, olur ve ne istemezse olmaz; hiç bir kudret ve kuvvet mevcut değildir ve bunların hepsi büyük ve yüce Tanrının elindedir. Bil ki, Tanrı her şeye kadirdir; Tanrı her şeyi ilmi ile ibata etmiş ve her şeyi adeti ile saymıştır. Ey Tanrı, ben kendimin kötülüğünden, benden başkaların kötülüğünden ve perçemin yakaladığı bütün hayvanların kötülüğünden sana sığınyorum. Sen büyük arşın Rabbisin.” (Babur, 1987, s.219-220).

4)

Babür Şah, 1507’de Kandahar yakınlarında Halişek civarında Argunlar ile savaşmıştır. Bu savaşın en önemli özelliği ise Babürlülerin sayıca Argunlardan az olmasıdır. Çünkü Babür’ün askerlerinin bir kısmı koyun, sığır, zahire ve saman için Halişek’in yukarı vadisine gitmişlerdir. Fakat Babür askeri dehası ve strateji kabiliyeti ile ordusunu muntazam bir şekilde tertip ve tensik ederek adamlarının sayısının azlığına bakmadan Allah’a tevekkül edip düşman üzerine yürümüştür. Bu savaşı kazanan Babür, düşmanı kaçırttıktan sonra Kandahar tarafında harekete koyulmuştur (Babur, 1987, s.232-235). Allah’a sığınan bir ordunun gayret ve tevekkül ile sayısının az da olsa Allah’ın izniyle galip gelebileceği yönünde bir fikirle hareket eden Babür, Vekayi’de bu olayı anlatırken bir Kur’an ayetine yer vermiştir (Babur, 1987, s.235). Zikrolunan bu ayetin Bakara Suresinin 249. Ayetinin bir kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

...“كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ...”

Vekayi’de ayetin bu kadarlık kısmı yer almaktadır. Ayetin tamamı:

“فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir.

“Tâlût ordu ile hareket edince, “Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) “Bugün bizim Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.” dediler. Allah’a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir” (Kur’an-ı Kerim Meâlî, Bakara/249).

5)

Tüm yaşantısı varlık mücadelesi ile geçen Babür’ün Hindistan’da il tutmak için beş defa sefer düzenlediğini görmekteyiz. 1525’te Hindistan üzerine yürümek için yola çıkan Babür, Hindistan’da Sultanpur ile Hoca Rüstem arasındaki Yangı-Bağ’a sonra da ordugâhının da bulunduğu Kuş-Künbed’e geçmiştir.

Buradan orduyu önden gönderip kendisi de yanındaki beylerle birlikte sırasıyla Kırk-Arık ve Germ Çeşme adlı yerlerden geçmiş ve nihayetinde ordusu ile Yede-Bîr adlı mevkiye buluşmuşlardır. Bu süreç içinde Babür, fırsat buldukça yanındaki adamlarla şiir meclisleri düzenleyip içki ortamı kurmuştur. Ancak Babür'ün bu zaman zarfında iç dünyasında ikilem yaşadığı görülmektedir. Çünkü O, kırk yaşına gelince içkiyi bırakmak ve tövbe etmek için söz vermiştir. Ayrıca ilahi kelam dışında hiciv ve latife nazarından şiir ve manzumlar söylemeye de pişmanlık duymaya başlamıştır. Zira Babür bu zaman zarfında kalemi eline alıp *Der Fıkh-ı Mübeyyen* adlı eserini de yazmaktadır (Babur, 1987, s.285-286).

Panipat savaşı için yola çıkan Babür, yukarıda belirtilen içki alemi ve şiir okunan geceden bir iki gün sonra Bigram'a ulaştıkları zaman nezle olmuştur. Ateşi yükselen ve nezlesi öksürüğe çeviren Babür, kan tükürmeye başlayınca bu hastalığın sebebini yine kendinde aramış ve verdiği sözden dönmesine bağlamıştır. Hindistan seferleri gerçekleşirken daim tevekkül içerisinde olduğu anlaşılan ve sıhhat bakımından yaşadığı bu olumsuz olayların sebebini yine kendinde arayan Babür, anlatımında bir ayet ile pişmanlığını dile getirmiştir (Babur, 1987, s.287). Vekayi'de Zikrolunan bu ayet Fetih Suresinin 10. Ayetinin bir kısmıdır.

... “فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَتِهِ أَجْرًا عَظِيمًا”

Vekayi'de ayetin bu kadarlık kısmı yer almaktadır. Ayetin tamamı: “إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَتِهِ أَجْرًا عَظِيمًا”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir.

“Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. **Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.**” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Fetih/10).

6)

Yukarıda anlatılan hastalanma olayından sonra büyük bir pişmanlık yaşayan Babür, tekrar istiğfar ve itizarda bulunup kalemini kırarak bir daha boş hiciv, şiir ve nazım söylememek ve batıl fikirlerden gönlünü çevirmek üzere tövbesini yenilemiş (Babur, 1987, s. 287) A'râf suresinin 23. Ayetini ise tövbesine şahit kılmıştır:

“رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفُرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, A'râf/23).

Kırk yaşına çok yaklaşan Babür'ün bir yandan içki âleminde yaşadığı hoşluk bir yandan yaratıcısına verdiği tövbe sözü ile yaşadığı ikilemlerin onun manevi

dünyasında bazı çalkantılara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki zamanlarda Babür'ün içkiye tövbe etmesinden ve bir daha hayatı boyunca hiç içmemesinden yola çıkarak denilebilir ki manevi dünyasında yaşadığı iç çalkantıların sonunda ilahi tarafın ağır geldiği görülmektedir.

7)

Hindistan'da 1526'da Panipat savaşında İbrahim Lodi'nin kaybetmesi sonucu Babürlü hanedanı kurulmuştur. Bu gelişmeler üzerine Hindistan'daki Çitor Racası Rana Sanga, Babür'ün üzerine yürümeye karar vermiş ve iki ordu 1527'de Biyane yakınlarında Hânüva'da karşılaşmıştır (Konukçu, 1991, s.396). Babür Şah bu savaşa hazırlık aşamasında askerlerin düzeni ve savaşın stratejisini takip ederken düşmanın yaklaştığı bilgileri ve Biyane'deki muharebenin durumu hakkında gelen haberler halkın umudunu kırmıştır. Babür yine de bu haberlere aldırmandan gayret içerisinde muharebe hazırlığını sıkı tutmuş ve neticede Rana Sanga büyük bir yenilgiye uğramıştır. İşte böylesi bir savaş süreci içerisinde iken Babür, 933 senesi Cemaziyelevvelin 23. (25 Şubat 1527) gününde bir gezintiye çıkmıştır. Gezinti esnasında tövbe sözü aklına gelen Babür, vicdan azabı yaşayarak kendine şunları söylemiştir:

“Ey nefis, ne zamana kadar günahlardan zevk alacaksın; tövbe tatsız değildir; onu da tat. Ne zamana kadar isyanda bulunacaksın ve ne zamana kadar mahrumiyetler içinde rahat edeceksin, ne zamana kadar nefisine tâbî olacaksın ve ne zamana kadar ömrünü zâyî edeceksin. Gazâ niyeti ile yürüyorsun, ölümü gözüne alıyorsun; ölümü gözüne alan kimsenin ne yapacağını bilirsin; kendini bütün haramdan uzak tutar, kendini bütün günahlardan temizler. Bu geçici hayata vedâ edip, şarap içmekten tövbe ettim. Altın ve gümüş sürahi ve kadehleri, bütün meclis takımlarını o zaman toplayıp, hepsini kırdım; içkiyi terkedip, gönlümü rahatlattım.” (Babur, 1987, s.352-353)

Babür, manevi dünyasında radikal kararlar alarak içkiye tövbe edip altın ve gümüş sürahi içki takımlarını kırdırıştır. Kırılan bu altın ve gümüş takımları dervişlere taksim ettirmiştir. O gece ve ertesi gün Babür'ün yanındaki üç yüze yakın adam da Babür'ü örnek alarak tövbe etmiştir. Mevcut şarapların bir kısmı dökülmüş bir kısmının içine tuz katılarak sirke yapılmıştır. Şarapların döküldüğü yer taşla ördürüp bunun yanına bir imaret yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Babürlülerin elinde bulunan vilayetlerde Müslümanların tamga vergisi bağışlanmıştır. Babür Şah, tüm bu gelişmeleri bildirmek için 24 Cemaziye'l-evvel 933'te bir ferman yazdırmış ve bütün memlekete göndermiştir (Babur, 1987, s.353).

Babür'ün Rana Sanga ile yaptığı savaş esnasında bu gelişmelerin yaşanması onun iç dünyasındaki maneviyatla savaşı desteklemek istemesi olabilir. Diğer savaşlar esnasında da görülmektedir ki, Babür bir tek askeri gücüyle yetinmemiş beraberinde dua ordusunu da hazır bulundurmuş ve kendisinin de ifade ettiği

gibi Allah'a sığınmıştır. Bu girişimlerin sonunda olumlu neticeler alan Babür'ün adeta birer şükür mahiyetinde fermanlar yazdığı görülmektedir. İçkiyi terk ettiği ve tamgayı bağısladığını bildiren Fermana bu durum açıkça görülmektedir. Buna göre Fermana şükür nazarından şu dua ile başlanmıştır: “*Tövbe edenleri ve temizleri seven tövbe kabul ediciye hamd ederiz. Günahkârlara doğru yolu gösteren ve mağfiret isteyenlerin dilediğini yerine getiren bağıslayıcıya şükrederiz. Yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'e, sâf evlad ve tâhir eshâbına Allah'tan rahmet dileriz.*” (Babür, 1987, s.354). Babür duanın ardından fermanın çeşitli yerlerinde bazı ayetlere de yer vermiştir Babür, 1987, s.354-356). İnsanın günaha meyletmeye müsait olduğu ve günahlardan kaçınmanın faziletine dair ifadelerini dile getiren Babür, Yûsûf suresinin 53. Ayetinden bir örnek göstermiştir.

“وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ...”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنْ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir.

“**Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.** Şüphesiz Rabbim çok bağıslayan-dır, çok merhamet edendir” (*Kur'an-ı Kerim Meali*, Yûsûf/53).

8)

Yukarıda belirtilen bu ayetin hemen ardından nefisten sakınmanın ancak bağıslayıcı Allah'ın izni ile olacağını düşünen Babür, Cuma suresi 4. ayeti ile bu cümlesini tasdik etmek istemiştir.

“ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” (*Kur'an-ı Kerim Meali*, Cuma/4).

9)

Gençlik anlarında bazı günahların işlendiğini ancak en kısa zamanda bu günahlardan tövbe edildiğini ifade eden Babür, en çok şarap tövbesinin uzadığını ve bu uzayışın ise “el umuru merhunetün bi-evkâtiha” yani “işler vakitlerine bağlıdır” fehvası ile örtülü kaldığını ifade etmiştir. Babür bu defa tam kalbî bir istek ve gayretle Şarap tövbesini yerine getirmek için fikre ve harekete geçmiş, bir İslâm ordusu olarak Hindistan'da Rana Sanga ile tutuştuğu savaşlarında günah sebeplerini kökünden atmak istemiştir. Babür, tövbesini gerçekleştirirken Hadîd Suresinin 16. Ayetine sığınmıştır (Babür, 1987, s. 354).

“أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ...”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ

مَنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir:

“ **İman edenlerin Allahı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?** Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.” (*Kur’an-ı Kerim Meâli*, Hadîd/16).

10)

Babür’ün tövbesini bildirirken sığındığı ve örnek gösterdiği (Babür, 1987, s.355) ayetlerden birinin de A’râf Suresi 23. Ayeti olduğunu görmekteyiz.

“... رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا ... ”

Vekayi’de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ”

Ayetin Türkçe anlamı ise aşağıdaki gibidir.

“ Dediler ki: “**Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik.** Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (*Kur’an-ı Kerim Meâli*, A’râf/23).

11)

Babür’ün hemen her ciddi kararında ve fikrinde ayet ya da duaya sığınıyor olması onun ilahi manevi yönünün de zenginliğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda yine tövbe için bir kez daha bir ayeti örneklemiştir (Babur, 1987, s.355). Aşağıdaki örnek A’râf Suresi 143. ayetidir ve *Vekayi’de* yazıldığı gibidir.

“... تَبَّتْ إِلَيْكَ وَانَا أَوْلُ الْمُسْلِمِينَ ”

Vekayi’de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيكَ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبَّتْ إِلَيْكَ وَانَا أَوْلُ الْمُؤْمِنِينَ ”

Ayetin Türkçe anlamı:

2 Vekayi’nin Türkçe çevirisine göre, örnek verilen söz konusu bu ayetin anlamı “sana doğru döndüm ve ben Müslümanların ilkiyim” şeklindedir. Bu anlam itibarıyla bakıldığında A’raf Suresi 143. Ayet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapılan araştırmada A’raf/143.’te ayetin sonundaki kelime “نَيِّبًا” şeklinde değil; “نَيِّبًا” şeklinde bittiği tespit edilmiştir. Bu durumda tekrar bir incelemeye gidilmiştir. “نَيِّبًا” ile biten ayet ise karşımıza En’am Suresi 163. Ayet olarak çıkmaktadır. Ancak bu sefer de En’am/163. Ayetin başı “... تَبَّتْ إِلَيْكَ وَانَا أَوْلُ الْمُؤْمِنِينَ” şeklindedir. Bu durumda En’am/163’ün sonu “نَيِّبًا” olsa bile Vekayi’de verilen ayet örneğinin ilk kısmıyla örtüşmemektedir. Netice itibarıyla burada verilen örnek ayetin tamamından yola çıkıldığında A’raf Suresi 143. Ayeti olduğu anlaşılmaktadır. Ayetin orijinalindeki Mü’minin kelimesi, sanırım yanlışlıkla Müslümin şeklinde yazılmış olabilir. Ayetin Vekayi’deki yazılış şekli için bkz. Zahîrüdînn Muhammed Babur (1987), *Vekayi*, C. II, Çev. ve Haz. Reşit Rahmeti Arat, TTK Yay., Ankara, s. 355.

“Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen görmezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! **Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim**” dedi.” (Kur'an-ı Kerim Meâli, A'râf/143).

12)

Tevbesini Fermanla bildiren Babür Şah, “en-Nâsu ‘alâ dîni mulûkîhim” yani “halk padişahının dinindedir”³ diyerek yakınındaki adamların da tövbe edip şarabı bıraktıklarını bildirmiş ve adamların tövbesine vesile olmasından dolayı son derece mutlu olmuştur (Babur, 1987, s.355). Bu bilgilendirmenin ardından Babür, elindeki tüm memleketlerde şarabın yapılmaması, satılmaması, satın alınmaması, evde dahi bulundurulmaması için Maide Suresinin 90. Ayetinden örnek vermiştir:

“... فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. **Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.**” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Maide/90).

13)

Babür Şah, fetihlerin başarılı geçmesi, ayrıca şükür ve tövbesinin kabulü için bazı maddî girişimlerde de bulunmuştur. Bunların en göze çarpanı ise vergi konusudur. Bu konuda Babür, şehir, kasaba, yol, geçit, uğrak ve limanlardan vergi alınmamasını emretmiş ve bu kaidelerin değişmemesi için de Bakara Suresinin 181. Ayetini örnek göstermiştir (Babur, 1987, s.356).

“فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ...”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“مَّن يَبْدَلْهُ عُدُوًّا يُحِبُّ آلَ اللَّهِ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ...”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

3 Vekayi'de s.355'te geçen bu bilgi, hükümdarlar hakkında söylenen yaygın sözlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “İnsanlar başlarındaki hükümdarın temel doktrini ve inancı neyse ona meylederler. Onun görüşlerini referans olarak görürler. Onu taklit etmeye özen gösterirler.” Bilgi için bkz. Halil Hacımüftüoğlu, (2009). “Kuran'da Allah'ın Krallığı”, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.111.

(Kur'an-ı Kerim Meâli, Bakara/181).

14)

Öyle görünüyor ki Babür Şah, savaş, hastalık ya da başka mühim bir olaydan önce hem maddi ve fiziki sayılabilecek tedbirlerini alıyor hem de manevi yönden Allah'a tevekkülünü sunuyordu. Yukarıda da bahsi geçen savaş süreci içerisinde iken tövbe etmesinin zamanının geldiğini düşünüp tövbesini hayata geçirmiştir. Ardından bir savaşın galibi olmuş ve bunun şükürünü gerçekleştirmek gerektiğini düşünmüştür. Bu şükürü galip geldiği Rana Sanga ile yaptığı savaş sonunda hazırlattığı fetihnamede dile getirmiştir. Bu Fetihnamenin başında Allah'a hamd ve şükür yer almış ve hemen ardından bir ayet ile süslenmiş ve sonunda İslam Peygamberine salat ve selam edilmiştir (Babur, 1987, s.358). Burada yer alan ayet ise En'am Suresi 45. Ayetidir:

“فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.” (Kur'an-ı Kerim Meâli, En'am/45).

15)

Fermanda Allah'ın nimetlerinin çoğalması için şükür etmenin gerekliliği üzerinde duran ve şükürün icap ettiği şeylerin ise yapılması gerektiğini bildiren Babür, Kâfirlerin üzerine yapılan savaşta üstün gelmeyi bir nimet olarak değerlendirmiştir (Babur, 1987, s. 359). Babür bu duruma Abese Suresi 42. Ayetini örnek vermiştir:

“وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجْرَةُ”

Ayetin Türkçe Anlamı:

“İşte onlar, kâfirlerdir, günaha dalanlardır.” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Abese/42).

16)

Fermandan anlaşıldığına göre, Hindistan'a bir varlık mücadelesi ve il tutma galesi içinde hareket eden Babür'ün Hindistan'da devlet kurduktan sonra burada İslam sancaktarlığını üstlenmiş olduğu da görülmektedir.

“... İslâm'ın bayrağı, zafer sâhibi askerlerimizin imdadı ile, yüksekliğin zirvesine ulaştı. Bu devletin zuhûrunun ve bu saadetin sudûrunun keyfiyeti şudur: İslâmiyeti koruyan askerlerimizin kılıçlarının ışıkları Hindistan memleketlerini fetih ve zafer nurlarının ışıkları ile, evvelki fetihnâmelerde yazıldığı gibi, münevver kılınca, tevfik-i ilâhî zafer nişânesi olan bayraklarımızı Dehli, Agra, Cûnpûr, Harîd, Behâr v.s. memleketlerde dalgalandırdı...” (Babur, 1987, s. 359).

Böylece Hindistan'a kadar olan savaşlar daha çok varlık mücadelesi adına

yapılmıştır denebilir. Buna karşın Hindistan'da hanedanlığını ilan ettikten sonraki savaşlar ise hem burada varlığını devam ettirme hem de İslam bayrağını Hindistan'da dalgalandırma mücadelesi şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca o, kurduğu devletin sadece bir Türk devleti değil aynı zamanda bir İslâm devleti olduğu vurgusunu da yapmıştır.

Savaş sonrası galibiyeti haber eden söz konusu bu fermanla savaşı kaybeden Rana Sanga'dan bahsedilirken ise Babür'e itaatsizlik eden bir kâfir olarak nitelendirilmiştir (Babur, 1987, s. 359). Babür, Rana Sanga'nın durumu ve akıbetinden bilgi verirken Bakara Suresi 34. Ayeti bu duruma örnek göstermiştir.

“... أَبِي وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ”

Vakeyide ayetin bu kadarlık kısmı yer almıştır. Ayetin tamamı aşağıdaki gibidir:

“وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Hani meleklerle, “Adem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, **büyükklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur.**” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Bakara/34).

17)

Babür Şah, 1527'de gerçekleşen bu savaşın fetihnamesinde Rana Sanga ile giriştiği savaşta hazır bulunan taraflardan bahsetmiştir. Bunlar Rana Sanga yandaşı olan emirlerdir. On kişi olan emirler için “... halhal ve zincir gibi o fecir kafire yapıştılar.” (Babur, 1987, s. 360) ifadesini kullanan Babür, bu emirler hakkında bilgi verirken onların küfür ehli olduğunu ifade etmiş ve Âl-i İmrân Suresinin 21. Ayetini bu anlatım içerisine yerleştirmiştir.

“... فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Allah'ın âyetlerini inkar edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, **onları elem dolu bir azap ile müjdele.**” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Âl-i İmrân/21).

18)

Rana Sanga'nın ve ona yandaş emirlerin karşısında büyük bir başarı elde eden Babür, düşmanların birleşmiş olmasına “*bâtmen mağrûr zâhiren kör ...*” (Babur, 1987, s.361) yorumunu yapmış ve onları anlatırken Nûr Suresi 40. Ayetinden örnekler vermiştir.

...“كَظَلَمَاتٍ ... بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ”...

Babür Nûr/40. ayetin içinden bazı yerlerden örnekler alarak Rana Sanga'nın ve ona yardım eden diğer emirlerin betimlemesini yapmıştır. Buna göre “*birbirinin üstüne gelen karanlıklar gibi*” anlamını veren ayet örneğini, İslâm ordusu karşısında birleşen düşmanları için kullanmıştır. Ayetin tamamı:

“أَوْ كَظَلَمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرِيهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Yahut (inkarcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. **Karanlıklar üstüne karanlıklar.** İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nûr/40).

19)

Babür Şah, fetihnamesinde Rana Sanga'nın karşısında kendi askerlerinin başarısından bahsederken “padişahın mücahitleri” (Babur, 1987, s.361) yorumunu yapmış ve Ankebût Suresinin 6. Ayetini örnek göstermiştir.

...“مَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ”...

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“**Her kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad etmiş olur.** Şüphesiz Allah âlemlere muhtaç değildir.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankebût/6).

20)

Rana Sanga'ya karşı giriştiği savaşı, kâfirlere karşı girişilen bir cihat olarak değerlendiren Babür Şah, kendi askerlerinin birer mücahid olarak Allah'ın cihat hükmünü yerine getirdiğini (Babur, 1987, s.361) Tevbe Suresi 73. Ayetinden örnek vererek ifade etmiştir.

...“جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ”...

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَيَسَّرَ الْمَصِيرَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Ey peygamber! **Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et** ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!”

21)

Şüphesiz ki varlık mücadelesi konusunda Babür Şah'ın yaptığı her bir savaş

çok önemliydi. Ancak Vekayi'den de anlaşılacağı üzere Rana Sanga ile yapılan savaşa ve onun sonucuna ayrı bir kıymet vermiş, adeta ona ilahi bir mahiyet yüklemiştir. Babür, Fetihnamede, Allah yolunda cihad eden, peygamberin şeriatının yolu gibi doğrulukla duran ve metin bir sığınak meydana getiren askerlerinden bahsederken (Babur, 1987, s.362) Saf Suresi 4. Ayetinden örnek vermiştir.

... “كَانَهُمْ بَنِيَانٌ مَّرْصُوصٌ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بَنِيَانٌ مَّرْصُوصٌ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, **duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi** saf bağlayarak çarpışanları sever.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Saf/4).

22)

Babür Şah, Hindistan'ı yurt edinmek için çok önemli bir başarıya imza atmanın haklı gururuna askerlerinin başarılarını da ortak etmiştir. Fetihnamede, askerlerine Bakara Suresinin 5. Ayetini atfettiği görülmektedir (Babur, 1987, s.362).

“أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara/5).

23)

Babür, Rana Sanga ile yaptığı Kanva savaşı sonrası kaleme aldığı Fetihnamayı oldukça ayrıntılı yazmış ve savaşta her iki tarafın savaş düzeneği hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre Babür, düşman ordusunun sağ cenahı ile İslam ordusunun sol cenahının karşılaşmasından bahsederken, İslâm askerlerinin onların bir kısmını cehenneme gönderdiğini bir kısmını ise kaçırttığını ifade etmiştir (Babur, 1987, 365). Bu anlatım esnasında düşmanın İslam ordusu karşısında “*hüsran evine*” yani cehenneme gireceği bilgisini İbrâhîm Suresi 29. Ayetini dayanak göstererek bildirmiştir.

... “يَصَلُّونَهَا وَيُئْسَ الْقَرَارُ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“جَهَنَّمَ يَصَلُّونَهَا وَيُئْسَ الْقَرَارُ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“O (cehennem) ne kötü duraktır!” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, İbrâhîm/29).

24)

Vekayi'de Kanva savaşı sürecinde etkin olan Babürlü komutanların isimlerinden sitayiş ile bahsedilmiştir. Buna göre Babür, emri altındaki müfrezelerle birlikte canla başla savaşan komutanların ve canlarını feda etmeyi göze alarak ya

şehitlik ya zafer mantığı ile hareket eden askerlerin Tevbe Suresi 52. Ayeti göz önünde bulundurdıklarını (Babur, 1987, s.366) bildirmiştir.

“قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ...”

Vekayi’de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبَّصُونَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“**De ki: “Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz.** Biz de, Allah’ın kendi katından veya bizim ellerimizle size ulaştıracağı bir azabı bekliyoruz. Haydi bekleyedurun. Şüphesiz biz de sizinle birlikte beklemekteyiz.” (Kur’an-ı Kerim Meâli, Tevbe/52).

25)

İslam ordusu karşısında yer alan düşman kuvvetlere atılan her bir taşın sevap olması mantığından yola çıkarak Babür Şah, Kanva savaşında kullanılan silahlardan düşman duvarlarına taş atan mancınıktan bahsederken taşın ağırlığını dile getirmiştir. Babür, eğer atılan taşlardan biri amel terazisine konulursa terazinin sevap kefesinin ağır geleceğini, bildirerek Kâria Suresi’nin 6. ve 7. Ayetlerini örnek vermiştir (Babur, 1987, s.366).

“فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ (٦) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (٧)”

Ayetlerin Türkçe anlamları:

“İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, (6) Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. (7)” (Kur’an-ı Kerim Meâli, Kâria/6-7).

26)

Yukarıda sözü geçen bu taşların gücü ve ağırlığından bahsederken Babür Şah, o taşlardan biri “*metanetli yüce bir dağa vurulsa onu savururdu*” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Esasında bu taşlar gerçekte bir dağı sarsıntıya uğratacak büyüklükte olmasa gerekir; ancak konu İslam ordusunun düşman kuvvete galebe çalmasına gelince, sanırız buradaki anlatım mantığı; İslam askerinin iman gücüyle attığı her bir taşın dağı yerinden oynatabilecek kudrete sahip olabileceğidir. Babür bu taşlardan birinin bir dağa isabet etmesi durumunda “atılmış yün gibi” onu savuracağına binaen anlatımda bulunmuş ve bunu Kâria Suresi 5. Ayeti ile örneklendirmiştir.

“... كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ”

Vekayi’de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Dağlarda **atılmış renkli yünler gibi** olacaktır.” (Kur’an-ı Kerim Meâli, Kâ-

ria/5).

27)

Babür ve ordusunun yüksek bir manevi iradeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Babür, Hindistan'da varlık mücadelesi verdiği Kanva savaşında, askerlerinin şevkle savaşıp Âl-i İmrân Suresi 139. Ayeti muktezasınca hareket ettiklerini ifade etmiştir (Babur, 1987, 367).

“وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ...”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“**Gevşemeyin, hüznülenmeyin.** Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz **üstün olan sizlersiniz.**” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Âl-i İmrân/139).

28)

Hindistan'da Rana Sanga'ya karşı yapılan bu savaşta İslam bayrağını dalgalandıran Babürlü ordusunun savaşın en vurucu ve en kızıştığı süreçte, askerlerin Saf Suresi 13. Ayetinin müjdesini (Babur, 1987, s.367) kendilerine şiar edindiği anlaşılmaktadır.

“... نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: **Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi).** (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Saf/13).

29)

Rana Sanga ile gerçekleşen bu savaşta Babür'ün askerleri sonuna kadar yılmamıştır. Ancak savaş sonlara yaklaştığı vakitte, bir ara düşman kuvvet Babür'ün ordusunun sol kanadına fazla yüklenmiştir. İşte tam da bu sırada Babür'ün askerleri, kazanmayı bir sevap bilerek İslam bayrağı ile son bir hücum gerçekleştirmiş ve düşman kuvveti geri püskürtmüştür. Babür Şah, bu olayın ardından Fetih Suresi 1. Ayeti ile savaşı kazanma müjdesini getirdiklerini (Babur, 1987, s.367) ifade etmiştir.

“إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Fetih/1).

30)

Hatırlanacağı üzere, Babür Şah, Panipat Savaşı ile Hindistan'ı kendilerine yurt etmiştir. Sonrasında ise Kanva savaşı ile buradaki varlığını perçinlemiştir. Dahası buradaki varlık mücadelesi artık İslam ordusunun mücadelesi halini de almıştır. Savaşları süresince Allah'a sığındığı ve yüksek bir manevi ruhla hareket ettiği anlaşılan Babür Şah'ın hayatında Kanva Savaşının manen önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca bu savaşın bir fetih olduğunu belirten Babür, Fetih Suresi 3. Ayetinin arkasında bulunan ikbal ve saadetin gerçekleşen bu fetha yar olduğunu (Babur, 1987, s.368) belirtmiştir.

”وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ تَصْرًا عَزِيزًا”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Fetih/3).

31)

Babür Şah, Kanva savaşından sonra yazılan Fetihnamede savaşın galibi olduğunu düşmanın ise “*atılmış yün gibi*” dağıldığını ifade etmiştir. Hatırlanacağı üzere bu ifadeyi barındıran Kâria Suresi 5. Ayeti daha öncesinde kendi ordusunun attığı taşların gücü ve sarsıntısına dair kullanmıştı. Şimdi ise düşman askerlerin dağılmasından söz ederken aynı ifadeyi bir kez daha dile getirdiği görülmektedir (Babur, 1987, s.368). Kâria Suresi 5. Ayet:

”... كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

”وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Dağlar da **atılmış** renkli **yünler gibi** olacaktır.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Kâria/5).

32)

Babür Şah'ın Fetihnamede dağılan düşman askerlerinin akıbetini anlatmak için Kâria Suresi 4. Ayetinden bir örnek vermiştir (Babur, 1987, s.368).

”... كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوتِ”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

”يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوتِ”

Ayetin Türkçe anlamı:

“O gün insanlar, **her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi** olacaktır.” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Kâria/4).

33)

Kanva savaşının kazanılmasının ardından muharebe yerinin yolu hakkında bilgiler veren Babür burada ölen düşman askerlerin sayıca çokluğunu belirtmiş ve hâlî yer kalmadığını bildirmiştir. Bunların dışında savaş kaybedeceğini anla-

yan düşman askerlerin kaçmış olduğu (Babur, 1987, s.368) İsrâ Suresi 46. Ayetinden örnek verilmesiyle anlaşılmaktadır.

...“وَلَوْ أَعْلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذُكِرْتِ رَبِّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوْ أَعْلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Kur'an'ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız. Kur'an'da (ibadete layık ilah olarak) sadece Rabbini andığın zaman **arkalarına dönüp kaçarlar.**” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, İsrâ/46).

34)

Babür Şah, fetihnamenin son kısmında ise bu savaşın kazanmasının kade-rinde olduğunu anlatırcasına Ahzâb Suresi 38. Ayetinden bir örneği dile getirmiştir (Babur, 1987, s.368).

...“وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مَّقْدُورًا”

Vekayi'de ayetin bu kadarı verilmiştir. Ayetin tamamı:

“مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سِنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلٍ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مَّقْدُورًا”

Ayetin Türkçe anlamı:

“Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. **Allah'ın emri kesinleşmiş bir hükümdür.**” (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ahzâb/38).

Kanva savaşı sonrasında, Babür Şah yukarıdaki bilgileri içeren bu fetihnamenin 25 Cemaziyelahir 933 (29 Mart 1527) senesinde yazıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu fetihten sonra Babür'ün “Gazi” unvanını almış olduğu anlaşılmaktadır. Fetihnamenin sonunda Babür kendi tuğrası altına yazdığı rubaiyi not düşmüştür:

“İslâm uğrunda çölde avâre oldum,

Kâfirler ile hep çarpıştım;

Kendimi şehit etmeğe azmetmiştim;

Tanrıya şükür ki, gâzi oldum.” (Babur, 1987, 369).

Sonuç

Bu çalışma ile bir devlet reisi, bir savaş ustası ve bir kalem ehli olan Babür Şah'ın bir başka yönü ele alınmıştır. Böylece Allah'a müşkülde sığındığı ve kolayda şükrettiği, hastalıkta sabrettiği ve gınahta pişmanlığı gibi hususlara bakıldığında Babür'ün maneviyatını besleyen ana noktanın inanç yönü olduğu görül-

müştür. Ayrıca tüm hayatını şekillendirirken Kur'an'dan ve duadan kopmamıştır. Zaten onun bu durumu kaleme aldığı pek çok eserden de anlaşılabilir. Özellikle tüm yaşamının ince detaylarına kadar anlattığı Vekayi adlı hatıratından yola çıkarak siyasi, askeri ve ilmî yönlerinin başarısının yanı sıra inanç yönünün de oldukça derin ve zengin olduğu görülmektedir.

Babür Şah'ın tüm hayatı boyunca Kur'an'dan kopmadığı ve hatıratında yer almış olan bazı ayet ve duaların olduğu ve bu ayet ve dualara yaşam ile ölüm, varlık ile yokluk, sağlık ile hastalık, hükümdarlık ile kazaklık tezatlarını yaşadığı dönemlerde sığındığı anlaşılabilir. Bu bağlamda Babür Şah'ın sığındığı ve dilinden düşürmediği ayetler belirlenmiş ve bu ayetlere hangi şart ve durumlar altında iken sığındığına dair tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre bazı konu sınırlamaları karşımıza çıkmıştır. Bu sınıflandırmaya göre:

Gerçekleştirdiği savaşlar ile ilgili sığındığı ayetler: Bakara/249, En'am/45, Abese/42, Bakara/34, Âl-i İmrân/21, Nûr/40, Ankebût/6, Tevbe/73, Saf/4, Bakara/5, İbrâhîm/29, Tevbe/52, Kâria/6-7, Kâria/5, Âl-i İmrân/139, Saf/13, Fetih/1, Fetih/3, Kâria/4, İsrâ/46, Ahzâb/38.

İçki ve boş sözlerden pişmanlık ve tövbe ile ilgili sığındığı ayetler: Fetih/10, A'râf/23, Yûsûf/53, Cuma/4, Hadîd/16, A'râf/23, A'râf/143, Maide/90.

Rızık, mal, mülk gibi isteklerde sığındığı ayet: Âl-i İmrân/26.

Yürürlüğe konulan hükümlerin değişmemesiyle ilgili sığındığı ayet: Bakara/181.

Ceddinin yaptırdığı cami kitabesinde yer alan ayet: Bakara/127.

Bunların dışında Babür Şah'ın kendisini belalardan koruduğuna inandığı "Allahümme ente Rabbî lâ ilâhe illa ente aleyke tevekkeltü ve ente rabbü'l-arşî'l-azim ..." ile başlayan dua karşımıza çıkmaktadır.

Babür Şah'ın özellikle savaşla ilgili hususlarda ölüm-kalım meselelerinde Kur'an'a daha bir sıkı sarıldığı anlaşılabilir. Öte yandan Hindistan'a kadar olan sürecinde savaştığı kişilere bakılacak olursa bunların Müslüman olması, Hindistan'da özellikle cihat mücadelesine girdiği Rana Sanga'nın ise Hindu olması dikkat çekici bir konudur. Çünkü bu defa gayrimüslim bir devlet ile bir savaş gerçekleşmiş ve bu savaş neticesindeki galibiyeti ile de onun bu topraklarda Türk kimliğinin yanı sıra Müslüman hükümdar kimliğinin ön plana çıkması söz konusu olmuştur. Böylece Babür Şah'ın bir Müslüman Türk hükümdar olarak İslam sancaktarlığını da üstlenmiş olduğu anlaşılabilir. Zaten bu durumun hatıratındaki savaş dönemlerinde verdiği ayet örneklerinin sayısının çokluğu ile ve savaş sonrasında yazdırdığı fetihname ile de anlaşılabilir.

Öte yandan ayet çoğunluğu bakımından ikinci sırayı alan konu, içki ve boş sözlerden pişmanlık ve tövbe ile ilgili olup Babür'ün belli bir yaş aralığında bazı günahları işlediği ancak olgunluk yaşından itibaren bu günahlara tövbe ettiği ve

Kur'an ayetlerini de tövbesine şahit kıldığı görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken husus ise hastalık ya da savaş dönemlerinde bu pişmanlıklarında bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ise Babür'ün yaşının olgunluğa ermiş olmasının yanı sıra dini yasaklara karşı oluşan vicdani sorumluluğu ile de açıklanabilir.

Babür Şah'ın Vekayi'sinde, Bakara Suresinden 5, Âl-i İmrân Suresinden 3, Maide Suresinden 1, En'am Suresinden 1, A'râf Suresinden 3, Tevbe Suresinden 2, Yûsûf Suresinden 1, İbrâhîm Suresinden 1, İsrâ Suresinden 1, Nûr Suresinden 1, Ankebût Suresinden 1, Ahzâb Suresinden 1, Fetih Suresinden 3, Hadîd Suresinden 1, Saf Suresinden 2, Cuma Suresinden 1, Abese Suresinden 1, Kâria Suresinden 4 ayet zikrettiği tespit edilmiştir. Bu duruma göre, Babür Şah'ın hayatının anlatımını zengin bir şekilde Kur'an'ın pek çok sure ve ayetiyle örnekleyebildiği görülmektedir. Ayrıca anlattığı konulara göre ayetlerin tamamını ya da ayetlerin içerisinden bir kısmını örnek vermiş olması da yine Kur'an dili ve bilgisine ne kadar vakıf olduğunu ve onu hayatına ne denli aksettirdiğini göstermektedir. Bu durum ise onun çok iyi bir şekilde Kur'an eğitimi almış olduğunun da delili olmalıdır.

Kaynakça

- AKÜN, Ömer Faruk, (1991), “Babür (Sanatkâr ve Fikir Adamı Yönü)”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 4, TDV Yay., İstanbul.
- BAYUR, Y. Hikmet, (1987), *Hindistan Tarihi*, C.II, TTK Yay. Ankara.
- BIYIKTAY, Halis, (1991), *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara.
- ÇAKMAK, Serkan, (2017), “Babür'ün Mübeyyen Adlı Eserinin Bilinmeyen Bir Nüshası”, *SUTAD*, S. 41, ss. 75-89.
- GÜLBEDEN, (1987), *Hümayunnâme*, Çev. Abdürrab Yelgar – Eymen Manyas, TTK Yay., Ankara.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Halil, (2009), “Kuran'da Allah'ın Krallığı”, *T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- KONUĞU, Enver, (1991), “Bâbü”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 4, TDV Yay., İstanbul.
- KONUĞU, Enver, (1991), “Babürlüler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 4, TDV Yay., İstanbul.
- KUR'AN-I KERİM (e-kaynak)**: <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>, Erişim Tarihi: 18.08.2018.
- KUR'AN-I KERİM MEÂLİ**, (2010), (Hazırlayan: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 19.Baskı, Ankara.

- PIRLANTA, İsmail, (2001), “Babür Şah ve Babürlü Devleti’nin Kuruluşu”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri.
- SEYHAN, Tanju Oral, (2003), “Zahuriddin Muhammed Babür’ün *Mübeyyen* Adlı Eseri”, *İlmî araştırmalar Dergisi*, S.15, İstanbul, ss. 91-112.
- TÜRKOĞLU, İsmail, (2010), “Şeybânî Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, TDV Yay., İstanbul.
- ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR, (1987), *Vekayi*, C. I-II, Çev. Ve Haz. Reşit Rahmeti Arat, TTK Yay., Ankara.

TİMURLULARDA VAKIF FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

An Overview on the Activites of the Foundations in Timurids Period

Yavuz Selim SALMAN*

Özet

Vakıf müessesesi, İslam ülkelerinde 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar içtimai, iktisadi ve kültürel hayatın önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Tabii bu müessese Türkler arasında da oldukça yaygınlık göstermiştir. Vakıflar ile hukuki bir zeminde tezahür eden hayrat duygusu ve eylemi Türk-İslam medeniyetinin mayasını oluşturan başlıca unsurlardan olmuştur. Timurlular dönemi, İslamiyet sonrası Türkistan tarihinin önemli bir safhasını oluşturur. Bu dönemde Türkistan coğrafyası, edebiyat, sanat, imar vesair alanlarda epey canlılık kazanmıştır. Tabii vakıf faaliyetleri de bu canlılıktan nasibini almıştır. Biz de bu konu üzerine eğilerek çalışmamızda, Timurlu döneminin zengin vakıf faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin Timurlu idaresi nezdindeki mahiyetini ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Timur, Timurlular, Vakıf, Hayrat, Din

Abstract

The foundations were important part of social, economic and cultural life in Islamic states from the middle of 8th century to the end of 19th century. Obviously the same institutions prevailed among Turkic nations too. The sense and action of charity which appeared legally with the foundations were the main aspects of Turkic-Islamic civilization. The Timurids period is important in the history of Turkistan after Islam. In this period the region of Turkistan revived considerably in fields of literature, art, architecture and so on. Undoubtedly the foundations benefited from this. This research paper discusses in detail the activities of the foundations in the period of Timurids.

Keywords: Timur, Timurids, Foundation, Charity, Religion

Giriş

Sözlükte alıkoymak, durdurmak, kımıldatmamak anlamına gelen vakıf, hayır gayesine matuf olarak bir malın hukuki bir işlemle ebediyen tahsis edilmesiyle meydana gelen hayır müessesesidir. İslam medeniyetinin önemli bir unsuru olan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Bölümü, yselimsalman@gmail.com

vakıf müessesesine dair fıkıh mezhepleri ve fakihlerin çeşitli hususlarda farklı kanaatlere sahip olması hasebiyle değişik tanımlamalar söz konusudur. (Günay, 2012). Lakin konumuzun maksadından sapmamak için biz bu meseleye girmeyeceğiz

Vakıf müessesesi, İslam ülkelerinde 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar içtimai, iktisadi ve kültürel hayatın önemli bir parçası olmuştur. Dini nitelikli ve eğitimle alakalı kuruluşlar (cami, mescit, darülkuran, darülhadis), tasavvuf ehli için barınma temin eden binalar (zaviye, hankah, ribat, tekke), fakirlere aş verilen mutfaklar (imaret), sosyal bir mekan haline gelen kabirler (türbe), sağlık kurumları (bimaristan, darüşşifa), yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama kanalları, çeşmeler, su yolları, kanalizasyon vesair yapılar vakıf faaliyetlerinin iştilgal sahasını teşkil etmiştir. Tüm bunların sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Vakıflar ile hukuki bir zeminde tezahür eden hayrat duygusu ve eylemi Türk-İslam medeniyetinin mayasını oluşturan başlıca unsurlardan olmuştur (Yediyıldız, 2012).

Türklerde Vakıf Müessesesinin Gelişimine Kısa Bir Bakış

İslamiyet öncesi konar-göçer Türklerde böyle bir müessesenin varlığını işaret etmek güçtür. Lakin yine bu dönemde yerleşik hayatın unsurlarına sahip Uygurlar arasında vakıf benzeri hayır müesseselerinin varlığı ifade edilmektedir (Erşahin, 2001, s.131). Kimi araştırmacılar İslami Türk hayır müesseselerinin, Budist Uygurların hayır eseri mahiyetindeki buyan denen külliyelerinden inkişaf ettiği kanaatindedir (Esin, 1979, s.38,45). Tartışmalı¹ bir mesele olsa da Türklerin vakıf tecrübesini bu döneme uzatmak mümkün olabilir. Fakat tabii, Türk-İslam medeniyetinin mühim bir unsuru olarak vakıf müessesesinden tam manasıyla bahsetmek için Hakanlıların (Karahanlılar) siyasi hakimiyet yıllarına uzanmak gerekecektir.

Hakanlıların batı kanadına hakim bulunmuş olan Böri Tigin 1. İbrahim Han^{2*} başkent olarak tayin ettiği Semerkant'ta vakfiyelerle desteklediği hayır müesseseleri yaptırmıştır (Esin, 1979, s.38). Onun bu çalışmalarının 11.yüzyılda önem kazanan vakıf müesseselerinin ilk numuneleri olduğu ifade edilmektedir (Esin, 1979, s.38). Neşredilen iki vakfiyesinden hareketle İslami Türk vakıf müessesesinin Hakanlılar devrinde Hanefi mezhebi etrafında şekillendiği ve Hakanlı vakıf müessesesinin Osmanlılar devrinin sonuna kadar takip edilecek bir örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın bütünlüğünü kaybetmemek adına vak-

1 Bkz. Erşahin, 2001, s.131, haşiye 1.

2 *1052-1068 yılları arasında Semerkant merkez olmak üzere Maverainnehr bölgesine hakim olmuştur. Babası Nasr İlig Han'ın 999 yılında Hakanlı topraklarına kattığı bu toprakları hanedan mensuplarıyla olan çetin mücadelelerinden sonra idaresi altına almayı başarmıştır.

fiyelerin teferruatına girmeyeceğiz.³ Lakin daha sonraları Şah-ı Zinde^{4**} olarak bilinecek olan ve Timurlulara ait birçok eserlerin bulunduğu türbeler külliyesinin teşekkülü hususunda 1. İbrahim Han'ın burada medrese külliyesi inşa ettirdiği ve bunun için vakıflar bağışladığını zikretmiş olalım (Esin, 1979, s.43-46,50).

Türk hükümdarlarınca vakıf müessesesine verilen ehemmiyeti yalnızca hayır hasenat yapma isteği ile sınırlandırmamak lazım gelir. Konunun pek mühim bir başka ciheti ise, devlet erki ile içtimai doku ve dini unsurların münasebetine ilişkin bulunmaktadır. Burada, vakıf müessesesini, devlet erkinin toplum nezdindeki meşruiyetini artırmak ve dini kurumlar üzerinde bir denetleme temin etmek gayesiyle desteklenen bir kaynak olarak görmekteyiz. Bu vaziyet bilhassa Selçuklularda oldukça belirgindir. Dışarıdan gelen konar-göçer yabancılar sıfatıyla hakim oldukları yerleşik Müslüman ahalinin kendilerine meyletmeleri yolunda, kurdukları medreselerin rolüne dikkat etmek gerekir. Buralardan yetişen kimse-ler hem ihtiyaç duydukları ilmi kadroları temin ederken hem de yine buralarda yetişen din adamları vesilesiyle iktidarlarını daha da kuvvetlendiriyorlardı. İslam aleminin içinde bulunduğu şiddetli mezhep çatışmalarının ortasında, devlet erkine muhalif Şii ve Batını akımlara karşı Sunniliğin çeşitli kollarını, kurulan Nizamiye medreselerinde bir araya getirmek suretiyle dini zümrelerin ayrı ayrı odaklar halinde bulunması yerine devlet desteği, dolayısıyla denetlemesi, altında tutmaya gayret sarf etmişlerdir. Devletin dini unsurlar üzerindeki maddi destek vasıtasıyla kurmaya çalıştığı denetimin kapsamı yalnızca medreselerden ibaret değildi. Medreselerin yanı sıra hankahlar, zaviyeler, ribatlar yapmak ve bunlara zengin vakıflar bağışlamakla Batını akımlara daha fazla temayülü olan tasavvuf ehlini devlete yaklaştırma siyaseti söz konusuydu. Bu yolla müfrit tasavvuf akımları yerine Sunni mezhebinin çerçevesinde şekillenen bir tasavvuf anlayışı ikame edilmeye çalışılmaktaydı. Devlet eliyle kurulan tüm bu müesseselerin devamlılığı tahsis edilen zengin vakıflarla sağlanılmaktaydı. Hakanlılarla başlayıp Selçukluların çok kapsamlı bir şekilde uyguladığı bu siyaset, Timurlular da dahil olmak üzere kendisinden sonra gelen çoğu Türk siyasi teşekkülünde devam ettirilmiştir. Bu meseleyi, aşağıda Timurlular özelinde ele almak üzere şimdilik bir köşeye koyalım.⁵

13. yüzyılda Moğol istilası sırasında tahrip edilen şehirlerdeki vakıf yapılarının büyük bir kısmının yok olduğu pek tabiidir (Erşahin, 2001, s.132). Lakin kısa bir süre sonra Müslüman Moğol hanlarının gayretiyle vakıflar tekrar yaygınlaşmıştır (Erşahin, 2001, s.132; Yediyıldız, 2012, s.482-483).

3 Tafsilat için bkz. Esin, 1979, s.37-56.

4 ** Bu türbeler külliyesi Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Kusam bin Abbas'ın kabri etrafında teşekkül etmiştir.

5 Tafsilat için bkz. Yüksel, 2009, s. 10-14.

Timurlularda Vakıf Faaliyetleri

Zafername yazarı Şerefeddin Yezdi, Timur için “Kafası daima imar ve hayır hasenat işleriyle meşguldü” der. Ve devam eder: “Kendisinden geriye pek çok bina, cami, hankah, ribat, köprü ve başka kuruluşlar kalmıştır. İran ve Turan’da dolaşanlar her yerde onun yaptırdığı eserleri görürler” (Yezdi, 2003, s.467). Eserini Timurlu mirzası İbrahim Sultan’ın^{6*} himayesinde kaleme alan mezkur tarihçinin Timur için çok olumlu ifadeler kullanması pek tabiidir. Lakin yapılan işlere bakıldığı takdirde bu ifadelerin boş birer övgüden ibaret olmadığı görülmektedir. Ülkesinde, bilhassa başkentinde, hummalı bir imar çalışması yürüten Timur hayır müesseselerini ihmal ediyor değildi. Onun mühim eseri olarak kabul gören Semerkant’ta yaptırdığı cuma mescidi^{7**} münasebetiyle bir diğer Zafername yazarı Nizameddin Şami de onun hayrat ve hasenatını dile getirir (Şâmî, 1987, s.254).⁸ Timur, halk üzerinde manevi nüfuzu olan kimseler adına medrese, hankah ve imaretler yaptırdı. Nitekim Tüzukat’ta, Timur’un ağzından, ulema, seyyid, derviş gibi kimselere geçimlik temin edilmesi, önemli zatların ve şeyhlerin kabirleri için vakıflar bağlanmasına dair buyruklar yer almaktadır (Sahibkiran, 2010, s.119-120).⁹ Keş’te Şemseddin Külal^{10***} türbesinin yakınında kurdurduğu büyük imaret (Yezdi, 2003, s.235), Yesi’de Hoca Ahmed Yesevi adına inşa ettirdiği türbede aynı zamanda dervişler ve misafirler için yaptırdığı kocaman bir kazanı bulunan büyük imaret (Aka, 2017, s.171), kendisinin de müridi olduğu sufi Hacı Bayezid için hankah yaptırıp buraya zengin vakıflar bağışlaması (Yüksel, 2009, s.104) buna örnek olarak gösterilebilir. Yine yukarıda Şah-ı Zinde’den bahsederken zikrettiğimiz Kusam bin Abbas’a halk tarafından hürmet edildiğini takdir eden Timur, onun manevi nüfuzundan yararlanmak üzere mezarın çevresinde yapılar inşa ettirip bunlar için vakıflar kurdurmuştur (Yakubovskiy, 2018, s.49-50).

Müslüman hükümdarlar için önemli bir başka itibar kaynağı ise Haremeyn için yapılan hizmetler idi.¹¹ Timurlu hükümdarları da bu hususu ihmal ediyor de-

6 * Timur’un torunu, Şahruh’un oğlu. Babasının hükümdarlığı döneminde Fars bölgesinin hakimi idi.

7 ** Bibi Hanım Cami. Bibi Hanım, Timur’un küregen unvanını taşımasını sağlayan hanımı ve Çağatay hanı Kazan Han’ın kızı Saray Mülk Aga’nın halk arasındaki adıdır. Timur, bu camiyi Hint seferinden zaferle dönmesi münasebetiyle inşa ettirmiştir.

8 Fakat her kesimin görüşü aynı değildi. Zafername yazarlarının tam tersi olarak devrin tarihçilerinden İbn Arabşah Timur’a düşmandı. Ve tabii onun hakkındaki görüşleri oldukça olumsuzdu. İbn Arabşah, cemaat namaz kıldığı esnada caminin kubbesinden taşların yuvarlanmasını örnek vererek haksız paralarla yapıldığını düşündüğü cami hakkında olumsuz görüşlerini beyan etmiştir. Bkz. Yakubovskiy, 2018, s.49-50.

9 İsmail Aka, bu kaynağın doğruluğundan şüphe duymaktadır, bkz. Aka, 1994, s.XV-XVI. Kaynak hakkında ayrıntılı bilgi ve yapılan çalışmalar için bkz. Çakan, 2009, s.243-244.

10 *** Timur’un babası Emir Taragay’ın yakın dostu tarikat şeyhi. Timur, şeyhi babasının yanına defnetirmiş ve kabirleri üzerine bir türbe yaptırmıştı.

11 Misal olarak Şahruh’un Kabe’ye kendi yaptırdığı örtünün konulmasını arzu etmesi ve bununla alakalı Memluklere birçok kez talepte bulunması, Tafsilat için bkz. İsmail Aka, 1994, s.177-182;

ğillerdi. Nitekim Timur, Mekke ve Medine'ye tahsis edilen ve gelirleri çok fazla olduğu bilinen vakıfların idaresini Seyyid Berekeye'ye^{12*} tevdi etmişti. Yine bu şeyhe suyural^{13**} olarak verilen Endhoy vilayetinin büyük bir kısmını Haremeyn için vakfettirmişti. Bu vakıfların gelirleri her yıl Haremeyn'den gelen görevliler veya Seyyid Bereke'nin vazifelendirdiği kimselerce yerine ulaştırılırdı (Yüksel, 2009, s.70,100).

Timur vakıfların korunması hususunda da dikkatli davranmıştır. Vakıf mallarına dokundurtmadığı gibi vezirlerine hazinesine vakıflardan küçük bir meblağın dahi girmemesini emretmiştir (Yüksel, 2009, s.76). Mesela Dimaşk ele geçirildiğinde, şehirde Haremeyn için tahsis edilmiş olan vakıf arazilerinden elde edilen mahsulatın toplandığı tahıl ambarına el sürülmemesini emrettiği halde, bu emrine mugayir olarak buradan bir miktar arpa alan bir tavacıya^{14***} sopa attırarak aldığı malın bedelini ödetmiştir (Yüksel, 2009, s.70-71).

Timur'un ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklar içinde Şahruh'un imar faaliyetleriyle ilgilenmesine pek imkan yoktu. Lakin mücadele döneminden zaferle çıktıktan kısa bir süre sonra imar faaliyetlerine girişmiştir. Babasının Semerkant'ta büyük imar işleri yaptırması gibi o da kendi merkezi Herat'ta aynı yolu tuttu.¹⁵ Herat'ta, 1410 yılında tamamlanan medresede devrin önemli alimlerine dersler verdirdi. Külliye tarzında inşa edilen bu yapının bünyesinde bir de hankah bulunmakta idi. Şahruh tarafından çok zengin vakıflarla desteklenen külliyyede her gün fakirler ve dervişler için aş verilmekteydi (Aka, 1984, s.287; 1994, s.194; 2017, s.173; Yüksel, 2009, s.188). Horasan'ın bir diğer önemli merkezi olan fakat Moğol istilasından beri harap halde bulunan Mevr'in şenlendirilmesini emretmiş ve bu işe önemli begleri memur kılmıştı. Bu sayede şehir, mescid, medrese, han, hamam, pazar, hankah ve hayratlar ile donatılarak eski canlılığına dönmeye başlamıştı (Aka, 1984, s.286). Dindar bir şahsiyet olan Şahruh, babası gibi türbe ziyaretlerine çok önem verirdi.¹⁶ Seferler esnasında yol üzerindeki önemli zatların mezarlarını ziyaret etmeyi ihmal etmediği gibi düzenli olarak da bazı türbeleri ziyaret ederdi. Aynı zamanda türbeleri himaye etme yönünde hareket ederdi. Sünni mezhebini destekleme siyaseti babında Hanbeli mezhebinin alimlerinden Abdullah Ensari'nin Herat'taki kabri üzerine yaptırdığı büyük türbe buna misal gösterilebilir. Türbenin yanı sıra çevresinde bir cami ve imaret yaptırarak

Yüksel, 2009, s.68-70.

12 * Timur'un manevi koruyucusu saydığı ve çok hürmet ettiği şeyh. Timur, öldüğü zaman kendisinin bu şeyhin ayakucuna defnedilmesini vasiyet etmiştir.

13 ** Hükümdar tarafından bağışlanan dirlik.

14 *** Asker toplayıp bunları deftere kaydetmek, savaş esnasında ordu karargahının yerini tayin etmek, inşaat işlerini denetlemek, verilen cezaların infazına nezaret etmek, hükümdarın emirlerini komutanlara iletmek, savaş durumunda etraftaki sivil halkı nakletmek gibi sorumlulukları vardı.

15 Şahruh, babasının yerine geçtikten sonra Semerkant'ta oturmak yerine Herat'ta oturmaya devam etti. Maverainnehr bölgesini ise oğlu Uluğ Beg'in idaresine bıraktı.

16 Tafsilat için bkz. Yüksel, 2009, s.191-195.

burasını zengin vakıflarla desteklemişti (Yüksel, 2009, s.195). Şahruh her ayın ilk çarşamba bu türbeyi ziyaret ederdi (Yüksel, 2009, s.196). Şahruh'un zengin vakıflarla desteklediği bir diğer türbe ise Meşhed'deki İmam Rıza türbesiydi. İlk bakışta Şiiiler nezdinde çok muteber olan bu zatın türbesine gösterilen alaka devletin takip ettiği Sünnilik siyasetiyle tezatmış gibi görünebilir. Lakin bu yolla devlet karşıtı Şii propagandasının önüne geçilmek istenmekteydi.

Semerkant'ta imar işlerinde dedesinin izinden giden Uluğ Beg, şehri marmur kılmaya devam etti.¹⁷ Bünyesinde kendisinin de bizzat dersler verdiği rivayet edilen Semerkant'ta inşa ettirdiği medresenin karşısında bir de hankah yaptıran Uluğ Beg, bu inşaat işleri için kanallar ve otlaklar vakfetmişti (Aka, 1994, s.197-198; 2017, s.175, Barthold, 1997, s.106).

Şahruh'un ölümünden (1447) birkaç yıl sonra Semerkant tahtına oturan Ebu Said'in^{18*} dönemi, din adamlarının devlet idaresinde tesirli olduğu bir dönem olmuştur. Bilhassa devrin temayüz eden şahsiyeti Nakşibendi tarikatının şeyhi Ubeydullah Ahrar'dır¹⁹. Yine idareciler nezdinde itibar edilen Molla Cami'nin(1414-1492)²⁰ adını zikredebiliriz. Bu iki zatın, parasız kalan bilim adamları ve medrese öğrencileri için vakıflardan gelir temin edilmesi, din adamları ve halkın vergi işlerinde kolaylık sağlanması yolunda yaptıkları rica ve tavsiyelerine Timurlu sarayında itibar edilmekteydi (Yüksel, 2009, s.139-140).

Yukarıda zikrettiğimiz Abdullah Ensari'nin türbesine Mirza Ebul Kasım^{21**} ve Ebu Said döneminde de önem verilip birçok yeni arazilerin vakfedildiğini görmekteyiz. Lakin bu türbe, Hüseyin Baykara'nın ihtimamıyla daha da parlak bir dönem yaşamıştır (Yüksel, 2009, s.196). Nitekim Hüseyin Baykara, şahsi servetinin büyük bir kısmını vakıflar vasıtasıyla halkın ihtiyaçları için kullanıyor, imaret, han, hamam ve hastaneler yaptırıyordu (Aka, 2017, s193). Tarihçi Hondmir,^{22***} Hüseyin Baykara'nın cami, medrese, hankah ve kervansaraylar gibi kurumların inşasına çok önem verdiğini ve bunları vakıflar ile donattığını ifade eder (Yüksel, 2009, s.54). Ona göre, Hüseyin Baykara döneminde vakıflar o kadar çok artmıştı ki, bunlarla alakadar olan yüksek memuriyete birkaç kişi birden atanmakta idi (Yüksel, 2009, s.149). Hüseyin Baykara'nın Herat'ta inşa ettirdiği medrese ve hankah külliyesi oldukça büyük olup, burada her gün fakirlere yemek ve para dağıtılacak kadar zengin vakıflarla desteklenmişti (Yüksel, 2009, s.189). Herat'ın başka yerinde yaptırdığı bir diğer hankaha da sultanın vakıflarından büyük bir

17 Uluğ Beg'in imar faaliyetleri için bkz. Barthold, 1997, s.103-108,116.

18 * Timur'un oğlu Miranşah'ın torunu mirza. Uluğ Beg'in öldürülmesinden sonra baş gösteren karışıklıklar zamanında, başını kaybetmek üzereyken tahta uzanan yol kendisine açılmıştı.

19 Ubeydullah Ahrar hakkında tafsilat için bkz. Tosun, 2012, s.19-20.

20 Nakşibendi tarikatına mensup İranlı alim ve şair. Hüseyin Baykara dönemi, ilmi ve manevi otoritesinin zirvede olduğu yıllar olmuştur. Hakkında tafsilat için bkz. Okumuş, 1993, s.94-99.

21 ** Şahruh'un oğlu Baysungur'un oğlu. Şahruh'un ölümünden sonra Horasan hakimi olmuş ve hükümdarlığı bir müddet devam etmiştir.

22 *** Timurlu tarihçisi Mirhond'un torunu. Ölüm tarihi 1535'tir.

pay ayrılmıştı. Öyle ki burada her gün dört bin kişiye aş verilip ulufe dağıtılmaktaydı (Yüksel, 2009, s.190). Hüseyin Baykara döneminin ilginç bir hadisesi olarak 1481 yılında Belh'te bir yerde Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen bir mezarın bulunduğu haberi yayıldı. Hüseyin Baykara, haberi doğru kabul ederek bu kabir üzerine bir türbe yaptırıp etrafında çeşitli binalarıyla bir köy kurdurdu. Aynı zamanda şehrin kanallarından birini türbeye vakfetti. Türbeye bir şeyh, vakıf gelirleri ve adaklarla ilgilenecek memurları atadıktan sonra, Herat'a dönüp bu olayı kutlamak için askerlere ve halka hediyeler dağıttı. Hz. Ali türbesi münasebetiyle önemli bir ziyaretgah olan köy zamanla gelişerek Mezar-ı Şerif adıyla bugün Afganistan'ın en büyük şehirlerinden biri haline gelmiştir. Ve hâlâ birçok ziyaretçiyi cezbetmeye devam etmektedir (Alan, 2007, s.219; Yüksel, 2009, s.197).

Timurluların hayır ve hasenat işleriyle olan alakası yalnızca hükümdarlara mahsus değildi. Timurlu hanımları da bu konuda epey gayretli idiler. Zira Timur zamanından itibaren onlara bazı gelirler tahsis edilir ve onlar da bu gelirlerle çeşitli hayratlar yaptırırdı (Alan, 1999, s.233). Şami, Timur'un büyük kız kardeşi Kutluğ Tereken Aga için "hayrat ve hasenatıyla asrında yaşamış hatunların hepsini geçmiş, kendi halis mallarından medreselere, hankahlara birçok şeyler vermiş ve onun türlü hayratı bütün aleme şamil olmuştu" der (Eshenkulova, 2001, s.26; Şamî, 1987, s.108). Yukarıda zikrettiğimiz Timur'un Keş'te yaptırdığı türbenin etrafında, Ömer Şeyh²³ adına mirzanın hanımları tarafından büyük bir imaret kurdurulduğunu görmekteyiz (Yezdî, 2003, s.235). Timur'un hanımlarından Tuman Aga, Şahrüh zamanında, daha Timur döneminde kendisine suyurgal olarak verilmiş olan Kusuye kasabasında oturup burada ribat, hankah, medrese ve başka hayır eserleri yaptırmıştı (Aka, 1984, s.290; 1994, s.97,196; 2017, s.174). Şahrüh'un hanımlarından Mülket Aga'nın Herat'ta inşa ettirdiği hankah, darüşşifa ve ribat gibi hayır eserlerini zikretmek gerekir (Aka, 1984, s.291; 1994, s.197; 2017, s.175). Timurlu hanımları arasında oldukça dikkate değer bir isim Şahrüh'un diğer bir hanımı ve devlet idaresinde büyük bir tesir icra eden Gevherşad Aga'dır. Meşhur hayratı, Meşhed'de devrin önemli mimarlarından Kıvameddin'e inşa ettirilen ve kitabeleri oğlu Baysungur tarafından yazılan Ulu Cami idi. Bu cami için tesis edilen vakfa gelir maksadıyla yapılan küçük pazar bugün hala kullanılmaktadır (Alan, 1999, s.247-248).²⁴

Hanedan mensupları haricinde devrin büyük beyleri arasında da bu tür işlerin önemle ele alındığı görülmektedir. Mesela Şahrüh'un atabegi ve beglerbegi Alike Kükeltaş imar faaliyetlerine katılan önemli beglerden idi. Merv'deki birçok hayır eseri onunla alakalı olup aynı zamanda Herat'ta da hayır eserleri mevcut idi (Aka, 1984, s.294; 1994, s.198-199; 2017, s.177; Barthold, 1997, s.107). Hatta Mısır'da bile arazi satın alarak burada ziraat faaliyetleri yaptıran Alike Kükel-

23 Timur'un 1394 yılında kırk yaşında iken ölen oğlu.

24 Mezkur camiye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Beksaç, 2004, s.366-367.

taş'a, Şahruh bunun sebebini sorduğunda, "Benden sonra, Şahruh'un bir kölesi olup, Mısır'da mal satın alarak bayındır hale getirmişti" demeleri için böyle yaptığını söylemişti (Aka, 1994, s.207; 2017, s.183). Yine Herat'ta devrin büyük emirlerinden Türkmen asıllı Emir Firuzşah'ın eserleri bulunmaktaydı. Onun hal-kın istifadesi için farklı farklı yerlerde birçok hayır eserleriyle ribatlar yaptırdığı ifade edilmektedir (Aka, 1984, s.294; 1994, s.199; 2017, s.177).²⁵ Memluklerden Timurlulara iltica eden ve Şahruh döneminde Yezd'i idare eden Emir Çakmak burada inşa ettirdiği caminin bitişiğinde hankah yaptırıp vakıf tesis etmişti. Bu vakfın gelirlerinden dervişlere yemek dağıtılır ve barınak temin edilirdi (Yüksel, 2009, s.186-187). Devlet adamların bu faaliyetleri sadece Şahruh'un saltanat yıllarıyla sınırlı olmayıp Hüseyin Baykara döneminde de oldukça canlı bir şekilde devam etmiştir. Hükümdar başta olmak üzere bütün devlet adamları ve zenginler, medrese, kütüphane, kervansaray, hamam, köprü, aşevi, hastane ve eczane gibi sosyal yardım kurumlarının yapımına katılmıştır (Aka, 2017, s.177). Tabii, bu devrin en mümtaz devlet adamı Ali Şir Nevai'yi özellikle zikretmek gerekir. Ali Şir Nevai, Herat ve Horasan'da 370 hayır kurumu yaptırmış ve bunların idaresi için bir vakıf tesis etmiştir. Bu iş için vakfedilen miktar ise 500 tümen gibi büyük bir miktardı (Aka, 2010, s.141; 2017, s.178).²⁶

Timurlular devrinde, sadece Herat'ta, cami, medrese, hankah, imaret, türbe ve darüşşifa gibi sosyal ve kültürel yapıların sayısı 200'e yaklaşmaktadır (Yüksel, 2009, s.184). Fakat Herat'taki canlı ve görkemli hayatın her kesimi memnun ettiğini söyleyemeyiz. Eğlence ve musiki toplantılarından dolayı burada oluşturulan vakıfları dahi meşru saymayan bazı şeyhler, müritlerine Herat'a gitmeyi yasaklamışlardır (Aka, 1994, s.210; 2017, s.196).

Sayıardan anlaşıldığı üzere Timurlular döneminde, birçok sosyal ve kültürel yapılar inşa edilmiştir. Lakin yapılan çalışmalar yalnızca bu dönemde meydana getirilen binalardan ibaret kalmadı. Aynı zamanda Selçuklular ve Moğollar zamanından kalan birçok cami, medrese, türbe, ribat, hankah, hamam, köprü gibi hayır eserleri tamir edilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Dönemin tarih yazarlarından Ali Katibi'nin ifadesine göre bunların sayısı ise bini buluyordu (Aka, 1984, s.296; 1994, s.200; 2017, s.179).

Bu başlık altında naklettiğimiz bilgiler itibariyle Timurlulardaki vakıf faaliyetlerini bütünüyle ortaya koyma maksadını taşımadığımızı belirtmek gerekir. Zaten bilindiği üzere medrese, cami gibi yapılar, daha meydana getirilirken, bunlara maddi destek sağlayacak vakıflar teşkil edilirdi. Belirli arazi ve mülklerin, çarşı ve dükkanların, kervansaray ve bazen bazı vergi kalemlerinin gelirleri bunlara bağlanırdı (Yakubovskiy, 2018, s.50). Haliyle bu mahiyetteki her bir

25 Diğer önde gelen beylerin etkinlikleri için de aynı yerlere bakınız.

26 Bir tümen on bin dinara tekabül edip, gümüş Kepeki dinarı ise iki miskal ağırlığında, yani yaklaşık 9 gram tam ayar gümüştü, bkz. Aka, 1994, s.190.

yapının vakıflara sahip olduğunu düşünmek yerindedir. Burada yaptığımız, tüm bu faaliyetleri ortaya koymaktan ziyade vakıf faaliyetlerine dair genel bir çerçeve çizmek oldu.

Sonuç

Yukarıdaki tüm bu izahattan sonra ise akla şöyle bir soru gelmektedir: Birçok Türk-İslam siyasi teşekküllerinde olduğu gibi Timurluların da vakıf faaliyetlerinde bulunmalarının sebebi neydi? Bunu, sadece hükümdarların hayır hasenatta bulunma isteği ile açıklamak mümkün müdür? Kanaatimizce bu yönde bir açıklama yeterli olmayacaktır. Daha şümüllü bir anlayış için meselenin siyasi erk ile olan alakasını ortaya koymak icap eder. Timurlu hükümdarlarının dinî hayat üzerinde etkili olmak için izlediği yollardan biri, din adamlarını himaye etme siyaseti idi.²⁷ Şöyle ki Timurluların vakıflar eliyle bilhassa dini kurumlar yararına sağladığı desteğin, yine bu kurumlar üzerinde siyasi erk tarafından denetim kurulmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Timurluların hakim oldukları Maverâünnehr, Horasan, İran gibi İslam inancının, muhtelif mezhep ve itikatlarıyla, kök saldıği coğrafyalarda, dinî zümrelerin ahali nezdinde, özellikle o dönemlerde, ne kadar büyük tesir ve itibar sahibi oldukları düşünüldüğü takdirde, bunları himaye etme yolunu tutmakla Timurluların siyasi sahada elde edecekleri muhtemel faydaları görmüş olduklarını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AKA, İsmail, (1984). “Mirza Şahrüh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri”, *Belleten*, XL-VIII/189-190.
- AKA, İsmail, (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, TTK, Ankara.
- AKA, İsmail, (2010). *Timurlular Devleti Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- AKA, İsmail, (2017). *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara.
- ALAN, Hayrunnisa, (1999). “Bir Timurlu Hanımı Gevherşad ve Tarhani Emirler”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir.
- ALAN, Hayrunnisa, (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- BARTHOLD, Wilhelm, (1997). *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev.:İsmail Aka, TTK, Ankara.
- BEKSAÇ, Engin, (2004). “Meşhed Ulucamii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:29.
- ÇAKAN, Varis, (2009). *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*, Binyıl Yayınevi,

²⁷ Bu yöndeki görüş için bkz. Yüksel, 2009, s.200. Öncesinde yine benzer düşünceler, sınıf mücadelesi ve feodal düzen çerçevesinde olmak üzere, Yakubovskiy tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Yakubovskiy, 2018, s.48-51.

Ankara.

- ERŞAHİN, Seyfettin, (2001). “Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan’da Vakıfların Kamulaştırılması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1.
- ESHENKULOVA, Kishimjan, (2001). *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm el-Evâ’il (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ESİN, Emel, (1979). “Böri Tigin Tamğaç Buğra Kara Hakan İbrahim’in (H.444-60 / 1052-68) Samarkand’da Yaptırdığı Abideler”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 8.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, (2012). “Vakıf 1/2”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2012, Cilt:42.
- NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, (1987) *Zafernâme*, çev.: Necati Lugal, TTK, Ankara.
- OKUMUŞ, Ömer, (1993). “Câmî Abdurrahman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:7.
- SAHİBKIRAN EMİR TİMUR MUHAMMED TARAĞAY BAHADIROĞLU, (2010). *Timur’un Günlüğü Tüzükât-ı Timur*, hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ŞEREFÜDDİN ALİ YEZDÎ, (2003). *Emîr Timur(Zafernâme)*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- TOSUN, Necdet, (2012) “Ubeydullah Ahrâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:42.
- YAKUBOVSKİY, Aleksandr, (2018). *Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand*, çev.: Sabur Rasol, yay. haz.: İlyas Kemaloğlu, TTK, Ankara.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (2012). “Vakıf 2/2”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:42.
- YÜKSEL, Musa Şamil, (2009). *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK, Ankara.

SOVYET SONRASI DÖNEMDE ORTA ASYA'DA SU YÖNETİM SORUNLARI

Problems Of Water Management In Post-Soviet Central Asia

Emre ŞAMLI*

Özet

Sovyetler Birliği yıkılmazdan evvel merkezi hükümetin düzenleme alanına giren “su”, birliğin dağılması ile birlikte bozulmuş ve bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri arasında sorunlara sebebiyet vermiştir. Söz konusu yönetimin yaşandığı sorun Ceyhun ve Seyhun nehirlerinde kendisini göstermekte ve bu nehirler üzerine Tacikistan ve Kırgızistan tarafından inşa edilmek istenilen Rogun Barajı ve Kambarata-1 Barajı ile somut hale gelmektedir. Atılması planlanan bu adımlar aşağı kıyıdaş ülkeler olarak da bilinen ve nehirden gelen suya ihtiyacı olan Kazakistan ve Özbekistan tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bahsedilen ülkelerin suyu farklı amaçlarla kullanma isteği ortaya çıkan sorunların kaynağını teşkil etmektedir. Sonuç olarak, soğuk savaş döneminden sonra literatüre girmiş olan geleneksel olmayan güvenlik tehditleri içerisinde sayılan “su” bu ülkeler arasında bir soruna dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rogun Barajı, Kambarata-1 Barajı, Ceyhun Nehri, Seyhun Nehri

Abstract

Before the dissolution of the Soviet Union, water was managed by the central government. However, the dissolution caused to abolish this management and created problems among the newly-independent Central Asian countries. Abovementioned problem expresses itself on the Amudarya and the Syrdarya Rivers and becomes concrete with the building of Rogun Dam and the Kambarata-1 Dam on these rivers. The steps that are planning to be taken are criticized by the downstream countries Kazakhstan and Uzbekistan because they need the water for irrigation. In other words, different needs of water for these countries create conflicts among them. Therefore, water is examined as an unconventional security threat that started to be mentioned with the end of the Cold War became problem among the countries.

Keywords: Rogun Dam, Kambarata Dam-1, Amudarya, Syrdarya

* Emre ŞAMLI, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, emre_samli53@hotmail.com. Bu çalışma aynı isimli tez çalışmasının (PROBLEMS OF WATER MANAGEMENT IN POST-SOVIET CENTRAL ASIA) özeti niteliğindedir.

Giriş

20.yy'da meydana gelen nüfus artışı suyun kullanımını yaklaşık olarak %700 oranında artırmış bu da mevcut su miktarının azalmasına sebebiyet vermiştir (Jenkins-Young, 2013, s. 2). Söz konusu nüfus artışının önümüzdeki yıllarda da devam edeceğini tahmin eden uzmanlara göre 2050 yılına kadar 3 milyar fazla insanın kullanımına açılacak olan su yakın gelecekte çok daha az bulunur bir madde haline gelecektir (Jenkins-Young, 2013, s. 3-7). Hali hazırda küresel ısınma ve kirlilik gibi nedenlerden ötürü 1 milyara yakın insanın su kıtlığı yaşadığı bilinmesine karşın yapılan çalışmalar kısa bir gelecekte bu rakamın 2 milyarı bulacağını tahmin etmektedir (Maestu, 2015, s. 32).

Mevcut haliyle dahi insanlar yetmeyen su çalışmaların öngördüğü şekliyle bu yetersizliğin artacağını hesaba kattığımızda sadece insanların yaşamlarını değil aynı zamanda ülkelerin ve bölgelerin geleceğini de tehlikeye sokmaktadır zira uzmanlar kısıtlı kaynaklara erişimin ülkeler tarafından güvenlik meselesi olarak değerlendirilebileceğini dile getirmektedirler (Gleick, 1993, s. 79). Suyun miktarı ile ilgili bu tartışmalara karşın yaşanan sorun suyun yönetimi ile ilgili olduğunu göstermektedir. An itibari ile dünyada 276 tane sınıraşan nehir havzası ve 200 adet sınıraşan yeraltı su havzası mevcuttur ve yaklaşık olarak 150 ülke bu kaynakları paylaşmaktadırlar.¹

Bu kaynakların yönetimi kimi ülkeler tarafından çözüme kavuşturulmuş olsa dahi bu makalenin konusunu teşkil ettiği üzere Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan v Özbekistan Ceyhun ve Seyhun Nehirleri ile ilgili sorunlarını henüz çözebilmiş değillerdir. Sovyetlerin dağılmasından önce merkez tarafından idare edilen bu nehirlerin bağımsızlığın kazanılması ile birlikte ulusal bağımsızlık gereği ülkelerin kendileri tarafından idare edilmeye başlaması sorunun da yaşanmasına sebep olmuştur.

Orta Asya bölgesindeki su yönetimi sorununu inceleyecek olan bu çalışma bölgedeki soruna geçmeden evvel su yönetiminin nasıl güvenlik tehdidi haline geldiği ile ilgili yapılacak olan bir tartışma ile başlayacak. Devamında su yönetiminin Orta Asya'daki tarihi ile ilgili bazı bilgiler verilecek ve sonrasında da adı geçen barajlar ve bu barajların sebep olduğu sorunlara ilişkin açıklamalar yapılarak çözüm yolları değerlendirilecektir.

Yeni Güvenlik Tehdidi Olarak Su Yönetimi

Su yönetiminin nasıl bir güvenlik tehdidi haline geldiğini inceleyecek olursak da yine Soğuk Savaşın bitim tarihi olan 1991 yılına bakmamız gerekmektedir. Sovyetler Birliği yıkılmadan veya diğer bir ifadeyle iki kutuplu dünya orta-

1 http://www.unwater.org/fileadmin/user_upload/unwater_new/docs/transboundary_waters.pdf (erişim tarihi 02/05/2016)

dan kalkmadan evvel güvenlik tehdidi olarak algılanan etkenler askeri terimlerle ifade ediliyordu. Askeri güvenlik tanımlamasına bakacak olursak karşımıza şöyle bir tanım çıkmaktadır (Herrick, 2007, s. 130-134):

Askeri güvenlik genellikle siyasi amaçlar adına organize suç kullanımı veya tehdidinden algılanan ve gerçek özgürlüğü ifade eder... Askeri güvenlik bireylerin şiddetinden farklı olan organize suça odaklanır... Bunun sonucu olarak hırsızlık veya kişisel düşmanlık gibi özel amaçlı suçlar (adli suçlar) dışarıda bırakılır... Yoksulluktan, açlıktan, hastalıktan veya iktisadi yaptırımlardan kaynaklı olan önlenebilir ölüm ve acılar da dahil edilmezler... Askeri konular üzerine kafa yormak ilkin özellikle bir savaşın nasıl yapılacağı ve zaferin nasıl kazanılacağı üzerine stratejilerin kullanımı ile ilgilidir.

Fakat Soğuk Savaşın bitmesiyle uzmanlar ekonomik, sosyal, politik ve hatta çevresel etkenlerin de ülkelerin ve bölgelerin güvenliklerini tehdit edebileceklerini belirtmeye başlamışlardır.² Ve bu çerçevede 'yeni güvenlik tehditleri' olarak adlandırılan tehditler önem kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle savaşın bitimiyle birlikte düşük politika olarak adlandırılan etkenler önem kazanmaya başlamıştı. Bu çerçevede "*ulusal güvenliği sadece askeri terimlerle açıklamak gerçeğin yanlış resmini taşır*" ifadesiyle konuya dikkat çeken Richard Ullman (1983, s. 129) bu durumun ülkeleri askeri konulara konsantre olurken diğer konuları göz ardı etmesine sebep vereceği için güvenlik için tehlike teşkil edeceğini belirtir.

Uzmanların çoğu yeni güvenlik tehditlerini sıralarken terörizm, uluslararası uyuşturucu ticareti, organize suçlar ve siber saldırı gibi olguları ön planda tutarlarken (Srikanth, 2014, s. 60-68), Marc Levy'nin (1995, s. 37-38) de daha geniş perspektiften değerlendirdiği gibi geleneksel olmayan güvenlik tehditleri halkın değerlerinde dış aksiyonlardan kaynaklı bir düşüş meydana geldiğinde ortaya çıkar. Bu noktadan hareketle kimi yazarlar 'su'yun daha doğru bir ifadeyle 'su yönetiminin' de bir güvenlik tehdidi olarak algılanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu yazarlardan biri olan Niklas Swanström (2010, s. 37) suyun hak ettiği değeri görmediğini ifade etmekte ve onun da güvenlik tehdidi olabileceğine dair görüşler beyan etmektedir.

Bu yazarların ortak görüşü 1991 yılından evvel 'ortak trajedi' olarak algılanan suyun Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte 'su yönetiminin güvenleştirilmesi' şeklinde tanımlanmaya başlanmasıyla ülke ve bölge güvenliği için tehdit haline geldiğidir (Buzan, Waeber, & de Wilde, 1998, s. 23). Suyun geçirdiği bu dönüşüm de onun teknik değerlendirme dışına çıkıp güvenlik politikası haline gelmesine yol açmış ve ülkeler arası ilişkilerin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Suyun güvenlik politikaları çerçevesinde tartışılmaya başlanması başka bir konuyu daha gündeme getirmiştir: *Su yönetimi ile ilgili sorunlar ülkeler ara-*

2 Aslında söz konusu etkenler Soğuk Savaş döneminde de güvenlik tehdidi olarak algılanıyor ama tehdit hiyerarşisinde aşağı politika sınıfında yer alıyordu.

sında savaşlara mı yol açacak yoksa su yönetimi kaynaklı sorunlar işbirliği ile çözülebilir mi? Peter Gleick (1993, s. 79), Joyce Starr (1991, s. 17), John Cooley (1984, s. 3), John Bullock ve Adil Darwish (1993) gibi düşünürler suyun ülkeler arasında savaşlara sebebiyet verebileceğini savunurlarken, Aaron Wolf (2006), Lucy Jenkins-Young (2013, s. 61-67) ve Josefina Maestu (2015, s. 38-39) gibi düşünürler su yönetimi dolayısıyla oluşan sorunların savaşlardan ziyade işbirliği yöntemi ile çözülebileceğini ifade etmektedirler.

Bu tartışmaların sahası olarak seçilen Orta Asya'yı inceleyecek olan makalede söz konusu güvenlik tehdidinin çatışma veya savaşın aksine işbirliği yöntemi ile çözüme kavuşturulabileceğini savunmakta ve bu amaç adına eşitli çözümler önerileri sunmaktadır. Ama ondan önce bölgede su yönetiminin geçmişine dair bazı bilgilerin verilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Orta Asya'da Su Yönetimi

Uzun bir medeniyet örgüsüne sahip olan Orta Asya'da su yönetiminin sebep olduğu sorunlar yakın bir geçmişe ait olsa da su yönetiminin kendisinin çok geniş bir tarihe sahip olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalar su yönetiminin 3 farklı yönetim altında (ilk dönem, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği) gerçekleşmesine rağmen 5 paradigma şeklinde incelenmesi gerektiğini göstermektedir (Allan, 2003, s. 10). İlk paradigma olarak bilinen ve Çarlık Rusya'sının bölgede hakimiyet kurmasına kadar süregelen dönemde suyun sevk ve idaresi *mirab* ve *arık-aksakallar* tarafından yapılmaktaydı (Matley, 1994, s. 280). Çarlık Rusya döneminde *Türkistan Bölgesi Tarım ve Devlet Mülkleri Birimi* tarafından yönetilen su (Valentini, Orolbaev, & Abylgazieva, 2004, s. 23) bölgenin Sovyetler Birliği tarafından yönetilmeye başlanması ile birlikte *Su Yönetim Bakanlığı* tarafından kontrol edilmeye başlandı.³

Pamuk üretimini öncelik edinen Sovyetler Birliği yönetimi boyunca su bu öncelik çerçevesinde yönetilmekte ve özellikle yaz aylarında ihtiyaç duyulan su Özbekistan ve Kazakistan'ın kullanımı için serbest bırakılmaktaydı (Bıyıkoğlu,

3 Sovyetler Birliği döneminde su ile ilgili konuların merkezi rolünün değişmesi dolayısıyla Allan bu dönemde suyun 3 farklı paradigma üzerinden yönetildiğini ifade etmiştir. 1920-1940 dönemini kapsayan ve Sovyetler Birliğinin öncelikle bölgede kabul edilmesi için yollar arandığı üçüncü paradigmada merkezi yönetim idareyi eline alırken diğer taraftan da sorumluluğu yerel halk ile paylaşmak adına fikir alışverişinde bulunuyordu. Asıl amacın Sovyetlerin pamuk bağımlılığının azaltılması olan bu dönemde çıkarılan bazı yasalar bu konuyu çözüme kavuşturmuş olsa da (Matley, 1994, s. 288) 2.Dünya Savaşı sonrasında su sektöründe ve üretimde meydana gelen ani düşüş dördüncü paradigma olarak bilinen ve 1940-1960 periyodunu kapsayan dönemi başlatmış oldu. Bölgeyi 'tahıl ambarı' ve 'pamuk yetiştiricisi' olarak gören Sovyetler yönetimi (Abdullaev & Atabaeva, 2012, s. 106) nehirlerin bütün kapasitesini kullanmaya karar verir (Makhmudov, Makhmudov, & Sherfedinov, 2008, s. 16). 1960'lara gelindiğinde hedeflenen sonuca ulaşamadığına kani olan Sovyet yönetimi ekilebilir alanların artırımına gider ve bu da son paradigmanın başlangıcını ifade eder (Dukhovny & de Schutter, 2011, s. 142).

2010). Bu çerçevede Tacikistan v Kırgızistan'ın suyu saklama ve enerji üretme gibi bir hakkı bulunmadığından bu kaynak aşağı kıyıdaş ülkelerce temin edilmektedir (International Crisis Group, 2014).

Seyhun Nehrinin kullanımını düzenleyen ve 1984 yılında kabul edilen 413 sayılı protokol gereği Özbekistan suyun % 46'sını kullanmaya muktedirken, Kazakistan % 44 ve Tacikistan da % 8'ini kullanmaktaydı (Sharma, Markandya, Ahmad, Iskakov, & Krishnaswamy, 2004, s. 8). Bir diğer protokol olan ve Seyhun Nehrinin su kullanımını düzenleyen 12 Mart 1987 tarihli protokolda ise suyun %48.2'sini Özbekistan, % 36'sını ise Türkmenistan kullanırken, kaynak ülke konumundaki Tacikistan'ın kullanım miktarı sadece % 15.4 idi (Jalilov, 2010, s. 16). Söz konusu protokoller çerçevesinde yukarıdaki şekliyle idare edilen su 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte sorunlu hale gelmiştir. Her ne kadar ülkeler bağımsızlık sonrası dönemde 'enerji-su bağı' şeklinde tanımlanan bu yapıyı korumak adına çeşitli anlaşmalara imza atsalar da sorun hala geçerliliğini korumakta ve bölge istikrarına tehditler oluşturmaktadır.⁴

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan su politikalarında öncelik pamuk üretimi olarak bilirse dahi değildi Sovyet yönetimleri Birliği dünyanın en büyük hidroelektrik üreticisi yapma yolunda çeşitli adımlar atmaktan da geri durmamışlardır. Bu adımlardan ilki ve en önemlisi 1924 yılında kurulan ve sonradan 'Orta Asya Sulu Tarım Bilim ve Araştırma Enstitüsü' olarak da bilinen 'Orta Asya Su Yönetimi Deney Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasıdır (Dukhovny & de Schutter, 2011, s. 133). Büyük çaplı hidroelektrik projelerinin ve hidrolik yapılarının modellemesinin yapıldığı ve test edildiği bu enstitünün çalışmaları sonucunda birçok baraj ortaya çıkmıştır ki Toktogul, Nurek, Tutamyun ve Farkhad Barajları bunlardan sadece belli başlı olanlarıdır (Zorlu & Akıllı, 2015). Yine bu enstitünün testleri ve modellemeleri sonucu yapımlarına başlanan fakat yapımları Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu yarım kalan iki tane daha baraj vardır ki Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında Orta Asya coğrafyasında su yönetiminin ülkeler arasında sorunlara yol açmasına sebep vermişlerdir: *Rogun Barajı* ve *Kambarata-1 Barajı*.

Rogun Barajı

Tacikistan tarafından yapımlarına başlanılan fakat Özbekistan tarafından çeşitli sebeplerle şiddetle eleştirilen Rogun Barajının temelleri yukarıda ifade edildi-

4 Söz konusu anlaşmalardan kısaca bahsetmek gerekirse karşımıza şöyle bir liste çıkmaktadır: 1992 Almatı Anlaşması, 1993 Kızılorda Anlaşması, 1995 Daşoğuz Zirvesi, 1995 Nukus Deklarasyonu, 1997 Almatı Deklarasyonu, 1998 Bişkek Anlaşması, 1999 Aşabat Deklarasyonu, 2001 Duşanbe Deklarasyonu ve çeşitli ikili anlaşmalar. Bunların ötesinde denetim ve kontrolü sağlamak amacıyla çeşitli komisyonlar da kurulmuştur. Bütün bu imzalanan anlaşmalara ve atılan adımlara rağmen şu ana kadar herhangi somut bir gelişme yaşanmamış ve sorun hala varlığını devam ettirmektedir.

ği gibi Sovyetler Birliği döneminde atılmıştır. 1959 yılında Sovyet mühendisler tarafından teklif olarak sunulan ve 1980 yılına gelindiğinde yapımına başlanan 3600 MW'lık potansiyeli olan Rogun Barajı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tamamlanamadan kalmıştır (Central Eurasia Standard, 2013, s. 8). 2004 yılına gelindiğinde projenin kaldığı yerden devam edeceğini açıklayan Tacikistan Başkanı İmamali Rahman Rusya ile inşa konusunda anlaşma imzalamış olsa da söz konusu anlaşma tarafların çeşitli konularda ihtilafa düşmesi dolayısıyla 2007 yılında iptal edilmiştir (Kleingeld, 2016, s. 28). Buna rağmen Devlet Başkanı Rahman 2008 yılında yaptığı bir açıklama ile Rogun Barajının yapımının her ne şart altında olursa olsun başlayacağını duyurmuştur (Jenkins-Young, 2013).

Projenin sadece Tacikistan'ın enerji sorununa bir çözüm olmadığını ayrıca Afganistan ve Pakistan gibi elektrik sıkıntısı çeken ülkelere yapılacak ihracat ile ülkenin ekonomisini de geliştireceğini iddia eden Tacik tarafına karşın Ceyhun Nehri'nin bir diğer paydaşı olan Özbekistan bu projeye tepki göstermektedir (Ashraf, 2016). 335 metre gibi bir yükseklikle dünyanın en büyük barajı olamaya aday olan Rogun Barajı Özbekistan'ın merhum Başkanı İslam Kerimov başta olmak üzere birçok hükümet mensubunca eleştirilmiş ve hatta söz konusu barajın bölgede su kaynaklı savaşlara sebep verebileceği defaten ifade edilmiştir.⁵

Ekonomisinin % 20'i tarıma bağlı olan ve halkının % 25'inden fazlasının tarım sektöründe çalıştığı Özbekistan'ın suya bağımlılığının da % 80 dolaylarında olduğu göz önüne alındığında savaş senaryoları hiç de uzak senaryolar olarak görülmemektedir. Bunun yanında barajın yapımı için uygun görülen yerin deprem bölgesinde olması dolayısıyla olası bir afetin felaketle sonuçlanabileceği düşünüldüğünde söz konusu baraj yapımından rahatsız olması normal karşılanabilir (Petrov, 2010, s. 55).

Bütün bu olumsuzluklara karşın çözümün olmadığını veya tek çözümün savaş olduğunu söylemek kolaylık olarak değerlendirilmelidir zira hiçbir problem çözümsüz değildir. Su kullanım miktarının azalması ile ilgili olan ilk çözüm yolu iki farklı yöntemin devreye sokulmasını içermektedir. Yöntemlerden bir tanesi Özbekistan'ın sulama tekniğinin dönüşümü ile alakalıdır. Hendek sistemi adı verilen sistemle mevcut suyunun % 50 ile % 90'lık kısmını boşa harcamakta olan Özbekistan uzmanların belirttiği şekliyle damla sulama sistemine geçmesi durumunda 9 km³ daha az su ihtiyaç duyacak ve bu da sudan doğan sorunların hafiflemesine yol açacaktır (EUCAM, 2012). Pamuktan feragat ederek veya en azından üretim miktarını düşürerek yoğun su kullanımından kurtulmasını içeren ikinci bir yöntem göze 13 yıl gibi bir süre içerisinde söz konusu değişimin gerçekleşeceğini hesaplayan uzmanlar bu yöntemin de sudan kaynaklı problemlerin

5 2012 yılında yaptığı açıklamada Kerimov Kırgızistan ve Tacikistan'ın suyu koz olarak kullanmaya devam etmeleri durumunda savaşın yakın olduğunu beyan etmesi durumunun ciddiyetini göstermektedir (Savintsev, 2014).

önüne geçeceğine inanmaktadırlar (Jalilov, 2010, s. 53-56).

Bu önerilerin haricinde de çeşitli yöntemler mevcuttur ki bu yöntemlerden bir tanesi Özbekistan'ın da hem düşünsel hem de finansal anlamda destek vereceğini belirttiği Tacikistan'da mevcut olan eski hidroelektrik tesis ve varlıklarının yenilenmesidir (Kleingeld, 2016, s. 36). Bu yöntem sayesinde % 75'lere varan kayıpların önüne geçilebileceğini iddia eden uzmanlar, Tacikistan'ın bu öneriye olumlu yaklaşması halinde Rogun Barajı yapımından doğacak sorunların ortadan kalkacağını zira böyle bir durumda Rogun gibi büyük bir barajın yapımının gerekli olmayacağını ve daha küçük baraj yapımıyla gerekli olan enerjinin sağlanabileceğini savunmaktadırlar (Aminjonov, 2016). Diğer bir deyişle, eğer Tacikistan eski varlıklarını yenileme yoluna giderse hem ülke içi kullanım için gerekli olan enerjiyi sağlamış olacak hem de ülke ekonomisinin gelişmesi için oluşturulan projelerde kullanım için fazla elektrik üretimini sağlayabilecektir.

Ülkelere sunulan bireysel önerilerin ötesinde iki ülkenin ortak olarak atabilecekleri adımlar da vardır. Örneğin, iki ülke bir araya gelerek uluslararası hukuku göz önünde bulundurarak hazırlayacakları bir anlaşmayla bu sorunu çözebilirler. Her iki tarafın da çıkarlarını koruyarak hazırlanabilecek olan söz konusu yasal çerçeve suyun nasıl ve ne şekilde yönetileceğini belirterek oluşturacağı sistemle sorunun daha etkin bir şekilde çözüme kavuşmasını sağlayabilir. Ayrıca, benzer sorunlarla mücadele eden çeşitli ülkelerin yaptıkları gibi oluşturulacak bir İhtilaf Çözüm Mekanizmasıyla ileride oluşabilecek sorunlara karşın da önlemler alınabilir.⁶

Kambarata-1 Barajı

Sorun yaratan yapılardan diğeri ise yine Sovyetler Birliği döneminde yapımına başlanılan ve yapımı bitirilmeden yarım kalan Seyhun Nehri üzerindeki Kambarata-1 Barajıdır. Kırgızistan'ın enerji sorununu bitirmek için başlatılan söz konusu baraj yalnızca Özbekistan tarafından değil aynı zamanda Kazakistan tarafından da eleştirilmektedir. 1986 yılında yapımına başlanan Kambarata-1 Barajı tıpkı Rogun Barajı gibi tamamlanamamış fakat Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yönetim tarafından yapımının devam ettirileceği beyan edilmiştir (Yıldız, Çakmak, Yıldırım, & Ekinci, 2014, s. 24). Esas itibarıyla Kambarata Barajları sistemi olarak projelendirilen bu sistemin diğer parçası olan Kambarata-2 Barajı hem daha az kapasiteli hem de daha küçük olması hasebiyle Kazakistan ve Özbekistan tarafından eleştirilmemiş ve yapımına müsaade edilmiştir

6 Bu konuda Senegal Nehri, Danube Nehri ve Rhine Nehri'nde oluşacak olan sorunların çözümü için kurulan Uluslararası Adalet Divanı; Amazon Nehri ve La Plata Nehri için kurulan Amerikan Devletleri Örgütü ve

Mekong Nehri'nde oluşması muhtemel sorunların çözümü adına kurulmuş olunan Ortak Komisyon Konseyi örnek olarak alınabilir (Waslekar & Futehally, 2013, s. 94-97)

(Matveeva, 2012). Fakat bu barajın 500 MW üretime karşın öngörülenin aksine sıkıntılara çözüm olmadığına anlaşılması üzerine Kırgız yönetimi sistemin diğer parçası olan Kambarata-1 Barajının yapımına başlamıştır (Kraak, 2012).

2010 yılında yapımına başlanan 245 metre yükseklik ve 1900 MW güç ile Seyhun Nehri üzerindeki en büyük ve en güçlü baraj olma özelliği taşıyan Kambarata-1 Barajı'na itirazlar tıpkı rogun Barajında gördüğümüz gibi yine Özbekistan'dan gelmiş ama onun haricinde Kazakistan da bu inşaya karşı olduğunu beyan etmiştir ve her iki devlet barajın yapımını durdurmak için çeşitli adımlar atmışlardır (Juraev, 2009). Barajın inşa edilmesi için uygun görülen bölgede zamanında şiddetli depremlerin olduğunu hatırlatan Kerimov bunların gelecekte olamayacağını garanti edilemeyeceğini belirterek 2012 yılında Kırgızistan'ı uyarmıştır (Matveeva, 2012). Bu uyarının ötesinde, Özbekistan 2013 yılında Kırgızistan'a sağladığı gazı kesmiş ve giden yolları da kontrolüne almıştır (International Crisis Group, 2014). Ayrıca 18 Mart 2016 tarihinde Özbekistan silahlı kuvvetlerini Kırgızistan sınırına yerleştirmiş ve komşusuna bir nevi gözdağı vermiştir (Toktonaliev, 2016).

Yapımın sorun teşkil edeceği bir diğer ülke olan Kazakistan da itirazlarını belirtmiş ve söz konusu barajın yapımı durumunda bölgedeki 'hassas denge'nin bozulabileceğini ifade etmiştir (Khamzayeva, ve diğerleri, 2009, s. 88). Bu süreç içerisinde Kırgızistan da çeşitli adımlar atmış ve bir nevi konunun kangren olmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, 2013 yılında Özbekistan'ın hamlelerine karşılık Büyük Namangan Kanalı'nın onarımını bahane göstererek Özbekistan'a giden suyu kesmiş ve bir nevi doğalgazı baskı aleti olarak kullanan komşusuna karşılık suyu baskı mekanizması haline getirmiştir (International Crisis Group, 2014).

Söz konusu bu üç ülkenin ilişkileri Kambarata-1 Barajı tartışmalarından önce de çok barışçıl bir seyir izlemiyordu. Bu üç ülke Kambarata-1 Barajı öncesinde de gergin ilişkilere sahipti ve bu gergin ilişkinin sebebi de yine bir barajdı: *Toktogul Barajı*. 1974 yılında Sovyet idaresi tarafından yapımına başlanan 1200 MW güce sahip Toktogul Barajı yukarıda bahsedilen pamuk-enerji takası çerçevesinde yönetiliyor ve yazın tarım için kullanılan su kış ayında Kırgızistan tarafından tutuluyordu (Bichsel, 2011, s. 24). Bu dönemde suyun % 75'lik kısmı yazın kullanılırken, kış kullanımı sadece % 25 seviyesindeydi (Sievers, 2002, s. 371-372). Fakat, bağımsızlığın kazanılmasıyla bu durum ülkeler arasında ihtilafların doğmasına sebep oldu ve sonucunda Kırgızistan Toktogul Barajı'nın kullanımında değişikliğe gitti. Bu değişiklikte Toktogul Barajı'nın amacını sadece sulu tarımı desteklemekten çıkararak Kırgızistan aynı zamanda enerji ihtiyacını karşılamak için kışın su salınımını arttırdı (Valentini, Orolbaev, & Abylgazieva, 2004). Ve sonucunda Sovyetler Birliği döneminde % 75'i yazın kullanılan suyun 1991-2000 yılları arasında aynı dönemde kullanımı % 45'e düştü (Wegerich,

2011, s. 283). Bu değişim sayesinde elektrik üretiminde 4 kat bir artış sağlamış olsa da Kırgızistan komşuları ile ilişkilerin gerilmesini engelleyememiştir (Granit, ve diğerleri, 2010, s. 20).

Bütün bu gerilen ilişkilere rağmen Kambarata-1 Barajı dolayısıyla oluşan sorunların da çözümü mevcuttur. Bunlardan ilki tıpkı Tacikistan'ın yapması önerildiği gibi Kırgızistan'ın da eski hidroelektrik tesis ve varlıklarını yenilemesi ve bu sayede Kambarata-1 Barajına olan ihtiyacı bitirmesidir (Aminjonov, 2016). Uzmanların ifade ettiği şekliyle eğer Kırgızistan eski tesislerini yenileme yoluna giderse inşa edeceği (ki yaklaşık 100 adet küçük baraj inşa etme potansiyeli var) daha az kapasiteli barajlarla hem ülke içi kullanıma yetecek kadar elektrige sahip olacak hem de yukarıda belirtilen CASA-1000 projesiyle ekonomisini geliştirebilecektir (Kasymova & Baetov, 2010, s. 51). Fakat Kırgızistan'ın ekonomisinin böyle bir yenilenmenin yükünü tek başına kaldırabilecek kadar gelişmiş olmadığı göz önüne alınırsa burada Kazakistan ve Özbekistan'ın yardımlarının çözüme yaklaşımda önemli olacağı da belirtilmelidir.

Bir diğer çözüm yolu üç ülkenin bir araya gelerek yeni bir anlaşma imzalamaları veya en azından 1998 yılında imzaladıkları Bişkek Anlaşmasını revize etmeleridir ki bu noktada Kazakistan ve Kırgızistan tecrübelidir. Zira bu iki ülke imzaladıkları Chu-Talas Anlaşmasıyla bölgede kalıcı barışı sağlamışlardır.

Diğer bir çözüm yolu ise Kazakistan ile Özbekistan'a önerilmektedir. Kırgızistan'ın az gelişmiş ekonomisinin aksine Özbekistan ve Kazakistan ekonomik olarak çok daha ileri seviyedelerdir. Bu da söz konusu iki ülkenin kışın salınan suyun tutulabilmesi ve yazın kullanıma açılması için yapacakları 'yedek' rezervuarlarla kendi çözümlerini kendilerinin üretmelerini sağlayabilecektir (Sorg, ve diğerleri, 2014, s. 73).

Uzmanların ortak görüş olarak belirttiği konulardan biri de bu iki barajın yapılabilirliği üzerinedir ki bu konu üzerinde durulmaya değer bir konudur. Uzmanlar Kambarata-1 Barajının Rogun Barajı ile mukayese edildiğinde daha yapılabilir olduğunu zira Özbekistan'ın Rogun Barajına olan eleştirilerinin çok daha sert olduğunu ifade etmektedirler. Fakat ortada unutulmuş bir nokta vardır: *Kırgızistan ve Tacikistan'ın ekonomileri*. Bu iki ülke söz konusu barajların yapımını tek başlarına üstlenebilecek ekonomilere sahip değildirler çünkü projelerin öngörülen masrafları 3-4 milyar dolar seviyelerindedir. Dolayısıyla barajların yapılabilir olmasında komşu ülkelerin itirazı sorunu halledilebilir olsa da eğer projelerin yapımı için gerekli olan finansman sağlanamazsa projeler tamamlanamaz olurlar. Bu konuda da Tacikistan Kırgızistan ile kıyaslandığında daha başarılıdır zira Tacikistan 2016 yılının sonlarında İtalyan Salini Impregilo firması ile Rogun Barajı'nın yapımı üzerine anlaşma imzalamışlardır (Michel, 2016). Diğer taraftan, Kırgızistan Rusya ile 2012 yılında yaptığı anlaşmayı 2016 yılının başlarında iptal etmiş ve Kambarata-1 Barajı için elinde yatırımcı kalmamıştır. Dolayısıyla

her ne kadar Özbekistan ve Kazakistan Kambarata-1 Barajı için daha ılımlı olsalar da Kırgızistan yatırımcı bulamadığı taktirde barajı tamamlaması mümkün görünmemektedir.

Sonuç Yerine

Bu çalışma 1991 yılından sonra Orta Asya coğrafyasında yaşanan su yönetimi sorununu yapılması planlanan Rogun ve Kambarata-1 Barajları üzerinden anlatmıştır. Devamında, bu sorunların büyüyerek daha da ciddi sonuçlar vermesini önlemek adına çözüm yolları sunmuştur. Her ne kadar teknik anlamda sunulan çözümlerin geçerliliği olsa da birçok uzman Orta Asya'daki su yönetim sorununun teknik veya fizibil olmadığını sorunun tamamıyla politik olduğunu savunmaktadırlar. Politik sorunların çözümünün de teknikten ziyade 'politik istekte' gizli olduğu görüşünde ortak beyanda bulunmaktadırlar (Central Eurasia Standard, 2013, s. 19). Dolayısıyla, yukarıda sayılan çözüm önerilerinin geçerli olabilmesi ve bölgede su yönetiminden kaynaklı sorunların nihayete kavuşması için ülke liderlerinin çözümü destekleyici adımlar atması gerekmektedir. Bu zamana kadar böyle bir adım atılmamış ve hatta kimi liderler su yönetiminden kaynaklı sorunların bölgede savaşa dahi yol açabileceği şeklinde sert açıklamalarda bulunmuşlardır. Fakat bu tarz açıklamaların bölgedeki istikrara zarar vermekten başka bir sonuç vermediği ortadadır.

Eğer bölge ülkeleri bu sorunun çözümsüzlüğünde ısrar ederler ise bölgede istikrarın ve güvenliğin sarsılmasından başka sorunların yaşanmasına da sebebiyet vereceklerdir. Bu sorunların en önemlisi ortak geçmişe sahip bölge ülkelerinin birbirlerine düşman hale gelmesidir ki ülkelerin düşmanlıkları halklara da sirayet ederse sonuçlarının tahmin edilmesi pek mümkün olmayacaktır.

Diğer bir sorun da ekonomiktir. Bilindiği üzere 1924 yılında Sovyetler Birliği döneminde bölge ülkeleri arasına sınırlar çekilmiş fakat bu sınırlar hiçbir zaman kabul görmemişlerdir. 'Keyfi' olarak çizilen bu sınırların ortaya çıkardığı sorunlardan bir kısmı Fergana Vadisi bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Çizilen sınırların demografik olarak karıştırdığı bölgenin ötesinde ülkelerin sınırlarının da birbirleri içerisine girmesi gibi bir durumu Sovyet sonrası döneme miras kalmıştır. Bu çerçevede bölge ülkeleri bağımsızlıktan sonra da birbirlerine bağımlı kalmışlardır. Örneğin, ihracatının % 20'ini Türkiye'ye yapan Tacikistan malların geçişi için komşu ülkelere muhtaçtır ki bu durum diğer ülkeler için de geçerlidir (CIA, 2016). Dolayısıyla, eğer su sorunu çözüme kavuşturulmazsa bölgede sadece güvenlik tehlikesi olmayacak aynı zamanda bölge ülkeleri ekonomik olarak da güçsüz konuma geleceklerdir.

Sonuç olarak, Orta Asya ülkeleri/liderleri kendi çıkarları uğruna komşularının çıkarlarına zarar vermekten vazgeçmeli ve kapsamlı bir işbirliği ile soruna

çözüm bulmaya çalışmalıdırlar çünkü yoksulluk, çevre kirliliği, sosyal gerginlikler vb. durumlarla birleştiginde su sorunları sosyal bozulmaları tetikler ve devletler yıkılma ile karşı karşıya kalırlar.

Orta Asya özelinde işbirliği ülkelerin çıkarları açısından da en faydalı yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzmanların belirttiği üzere eğer Orta Asya ülkeleri işbirliği yoluna giderlerse sulu tarımdaki kayıp sadece % 1 olacak iken hidroelektrik üretiminde % 93'lük bir kazanç elde edilebilecek ve bu da bölge ülkelerinin toplam kazancını % 8 artırmış olacak ama diğer türlü bölgenin kaybı % 18'lere kadar ulaşabilecektir (Bekchanov, Ringler, Bhadur, & Jeuland, 2015, s. 856).

Her ne kadar tezin konusu suyun yönetim sorununun problem yarattığı şekilde ifade edilmiş olsa da Orta Asya'nın yakın gelecekte su erişiminde sıkıntı yaşayacağı da tahmin edilmektedir (Peachey, 2004). Diğer bir ifadeyle, Orta Asya ülkelerinin su sorununu sadece kapsamlı ve efektif bir biçimde çözmesi yeterli olmayacak bu çözümü mümkün olduğunca kısa sürede bulması gerekecektir. Zira, yakın gelecekte çözmek için üzerinde çalışması gereken suyu bulamama tehlikesiyle karşı karşıyadır (Blank, 2010, s. 66). Bu noktada Özbekistan'ın şimdiki Başkanı Şevket Mirziyoyev'in tutumuna da değinmeden geçemeyeceğim. Şimdiki Başkan merhum İslam Kerimov'un aksine su yönetimi ile ilgili olan sorunları bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinin merkezine koymaktan uzak durmakta ve ülkelerle daha iyi ilişkiler geliştirmek için çabalamaktadır. 16 Kasım 2016 günü Tacikistan Enerji ve Su Kaynakları Bakanı Yardımcısı Sultan Rahimzoda ile Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Komilov'un Rogun Barajı üzerine yaptıkları görüşme bu duruma örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, yeni Başkanın bu tutumu bölgede uzun soluklu ve kalıcı çözümün gelmesi için önemli bir dönüm noktasıdır.

Kaynakça

- ABDULLAEV, I., & Atabaeva, S. (2012). Water Sector in Central Asia: Slow Transformation and Potential for Cooperation. *International Journal of Sustainable Society*, 4, 103-112.
- ALLAN, T. (2003, April). *IWRM/IWRAM: a new sanctioned discourse?* May 2, 2016 tarihinde <https://www.soas.ac.uk>: <https://www.soas.ac.uk/water/publications/papers/file38393.pdf> adresinden alındı
- AMİNJONOV, F. (2016, February 15). *The Central Asian Countries' Electric Power Sector and the Problem of Energy Inefficiency*. October 25, 2016 tarihinde <http://eurasian-research.org>: http://eurasian-research.org/sites/default/files/Weekly_e-bulletin_09.02.2015-15.02.2016_No%2054.pdf adresinden alındı

- ASHRAF, M. M. (2016, May 17). *Casa-1000 formally inaugurated*. June 11, 2016 tarihinde <http://dailytimes.com.pk>: <http://dailytimes.com.pk/opinion/17-May-16/casa-1000-formally-inaugurated> adresinden alındı
- BEKCHANOV, M., Ringler, C., Bhadur, A., & Jeuland, M. (2015). How would the Rogun Dam affect water and energy scarcity in Central Asia? *Water International*, 40(5-6), 856-876. October 24, 2016 tarihinde <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/02508060.2015.1051788> adresinden alındı
- BİCHSEL, C. (2011). Liquid Challenges: Contested Water in Central Asia. *Sustainable Development Law & Policy*, 12(1), 24-30 and 58-60. June 28, 2016 tarihinde <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1495&context=sdlp> adresinden alındı
- BIYIKOĞLU, N. (2010, June). *Orta Asya'da Su Sorunları*. March 15, 2016 tarihinde <http://www.uzembassy.org.tr>: http://www.uzembassy.org.tr/files/Turkish_press/tr/press1_14072010_tr.pdf adresinden alındı
- BLANK, S. (2010). Energy and Environment Issues in Central Asia's Security Agenda. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 8(2), 65-107.
- BULLOCH, J., & Darwish, A. (1993). *Water Wars: Coming Conflict in the Middle East*. London: St. Dedmundsbury Press.
- BUZAN, B., Waever, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Central Eurasia Standard. (2013, May). *The Rogun Dam: Regional Conflict and Opportunity*. May 13, 2016 tarihinde <https://cestandard.files.wordpress.com>: <https://cestandard.files.wordpress.com/2013/05/rogun-dam-a-nexus-of-conflict-and-opportunity.pdf> adresinden alındı
- CIA. (2016, June 7). *Tajikistan*. June 11, 2016 tarihinde <https://www.cia.gov>: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html> adresinden alındı
- Cooley, J. (1984). The War over Water. *Foreign Policy*, 3-26.
- Dukhovny, V. A., & de Schutter, J. L. (2011). *Water in Central Asia : past, present, future*. London: CRC Press.
- EUCAM. (2012, October). *Environmental Security in Central Asia*. May 14, 2016 tarihinde <http://www.eucentralasia.eu>: http://www.eucentralasia.eu/uploads/tx_ictcontent/EUCAM-Watch-13.pdf adresinden alındı
- GLEİCK, P. (1993). Water and Conflict: Freshwater Resources and International Security. *International Security*, 79-112.
- GRANİT, J., Jägerskog, A., Löfgren, R., Bullock, A., de Gooijer, G., Pettigrew, S., & Lindström, A. (2010). *Regional Water Intelligence Reports: Central Asia*. Stockholm: SIWI.

- HERRİCK, E. (2007). Military Security. A. Collins (Dü.) içinde, **Contemporary Security Studies** (s. 129-145). New York: Oxford University Press. July 9, 2016 tarihinde <https://ericherring.files.wordpress.com/2011/08/eh-military-security-06.pdf> adresinden alındı
- INTERNATIONAL CRİSİS GROUP. (2014). **Water Pressures in Central Asia**. Brussels: ICG. April 19, 2016 tarihinde <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/central-asia/233-water-pressures-in-central-asia.pdf> adresinden alındı
- JALİLOV, S.-M. (2010). **Impact of Rogun Dam on Downstream Uzbekistan Agriculture**. Fargo, North Dakota: North Dakota State University.
- JENKİNS-YOUNG, L. (2013, April 25). **Central Asia: Water War or Water Cooperation?** March 10, 2016 tarihinde <http://scholarworks.arcadia.edu>: http://scholarworks.arcadia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=senior_theses adresinden alındı
- JURAEV, S. (2009, February). Energy Emergency in Kyrgyzstan: Causes and Consequences. **EU-Central Asia Monitoring**. June 15, 2016 tarihinde http://fride.org/download/PB5_2EUCAM_Energy_emergency_feb09.pdf adresinden alındı
- KASYMOVA, V., & Baetov, B. (2010). Kyrgyz Republic: Energy Policy and Projects. **Journal of Social and Political Studies**, 11(3), 31-52.
- KHAMZAYEVA, A., Rahimov, S., Islamov, U., Maksudov, F., Maksudova, D., & Sakiev, B. (2009, November). **Water Resources Management in Central Asia: Regional and International Issues at Stake**. October 26, 2016 tarihinde <http://www.asiacentral.es>: http://www.asiacentral.es/docs/Water_resources_CIDOB_nov09.pdf adresinden alındı
- KLEİNGELD, E. (2016, May 31). The Rogun Dam in Tajik-Uzbek Official Discourse. **Master Thesis**. Leiden, Netherlands: Leiden University.
- KRAAK, E. P. (2012, April). The Geopolitics of Hydropower in Central Asia: the Syr Darya. **The Asia-Pacific Journal**, 1-7.
- LEVY, M. A. (1995). Is the Environment a National Security Issue? **International Security**, 20(2), 35-62.
- MAESTU, J. (Dü.). (2015). **A 10 Year Story: The Water For Life Decade 2005-2015 and Beyond**. April 20, 2016 tarihinde <http://www.un.org>: <http://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/WaterforLifeENG.pdf> adresinden alındı
- MAKHMUDOV, E. J., Makhmudov, I., & Sherfedinov, L. (2008). Problems of Water Resource Management in Central Asia. J. Moerlins, M. Khankhaysayev, S. Leitman, & E. Makhmudov (Dü) içinde, **Transboundary Water Resources: A Foundation for Regional Stability in Central Asia** (s. 11-28).

Dordrecht: Springer.

- MATLEY, I. M. (1994). Agricultural Development (1865-1963). E. Allworth (Dü.) içinde, *Central Asia 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview* (s. 266-309). London: Duke University Press.
- MATVEEVA, S. (2012, November 9). *Uzbekistan's President talks tough against Kambarata and Rogun hydroelectric power stations*. April 20, 2016 tarihinde <http://enews.fergananews.com>: <http://enews.fergananews.com/news.php?id=2344&print=1> adresinden alındı
- MÍCHEL, C. (2016, July 21). *Tajikistan's Rogun Dam Rankles Uzbekistan*. July 26, 2016 tarihinde <http://thediplomat.com>: <http://thediplomat.com/2016/07/tajikistans-rogun-dam-rankles-uzbekistan/> adresinden alındı
- PEACHEY, E. J. (2004). The Aral Sea Basin Crisis and Sustainable Water Resources Management in Central Asia. *Journal of Public and International Affairs*, 15, 1-20.
- PETROV, G. (2010). Conflict of Interests Between Hydropower Engineering and Irrigation in Central Asia: Causes and Solutions. *Journal of Social and Political Studies*, 11(3), 52-65.
- SAVİNTSEV, F. (2014, June 17). *Conflicts in Kyrgyzstan Foreshadow Water Wars to Come*. June 8, 2016 tarihinde <http://creativetimereports.org>: <http://creativetimereports.org/2014/06/17/kyrgyzstan-conflicts-foreshadow-water-wars/> adresinden alındı
- SHARMA, R., Markandya, A., Ahmad, M., Iskakov, M., & Krishnaswamy, V. (2004). *Water Energy Nexus in Central Asia: Improving Regional Cooperation in the Syr Derya Basin*. Washington: World Bank. http://siteresources.worldbank.org/INTUZBEKISTAN/Resources/Water_Energy_Nexus_final.pdf adresinden alınmıştır
- SİEVERS, E. (2002). Water, Conflict, and Regional Security in Central Asia. *New York University Environmental Law Journal*, 356-402.
- SORG, A., Mosello, B., Shalpykova, G., Allan, A., Hill, M., & Stoffe, M. (2014, November). Coping with changing water resources: The case of the Syr Derya river basin in Central Asia. *Environmental Science & Policy*, 43, 68-77.
- SRIKANTH, D. (2014). Non-Traditional Security Threats in the 21st Century: A Review. *International Journal of Development and Conflict*, 60-68.
- STARR, J. (1991). Water Wars. *Foreign Policy*, 17-36.
- SWANSTRÖM, N. (2010). Traditional and Non-Traditional Security Threats in Central Asia: Connecting the New and the Old. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 35-51.

- TOKTONALİEV, T. (2016, March 24). ***Uzbek-Kyrgyz Border Spat Highlights Tensions***. November 29, 2016 tarihinde <https://iwpr.net>: <https://iwpr.net/global-voices/uzbek-kyrgyz-border-spat-highlights-tensions> adresinden alındı
- Ullman, R. H. (1983). Redefining Security. ***International Security***, 8(1), 129-153.
- VALENTİNİ, K., OROLBAEV, E., & Abylgazieva, A. (2004). ***Water Problems of Central Asia***. Bishkek: International Institute of Strategic Research under the President of the Kyrgyz Republic. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/zentralasien/50116.pdf> adresinden alınmıştır
- WASLEKAR, S., & FUTEHALLY, I. (2013). ***Water Cooperation for a Secure World – Focus on the Middle East***. Mumbai: Strategic Foresight Group.
- WEGERİCH, K. (2011). Water resources in Central Asia: regional stability or patchy make-up? ***Central Asian Survey***, 30(2), 275-290.
- WOLF, A. (2006). ***Conflict and Cooperation Over Transboundary Waters***. Human Development Report Office.
- YILDIZ, D., Çakmak, C., Yıldırım, N., & Ekinçi, E. (2014). ***Su: Orta Asya'daki Saatli Bomba***. Ankara: Hidropolitik Akademi. May 14, 2016 tarihinde <http://www.hidropolitikakademi.org/wp-content/uploads/2014/08/ORTA-ASYA-RAPORU-T%C3%9CRK%C3%87E-SON-2.pdf> adresinden alındı
- ZORLU, K., & AKILLI, E. (2015). Ulus Devlet ve Bölgesel Dinamikler Zemininde Orta Asya'da Sınırşan Sular. ***Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi***, 9(19), 25-47.

KURİL ADALARI SORUNU VE KURİL ADALARININ SİLAHLANDIRILMASI

The Problem of Kuril Islands and Arming of the Kuril Islands

Eda GARİP*

Özet

Japonya ve Rusya arasındaki anlaşmazlık adaların silahlanmasına neden oldu. Araştırmada temel olarak adada bulunan silahlar ele alındı ve anlaşmazlığın tarihsel olarak akışı anlatıldı. Anlaşmazlığın iç siyasette ve dış siyasette kullanıldığından bahsedildi. Kuril Adalarının stratejik, ekonomik ve ulusal imaj bağlamlarındaki önemine değinildi. Japonya ve Rusya'nın Kuril Adalarındaki varlıkları karşılaştırıldı.

Anahtar Kelimeler: Kuril Adaları, Silahlandırma, Japonya, Rusya

Abstract

The dispute between Japan and Russia has caused the arming of the islands. The research mainly focused on weapons in the islands and the historical flow of the dispute was explained. It was mentioned that the disagreement was used in internal politics and foreign politics. The importance of the Kuril Islands in their strategic, economic and national image contexts was discussed. The assets of Japan and Russia in the Kuril Islands were compared.

Keywords: Kuril Islands, Armament, Japan, Russia

Kuril Adaları Sorunu

1.1. Kuril Adaları Sorununun Tarihsel Arka Planı

Anlaşmazlığın temel sebebi Etorofu(3200 kilometrekare), Kunashiri(1500 kilometrekare), Shikotan(250 kilometrekare) ve Habomai(100 kilometrekare) isimleri ile anılan ve Sovyet güçlerinin 1945 yılının Eylül ayından Ağustos'un sonuna kadar ele geçirdiği dört adadır. Adaların üstünde iki tarafın da hak iddia etmesi sonucu Rusya coğrafi konumuna göre adaların güneyinde olması gereği "Southern Kuriles" olarak adaları isimlendirirken Japonya ise adaların kuzeyinde oluşundan dolayı "Northern Territories" olarak adlandırdı.(Akihiro Iwashita, "The Northern Territories and Russo-Japan Relations", *Russian Analytical*

* Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrencisi, edagarip17@gmail.com

Digest (2013): 2.) Kuril Adaları sorunu Çarlık Rusyasından Sovyetler Birliği'ne ve günümüz Rusya Federasyonu dahil olmakla beraber Japonya'da Tokugawa Şogunluğu'ndan Japon İmparatorluğuna ve günümüz Japonya'sına uzanır ve anlaşmazlık iki ülke arasında resmi bir barış antlaşmasının imzalanmasına engel olmaktadır.

Shimoda Antlaşması

1855 yılında imzalanan antlaşmanın tam adı "Rus-Japon Ticaret, Seyir ve Sınır Antlaşması"dır. Japonya ve Çarlık Rusya arasındaki sınırlar Etorofu ve Uruppu adalarının arası olarak kabul edildi. Etorofu'nun Japonya'ya ait olduğu ve Etorofu adasının kuzeyinde kalan tüm adaların Çarlık Rusya'nın mülkiyetinde olduğu kabul edildi. (Euikon Kim, "The Territorial Dispute Between Moscow and Tokyo: A Historical Perspective", *Asian Perspective* (1992): 142.) Antlaşmanın asıl amacı "Japonya ve Rusya arasında ebedi barış ve dostluk kurmak" olarak beyan edildi. Japonya'nın Hakodate, Nagasaki ve Shimoda limanları Rus gemilerine açıldı ve bu limanlarda Rusya konsolosluk açma hakkını elde ederken ticaret alanında da en çok gözetilen ulus olarak kayıtlara geçti. (Viatcheslav Gavrilov, "Challenges and Prospects of the Southern Kuril Islands' Status", *Mediterranean Journal of Social Sciences* (2016):301.)

St. Petersburg Antlaşması

Kuril-Sakhalin Takas Antlaşması 1875 yılında imzalandı. Antlaşmada Kuril Adalarının bütün egemenlik hakları Japon İmparatoruna devredilmiş karşılığında ise Sakhalin Adası tüm haklarıyla Rusya'ya ait kabul edildi. (Euikon Kim, "A Historical Perspective," 142.)

Shimoda ve St. Petersburg antlaşmaları Çarlık yönetimince İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerinin Rusya'nın Uzak Doğu sınırlarını tehdit ettiği bir dönemde ve Çarın Kuril Adalarını savunmak için zayıf olduğu süreçte Japonya'nın bu durumu mümkün olan en geniş ölçüde kullanması sonucu imzalandı. (Hiroshi Kimura, *The Kurillian Knot: A History of Japanese-Russian Border Negotiations* (2008): 37.)

Portsmouth Antlaşması

Rusya'nın kış ayları boyunca Sibiryaya nakliye merkezi olan Vladivostok'u kapatması gerekliliği ve Pasifik Okyanusu'nda bir sıcak su limanına olan ihtiyacı ile **büyük donanması için bir üs arayışı Çarı Kore ve Liaodong yarımada-**larına yöneltti. Rusya İmparatorluğu Çin'den Liaodong yarımadasını-Port Arthur- kiraladı. Rusya'nın askeri yayılmacılığına karşılık Japonya Mançurya'yı ele geçirme teklifinde bulundu. Buna göre Japonya Kore üzerindeki nüfuzunu koru-

mak istiyordu. Ancak Rusya bu teklifi reddetti ve Kore'nin 39. paralelinin kuzey kısmının tarafsız bölge olarak kalmasını istedi. Müzakereler bozulunca Japonya 8 Şubat 1904'te Port Arthur'daki Rus donanmasına saldırı düzenledi ve savaş başlamış oldu. Rusya'nın Japonya için oluşturmak istediği blokaj engellenmiş oldu. Savaş, 1905 ilkbaharında ve yazında, New Hampshire Portsmouth'da ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in aracılık ettiği Portsmouth Antlaşması ile sona erdi. Rusya için müzakereci, Çar Nikolay ***hükümetinde bir bakan olan*** Sergei Witte idi. Harvard mezunu Baron Komura ise Japonya'yı temsil etti. ([https://www.history.com/topics/russo-japanese-war\(07.08.2018\)](https://www.history.com/topics/russo-japanese-war(07.08.2018))) Portsmouth Antlaşması sonucu Sakhalin Adasının güney kısmı Japon hakimiyetine girdi. (Euikon Kim, "A Historical Perspective", 142-143.) 1943 yılında yapılan Kahire Konferansı'nda ise "Japonya'nın şiddet ve açgözlülük" ile aldığı topraklardan kovulması gerektiği sonucuna varıldı. (https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943China/pg_177 (18.08.2018) Yalta Konferansı'nda Kunashir, Shikotan, Habomais, Iturup adalarının da SSCB'ye devredildiği konusunda yasal onay verildi. Japonya bu antlaşmanın tarafı olmadığından ne siyasi ne de politik açıdan bağlayıcı olmamasına ve Potsdam Deklarasyonu'nun tarafı olmamasına rağmen kabul etti. Bu deklarasyonda Japonya'nın Honshu, Hokkaido, Kyushu ve Shikoku adalarında Japon egemenliği müttefiklerin sınırlandırmasına bağlı olarak kabul edildi. Yalta Antlaşması gereği SSCB Japonya'ya savaş ilan etti. 1941 yılında imzalanan Rus-Japon Tarafsızlık Pakti'nin yürürlükte olmasına rağmen SSCB Japonya'ya savaş ilan etmiş ardından da Iturup, Kunashir, Shikotan, Habomai adalarını ve Sakhalin'in ***güneyini işgal etti.*** (Gavrilov, "Southern Kuril Islands' Status,", 302.) SSCB'nin Japonya'ya savaş ilan etmesi ve adaları işgal etmesi Japonların mağlubiyetini kendi çıkarları için iyi bir zamanlamada kullandıklarını göstermektedir. Savaş sonrası oluşan güçlülerin dengesi Kuril Adaları sorununu karmaşık bir hale getirmiştir.

1951 San Francisco Antlaşması ve 1956 Sovyet-Japon Ortak Deklarasyonu

San Francisco Antlaşması ile birlikte Japonya Kuril Adaları ve Sakhalin'in ***güneyindeki tüm haklarını reddetti. Antlaşma sonucu Japonya'nın egemenliğinden çıkan adaların kime devredileceği kararlaştırılmadı. SSCB bu antlaşmayı imzalamadı. SSCB ve Japonya barış antlaşması için görüşmelere başlasalar da bölgesel konularda görüş birliğine varılamadı.*** (Gavrilov, "Southern Kuril Islands' Status,", 303.) Sovyet-Japon Ortak Deklarasyonu ile SSCB ve Japonya arasındaki savaş hali bu deklarasyonun ***yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sona ererken komşuluk ilişkileri, dostluk ve barış yeniden sağlanacaktır. SSCB ve Japonya arasında diplomatik ve konsolosluk ilişkileri onarılacaktır. Büyükelçilik seviyesinde diplomatik elçilikler açılarak sorunun***

diplomatik kanallarla çözülmesi öngörülmektedir. SSCB Ortak Deklarasyon ile Japonya'ya Habomai ve Shikotan adalarını devretmeyi kabul etmiştir. Adaların devredilmesinin bir barış antlaşmasından sonra olacağı kararlaştırıldı. (<http://worldjpn.grips.ac.jp/documents/texts/docs/19561019.D1E.html> (08.08.2018))

1993 yılının Ekim ayında Rusya Federasyonu ve Japonya müzakereler yaparak Tokyo Deklarasyonu'nu kabul ettiler. Deklarasyonla birlikte görüşmelerin ana hatları belirlendi ve tarihsellik ile yasal çerçevelere dayanan, iki ülkenin anlaşarak oluşturduğu belgelere göre hukuk ve adalet ilkeleri rehberliğinde sorunun çözümüne gidilecektir. (<https://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> (08.08.2018))

2001 yılında Japonya Başbakanı Yoshihiro Mori Rusya Federasyonu Başbakanı Vladimir Putin'i Irkutsk şehrinde ziyaret etti. 1956 Rus-Japon Ortak Deklarasyonu temel bir yasal belge olarak kabul edildi. Müzakerelere halen devam edilmektedir. (<https://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> (08.08.2018))

1.2. İç ve Dış Faktörler

Kuril Adaları sorunu ya da Kuzey Toprakları sorununun tarafı olan iki ülkenin(Japonya-Rusya) iç politikalarında bir araç haline zaman zaman geldi. Sorun dünya konjonktüründen bağımsız olmadığından diğer ülkelerin de müdahale edebildiği veya etki edebildiği hale geldi. İç politikada kullanılan Kuril Adaları sorunu çözüme yönelik adım atılma olasılığını ve liderlerin esnek davranabilme potansiyellerini kısıtlayan bir sorun haline geldi.

1.2.1. Adaların Stratejik, Ekonomik Değeri

Rus-Japon ilişkilerinin başlangıcında adaların stratejik değeri Japonların Kuril adalarını Hokkaido ve Honshu'yu korumak amacıyla bir tampon bölge olarak görmesidir. Rusya için adaların stratejik değeri ise yerli Ainu halkı aracılığıyla Japonya ile dolaylı bir ticaretti. (Gregory L. Morris, "Japan, Russia And The "Northern Territories" Dispute: Neighbors In Search Of A Good Fence" (yüksek lisans tezi, Naval Postgraduate School, 2002), 28-29.)

Ayrıca adalar Rusya, ABD ve Japonya'nın orta noktasında olmasından dolayı da stratejik bir öneme sahiptir. Nikita Khrushchev adaların savunma amacıyla Rusya için önemli olduğunu, Japonya Amerikan işgali altındayken adaların Japonya'ya verilmesinin anlamsız olduğunu çünkü Amerika'nın adaları direk askeri üslere dönüştüreceği endişesine sahip olduklarını belirtti. (Gregory L. Morris, "Neighbors In Search Of A Good Fence", 31.)

Adaların ekonomik değeri toprak anlaşmazlığının temelini oluşturmamaktadır. Adaları çevreleyen başlıca ekonomik değeri balıkçılıktır. 1970'lerde ortaya

çıkan denizaltı madenlerine yönelik müzakereler 200 millik Özel Ekonomik Bölgenin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Japonya ve Rusya kendi aralarında gerçekleştirdikleri müzakerelerle belirli bir kota belirlediler ve Japonya bu kotayı aştığı zaman Rusya'ya fazladan para ödedi. Rusya ve Japonya'nın ekonomik olarak karşılaştıkları sorun ise bölgede kaçak avlanmadır. Rusya'nın hak iddia ettiği bölgeden Japonya'ya doğru Rusya'nın yakalayamadığı hızlı gemilerle korsanlar yasadışı avlanma yapmakta bu da Rusya'nın balıkçılık gelirlerinde azalmalara neden olmaktadır.(Gregory L. Morris, "Neighbors In Search Of A Good Fence", 33-34.)

1.2.2. İç Faktörler

1950'lerin başından itibaren Japon halkı Kuzey Topraklarını kendi ulusal kimliklerinin bir parçası olarak görmeye başladılar. Rus kamuoyu ise 2.Dünya Savaşı yıllarında Japonlardan gördükleri acılar nedeniyle adaların Rus kontrolünde olmasından yanadırlar. SSCB'nin çöküşünden bu yana kamuoyu başka bir toprak parçasının dahi verilmesini istememekte, liderler de kamuoyundan destek alabilmek için sorunu iç politika malzemesi yapmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Rus liderlerin Japonya ile herhangi bir uzlaşmaya varma çabası liderler için seçimlerde oy kaybı endişesine neden olabilmektedir.(Tina Burrett, "National Interests Versus National Pride," *Problems of Post-Communism*, 61:5, (2015): 16.) Toprak kaybının ulusların psikolojik olarak ülkelerine karşı bir güvensizlik inşa edebileceğinden dolayı liderler çoğu zaman uzlaşma aşamasından geri adım atabilmektedirler. 1950'lerden beri Japon hükümeti kamuoyu desteğini almak için Kuzey Topraklarının Japonya'ya ait olduğu konusunda bir eğitim sistemi inşa etti ve uyguladı. Posta pullarında ve haritalarda Kuzey Toprakları Japonya'nın bir parçası olarak tasvir edildi. 1881 yılında Japon Kabinesi 7 Şubat'ı "Kuzey Toprakları Günü" olarak ilan etti. 7 Şubat 2011'de Japonya Kabine Ofisi büyük gazetelerde tam olarak 75 sayfa bir reklam yayınlattı. Bu reklam suratında Kuzey Topraklarının tasviri olan bir kadın yüzüydü ve suratının diğer tarafında ise "Kuzey Topraklarının geri dönüşüne katkıda bulunabilirim" yazıyordu. Japonya Kabine Ofisi bu reklamla ülke çapında bir hareketlenmeyi teşvik ediyordu. Halkın dikkatinin bölgesel anlaşmazlığa odaklanması için Eylül 2004'te Junichiro Koizumi, adaları tekneyle gezen ilk Japon başbakanı oldu. O zamandan beri pek çok politikacı Koizumi'yi tekrarlardı. Politikacıların adalara gerçekleştirdikleri ziyaretler çoğu zaman başka başarısızlıklarını örtmek için yapılan çıkışlardı. Koizumi için ise bu hareket Kuzey Kore ile diplomatik gerginliğin arttığı ve Liberal Demokrat Parti'nin oy kaybettiği bir dönemde gerçekleşti. Benzer şekilde Dmitry Medvedev Rusya Başkanlık seçimlerinde Putin'e kaybettikten sonra Temmuz 2012'de Kunashiri'yi ziyaret etti. Adayı gezerken ise ada sakinlerine Rusya'nın Japonya'ya küçük bir toprak parçasının dahi verilmesinin ülkenin çöküşünün

belirtisi olabileceğini söyledi. (Tina Burrett, ‘‘National Interests Versus National Pride,’’ 22.)

1.2.3. Dış Faktörler

Komşu olmalarına rağmen Rusya ve Japonya üçüncü tarafların müdahalelerine ve etkilerine maruz kaldılar. 18. ve 19. yüzyılda Rusya’nın ABD ve İngiltere ile olan rekabeti Rusya’yı Pasifik Okyanusu’na dolayısıyla da Kuril Adaları ve çevresine yöneltti. Meiji Restorasyonu büyük ölçüde Çin’in Avrupalı güçler tarafından parçalanması sonucu ile başlatıldı ve bunun sonucunda ise Rus-Japon Savaşı patlak verdi. Rus-Japon Savaşı’nı sona erdiren ise ABD Başkanı Theodore Roosevelt’in arabulucu olmasıyla imzalanan Portsmouth Antlaşması oldu. Franklin D. Roosevelt’in Japonya’yı işgal etmek için bölgede bir müttefik arayışı ve ısrar etmesi sonucu Stalin Pasifik Savaşı’na girdi. Stalin aynı zamanda 1904-1905 Rus-Japon Savaşı’nın intikamını almak Kore, Sakhalin ve Mançurya’da bir etki alanı oluşturma amacıyla da ABD’nin teklifini kabul etti. 2.Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Rus-Japon ilişkileri Soğuk Savaş bağlamında Rusya-ABD ilişkilerine dayalı olarak belirlenmiş Japonya çoğu zaman Amerikan yönlendirmesi haricinde bir dış politika inisiyatifi kullanmamıştır. Çin’in potansiyel bölgesel bir hegemon olarak ortaya çıkışı Japonya ve Rusya’yı birbirine yakınlaştırabilecek bir etkiye sahiptir. (Gregory L. Morris, ‘‘Neighbors In Search Of A Good Fence,’’ 76-77.)

2011’de Japonya’da meydana gelen Fukushima Nükleer Kazası ile birlikte Japonya’nın fosil yakıtla olan ihtiyacını arttırdı, Japonya’yı enerji sektöründe çıkarı gereği Rusya ile işbirliği yapmaya itti. Büyüyen küresel enerji pazarı ve artan rekabet, Kuzey Amerika’da kaya gazı devrimi, Rusya’yı enerjisini satmak için yeni müşteriler ve yeni yatırım kaynakları arayışına yönlendirmesi Japonya ile yakınlaştırıcı bir sebep oldu. 1991’de SSCB dağıldığında Rusya ekonomik yardıma ihtiyaç duyunca Yeltsin Tokyo’ya bir ziyaret gerçekleştireceğini duyurdu, 1993 yılında Japonya’yı ziyaret etti ve birlikte ilişkileri normalleştirmek için çaba gösterdiler. (Tina Burrett, ‘‘National Interests Versus National Pride,’’ 15-17.) SSCB’nin çöküşü ile daha çok kötü ekonomik koşullara ve iç çatışmalara odaklanan Rusya Federasyonu bir süre Kuril Adaları sorunuyla ilgilenememiştir. Kuril Adaları Sorunu bu içsel sorunlar ve dışsal değişimler sonucu çözümü uzayan bir mesele haline geldi.

2. Kuril Adalarında Silahlanma

2.1. Rusya Federasyonu

Rus ordusu beş bölgeye göre ayrılmaktadır: Western Military District(Batı Askeri Bölgesi), Southern Military District(Güney Askeri Bölgesi), Central Mi-

litary District(Merkez Askeri Bölgesi), Northern Fleet and Arctic Joint Strategic Command(Kuzey Filosu ve Kuzey Kutbu Ortak Stratejik Komutanlığı), Eastern Military District(Doğu Askeri Bölgesi). Kuril Adalarını ilgilendiren askeri bölge ise merkezi Rusya'nın Habarovsk şehrinde olan Eastern Military District'tir. Rusya Kara Kuvvetleri'ne bağlı olan; 68. Ordu Birlikleri Sakhalin'e, 18. Makineli Tüfek Topçu Bölümü Iturup'a, 46. Makineli Tüfek Topçu Alayı Kunashir ve Iturup adalarına konuşlandırıldı. (Russia's Military Posture: Grand Forces Order Of Battle, <http://www.understandingwar.org/report/russias-military-posture> (09.08.2018) Rusya aynı zamanda adalarda çeşitli tatbikatlar düzenleyerek varlığını güçlendirme yoluna gitti. 2 Şubat 2015 tarihinde Doğu Askeri Birliği(EMD) Sakhalin ve Kuril Adalarında Kaza Yönetimi Tatbikatı başlatıldı, tatbikata 4000 asker katıldı, 250 özel araç ve askeri nakliye helikopterleri kullanıldı.(Accident management exercise started on Sakhalin and Kuril Islands, http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12006870@egNews (10.08.2018)Kış aylarında hayali düşman sabotaj gruplarına karşı taktik egzersizler yapıldı yine bu egzersizlerde tüfekler ve tanklar kullanıldı. 7 Ekim 2015 tarihinde Grad MLRS(Çok Namlulu Roketatar Sistemi) ekibi Kuril Adalarında yaz tatbikatları kapsamında Orlan-10 UAV(İnsansız Hava Aracı) ile hayali düşman birimlerini tespit ederek mücadele ettiler. (Eastern MD missile artillery carried out firing training on the Kuril Islands, http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12059908@egNews (10.08.2018) Doğu Askeri Bölgesi(EMD) pilotları Su-35 uçaklarıyla Kuril Adaları yakınında taktik uçuş egzersizleri gerçekleştirdi. Uçuşların uluslararası hukuka uygun olduğu belirtildi. (Crews of advanced Su-35 fighters performed flight tasks near the Kuril Islands, http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12060974@egNews (10.08.2018)

Rusya aynı zamanda Kuril Adalarında hava savunma sistemleri kurmaktadır. Uzun menzilli karadan havaya füze sistemlerinin yanı sıra kısa menzilli Tor-M2U karadan havaya füzeleri Güney Kuril Adalarına yerleştirildi. Kısa menzilli füzelerin yerleştirilmesi Rusya'nın Japonya'ya karşı öngörülebilir bir zaman içerisinde toprak anlaşmazlığı konusunda ödün vermeyeceğinin bir sinyali oluşturmaktadır. Rusya'nın bölgede yaptığı tatbikatlar savaş etkinliğini arttırmaktan çok Pasifik Okyanusu'ndaki iktidar mücadelesine devam edileceğinin bir göstergesi olmaktadır. (How Russia Is Bolstering Missile Defence in its Far East, <https://thediplomat.com/2016/08/how-russia-is-bolstering-missile-defense-in-its-far-east/> (10.08.2018)Ürettiği yeni silahları Suriye'de ve Kuril Adaları'nda deneyebilen Rusya geçmiş yıllarda iç politikasında oluşan sorunlardan dolayı ilgilenemediği adalara artık dikkatini verebilecek bir konumda ayrıca ABD ve AB tarafından ekonomik/diplomatik yaptırımlara maruz kalmasına rağmen adaları yapılandırabilecek/tahkim edebilecek ekonomide olduğunu da anlamaktayız. Doğu Askeri Bölgesi(EMD) Komutanı Albay-General Sergey Surovikin 2016 yılı boyunca Iturup ve Kunashir adalarındaki yapılanmaların tamamlanacağını

ve bu yapılanmaların gelişmiş tam otomatik askeri yerleşmeler olacağını açıkladı.(Russia builds up, modernizes military on disputed Kuril Islands, <https://www.rt.com/news/kuril-islands-military-revamp-572/> (10.08.2018) Rusya 27 Mayıs 2016 tarihinde Kuril Adalarına özel askeri ve jeolojik bir ekip gönderdi. Japonya'nın da hak iddia ettiği Matua Adası'na ekibin potansiyel altyapıyı araştırmak için gönderildiği belirtildi. Sergey Surovikin ise Matua Adasına keşif ekibinin gönderilmesinin asıl amacının Pasifik Filosu için bir üs kurma potansiyelinin incelenmesi olduğunu söyledi.(Unprecedented steps': Russian military explores Kuril chain island as potential Pacific Fleet base, <https://www.rt.com/news/344539-kuril-island-russian-navy/> (10.08.2018) Keşif ekibinin gönderilmesinden yaklaşık bir yıl sonra Kasım 2017'de Rusya Kuril Adalarında bir deniz üssü inşa etmeye başladığını ve üssün Matua Adasında kurulacağını duyurdu. Matua'da kurulacak deniz üssünün Tu-22M3 bombardıman uçaklarının Pasifik Okyanusu'nun uzak bölgelerine ulaşması için bir atlama pisti olarak kullanılması tasarlandı. Matua'da kurulacak üssün Rusya'nın balistik füze denizaltılarını konuşlandırmak için ve Vilyuchinsk'te olan denizaltı üssüne destek olması açısından da önem teşkil etmektedir. Denizaltısavar helikopterleri Okhotsk Denizi'ne olan geçişleri kontrol edecek ve bu sayede NATO denizaltılarının denize açılmaları en aza indirgenecektir.(Russia Starting Construction of Naval Base in Kuril Islands, <http://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2017/november-2017-navy-naval-forces-defense-industry-technology-maritime-security-global-news/5761-russia-starting-construction-of-naval-base-in-kuril-islands.html> (10.08.2018)

Bal ve Bastion kıyı savunma füze sistemleri 2016 yılının başlarında Kuril Adalarına yerleştirildi. Bastion sistemi süpersonik Onik seyir füzelerini 280 mile kadar gönderebilmektedir ayrıca gemi ya da kara hedeflerine de karşı kullanılabilir. Bal kıyı savunma füze sistemi ise Kh-35 gemisavar seyir füzelerini fırlatabilmektedir.(Russia Deploys Bal, Bastion Coastal Missile Systems to Kuril Islands, <https://sptnkne.ws/cMaZ> (10.08.2018)

2.2. Japonya

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında "doktrin" terimi farklı şekillerde kullanılabilir ve farklı anlamlandırılabilir. Doktrin bir dizi tutarlı ilkedен oluşabileceği gibi genel mesaj veren bir ilkedен de oluşabilir. Bazen ise karar vericinin bilişsel durumuna ve inançlarına atıfta bulunur. Son olarak, doktrin kavramı karar vericilerin düşüncelerinin bir bileşimini, konsantre halini ve benimsenmiş resmi fikirlerini temsil eder.(Bert Edström, "The Yoshida doctrine and the unipolar World," *Japan Forum*, (2004):64.) 2.Dünya Savaşı sonrası dönemde Başbakan Shigeru Yoshida tarafından dış politika yaklaşımı olarak uygulanan Yoshida Doktrini ise Japonya'nın resmi dış politika tutumu oldu ayrıca Japonya'nın uzun vadeli hedeflerinin bir mihenk taşı sayıldı. (Edström, "the unipolar World," 65.) Uzun vadeli

hedeflerine ulaşmak için ABD'ye olan bağımlılığı Yoshida Doktrini'nin temelini oluşturmaktadır. (Manhee Lee, "Japan's Rethinking of Global Economic Security in Its Relations with the U.S.," *The Journal of East Asian Affairs*, (2014):26-27.) Yoshida Doktrini ile savuma harcamaları kısıtlandı ve Japonya Öz Savunma Kuvvetleri bürokrasisi bu doktrine göre oluşturuldu. Japonya Anayasası'nın 9. maddesine göre: Adalet ve düzene dayalı bir uluslararası barışa içtenlikle gönül veren Japon halkı; savaşı ulusal egemenlik hakkı, tehdidi ve güç kullanımını da uluslararası çatışmaların çözüm aracı olarak görmekten sonsuza kadar vazgeçmektedir.

Yukarıdaki paragrafta belirlenen amaca ulaşmak için kara, deniz, hava güçlerine ya da diğer potansiyel savaş kaynaklarına asla sahip olmayacaktır. Devlete hiçbir zaman savaşma hakkı tanınmayacaktır. Bu maddeye dayalı olarak aslında kurulmaması gereken Japonya Öz Savunma Kuvvetleri uluslararası konjonktürde meydana gelen Soğuk Savaş dönemi ve Kore Savaşı sonucu oluşan baskıyla kuruldu. (Sun-Ki Chai, "Entrenching the Yoshida Defense Doctrine: Three Techniques for Institutionalization," *International Organization*, (1997): 397.) Çeşitli baskılar sonucu kurulsa da Japon Öz Savunma Ordusu gelişmiş teknolojileri ve anayasal değişikliklerin bu kısıtlanmaları kaldırması sonucu potansiyel güçlü bir orduya dönüşebilir.

Japonya'nın Kuril Adalarında bir silahlanma girişimi yoktur. Halihazırda Japon topraklarının savunulması amacıyla Japon Hükümeti Aralık 2017'de Aegis Ashore sistemine ev sahipliği yapmayı kabul etti. Japonya'nın kuzey idari bölgesinde bulunan Akita ve güneydoğu idari bölgesinde bulunan Yamaguchi şehirlerine test amaçlı yerleştirilecek savunma sisteminin 2023 yılında ya da daha erken bir tarihte yerleştirilmesinin gerçekleştirileceği açıklandı. Tokyo Aegis Ashore sistemi için SM-3 Block 2A füzelerinden dört tane satın almayı planlamaktadır. (Japan dismisses Russia's concerns, says it has full control of its missile systems, <http://tass.com/defense/985234> (13.08.2018) Rusya Pasifik Filosu'nun Vladivostok'ta bir üssü olması ve Akita şehrinde konuşlanması planlanan Aegis Ashore füze savunma sisteminin menzilin iki şehrin uzaklığının 784 kilometre-487 mil olması bakımından yeterli olabileceği düşündürücüdür ve bu hamlenin Rusya'ya ve Kuzey Kore'ye yönelik olduğu varsayılabilir. Japon topraklarında ABD yapımı silah sistemleri, savunma sistemleri yerleştirilmiş olmasına rağmen Kuril Adaları bu savunma çabalarının tam kapsamında bulunmaktadır. Rusya, Japonya'nın kınamalarını önemsemeyerek ve ABD'nin bir eylemde bulunmamasını fırsata dönüştürerek silahlanma faaliyetlerini artırma cesaretini elde etti. Adalarda fiili durum Rusya'nın lehine dönüşürken Japonya için endişe verici bir kuzey tehdidi halini almaktadır.

Sonuç

Uluslararası konjonktür bağlamında günümüzde halen çözülmemiş olan Kuril Adaları sorunu, tarafların iç politika hedeflerinde de bir araç olarak kullanılmış olup rövanşizm, strateji ve kamuoyu üçgeninde çözülmesi karmaşık bir yapıya büründü. Rusya Pasifik Okyanusu'ndaki iktidar mücadelesini terk etmeyeceğinin bir göstergesi olarak ise Kuril Adaları'nı silahlandırma yoluna gitti. Kuril zincirindeki adaların Rusya'nın bakış açısıyla askeri üs potansiyeline sahip olması ve harekete geçilmesi hem ABD'nin hem de Japonya'nın tepkisini çekmiş, Japon topraklarına daha fazla ABD silahlarının konuşlandırılmasını sağlamıştır. Stratejik olarak Rusya, ABD ve Japonya topraklarının kavşak noktası olan adalar Pasifik Okyanusu'na açık konumu ve askeri faaliyetleri denetleyebilecek potansiyele sahip olduğundan dolayı Rusya'nın adalardan vazgeçmesi söz konusu değildir. Zira ileride çıkabilecek bir savaş durumunda Pasifik Cephesinin önemli bir kalesi olabilir. Rusya'nın Uzak Doğu toprakları Ohotsk Denizi ve Pasifik Okyanusu arasında kademeli bir tampon bölge oluşturulabilir oluşturulan bu tampon bölgeye gelişmiş savunma sistemleri kurulabilir. Rusya ve Japonya aralarındaki anlaşmazlığı diplomatik görüşmeler çerçevesinde yavaş ve etkisiz olarak sürdürürken ekonomik işbirliği konusunda hızlı ve etkili kararlar almaları anlaşmazlığın çözümünü geciktirmektedir. ABD açısından bölgede Japon-Rus anlaşmazlığının devam etmesi önemlidir çünkü her ne kadar ekonomik anlamda ilişkilerini ilerletseler de Kuril Adaları sorununun çözüme kavuşmaması bölgede bir barış ortamı sağlamayacağından ABD'nin de bölgede varlığı devam edecektir. Oysaki ABD'nin Japonya'ya iki kere atom bombası atması ve Japonya'yı teslim alarak belli bir süre idare etmesi bu kadar onur kırıcı bir mesele olmamıştır. Çin'in bölgedeki hegemon potansiyeli her ne kadar Japonya ve Rusya için bir yakınlaştırıcı unsur olsa da anlaşmazlığın uluslararası konjonktür değişene dek çözülemeyeceğini düşünmekteyim.

Kaynakça

- BURRETT, Tina. «National Interests Versus National Pride.» *Problems of Post-Communism*, 2014: 14-31.
- CHAI, Sun-Ki. «Entrenching the Yoshida Defense Doctrine: Three Techniques for Institutionalization.» *International Organization*, 1997: 389-412.
- Database of Japanese Politics and International Relations. «Joint Declaration by the Union of Soviet Socialist Republics and Japan.» *The World and Japan Database Project*. 1956. <http://worldjpn.grips.ac.jp/documents/texts/docs/19561019.D1E.html> (Ağustos 8, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- EDSTRÖM, Bert. «The Yoshida doctrine and the unipolar world.» *Japan Forum*, 2004: 63-85.

- GAVRİLOV, Viatcheslav. «Challenges and Prospects of the Southern Kuril Islands' Status.» *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2016: 301-305.
- HARRİS, Catherine, ve FREDERİCK W. Kagan. *Russia's Military Posture: Ground Forces Order Of Battle*. Washington: Institute For The Study Of War, 2018.
- History. *History*. 2018. <https://www.history.com/topics/russo-japanese-war> (Ağustos 14, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- IWASHİTA, Akihiro. «The Northern Territories and Russo-Japan Relations.» *Russian Analytical Digest*, 2013: 2.
- Japan, Ministry of Foreign Affairs of. *MOFA Japan*. 1 Mart 2011. <https://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> (Ağustos 8, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- KİM, Euikon. «THE TERRITORIAL DISPUTE BETWEEN MOSCOW AND TOKYO: A HISTORICAL PERSPECTIVE.» *Asian Perspective*, 1992: 141-154.
- KİMURA, Hiroshi. *The Kurillian Knot: A History of Japanese-Russian Border Negotiations*. California: Stanford University Press, 2008.
- LEE, Manhee. «Japan's Rethinking of Global Economic Security in Its Relations with the U.S.» *The Journal of East Asian Affairs*, 2014: 25-59.
- Ministry of Defence of the Russian Federation*. 16 Ekim 2015. http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12060974@egNews (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Ministry of Defence of the Russian Federation*. 7 Ekim 2015. http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12059908@egNews (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Ministry of Defence of the Russian Federation*. 2 Şubat 2015. http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12006870@egNews (Ağustos 8, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- MORRİS, Gregory L. *Japan, Russia and the "northern territories"*. Yüksek Lisans Tezi, California: NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL, 2002.
- Navy Recognition*. 30 Kasım 2017. <http://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2017/november-2017-navy-naval-forces-defence-industry-technology-maritime-security-global-news/5761-russia-starting-construction-of-naval-base-in-kuril-islands.html> (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Navy Recognition*. Perşembe Kasım 2017. <http://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2017/november-2017-navy-naval-forces-defence-industry-technology-maritime-security-global-news/5761-rus>

sia-starting-construction-of-naval-base-in-kuril-islands.html (Ağustos Cuma, 2018 tarihinde erişilmiştir).

Office of the Historian, USA Department of State. **FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES: DIPLOMATIC PAPERS, 1943, CHINA**. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943China/pg_177 (Ağustos Cumartesi, 2018 tarihinde erişilmiştir).

RT. 27 Mayıs 2016. <https://www.rt.com/news/344539-kuril-island-russian-navy/> (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).

RT. 19 Nisan 2014. <https://www.rt.com/news/kuril-islands-military-revamp-572/> (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).

Sputnik. 22 Kasım 2016. https://sputniknews.com/military/201611221047704215-bal-bastion-kurils-japan/?utm_source=short_direct&utm_medium=short_url&utm_content=cMaZ&utm_campaign=URL_shortening (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).

TASS Russian News Agency. 16 Ocak 2018. <http://tass.com/defense/985234> (Ağustos 10, 2018 tarihinde erişilmiştir).

The Diplomat. 2 Ağustos 2016. <https://thediplomat.com/2016/08/how-russia-is-bolstering-missile-defense-in-its-far-east/> (Ağustos 9, 2018 tarihinde erişilmiştir).

ÜLKE TANITIMI
COUNTRY PRESENTATION

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ
Republic Of Kyrgyzstan

Hazırlayan: Roza ABDYKULOVA*

Kırgızlar tarihte bilinen en eski Türk kavimlerinden biridir. Onlar hakkında en eski Çin kaynaklarında bilgiler bulunmaktadır. Yaşadığı bölge açısından da Orta Asya'daki en eski milletlerden biridir. Günümüzde egemen Kırgızistan Cumhuriyeti olmadan önce 1926 yılında Kırgızistan, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. 1936 yılında ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile bağımsız Kırgızistan Devleti kurulmuştur. Daha doğrusu 1986 yılında Mihail Sergeeviç Gorbacev'in yönetime gelmesiyle başlayan açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perest-

* Yrd. Doç. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanı

royka) hareketleri sonucu Kırgızistan Cumhuriyeti 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilân etmiştir. Aşağıda bağımsız devletin oluşumu, ekonomik durumu, sosyal ve kültürel açıdan gelişmeleri hakkında bilgiler sunulacaktır.

Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Bağımsız Kırgızistan Devletinin Oluşumu.

1985 yılındaki Sovyet Sosyalist Komünist Partisi'nin Genel Kurulu Sovyetler Birliği'nin ve onun bünyesindeki Kırgızistan'ın tarihi için de yeni bir devrin başlangıcına adım attı. Kurulda sosyal ve ekonomik meseleler farklı bir şekilde ele alındı. Mihail Sergeevič Gorbaçev'in reformları '*yeniden yapılanma-perestrojka*' adıyla adım atmaya başladı. Yukarıda adı geçen kurulda ülkedeki sosyal ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmak temel amaç olarak kabul edildi.

Bilim ve teknolojinin gelişmesi sonucu ülkedeki ekonomik gerilemeyi durdurmak ön plana çıktı. Siyasi yöneticiler amaca ulaşmakta ekonomik ve siyasi açıdan derinden değişiklik yapmak yerine daha kolay yolu seçtiler. 1985 yılında Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri Turdakun Usubaliyev görevden alınmış, yerine Apsamat Masaliyev tayin edilmiştir. Bununla birlikte ülkede birkaç vali ve bölge yöneticileri de değiştirilmiştir. Böylece parti yöneticileri bir az da olsa gençlerden tayin edilmiş hale dönüşmüştür.

Sovyet Sosyalist Komünist Partisi XXVII. Kongresinde alınan karara göre, 1986-1990 yıllarını kapsayan ekonomik ve sosyal gelişmelerin planı yapılmıştır. Ülkedeki ekonomik ve sosyal yönden gelişmenin yükümlülükleri kesinleştirilmiştir. Burada sanayiye yoğunlaştırmak ve ürünlerin kalitesini yükseltmek için adımlar atılmıştır. Kırgızistan Komünist Partisi XVIII. Kongresi, Sovyet Sosyalist Komünist Partisi XXVII. Kongresindeki alınan kararlara olumlu bakmıştır. Buna göre 1990 yılının sonuna kadar Kırgızistan'da endüstri yüzde 24, hayvancılıktaki ürün yüzde 15, elektrik enerjisini 13 milyar kilovata yükseltmek, çiftçilikten alınan ürünleri yüzde 40 yükseltilmesi gerekiyordu. Yukarıda alınan kararları gerçekleştirmek imkânsızdı. Kararlar, yeni teknolojiyi kullanmak yerine hep alınacak ürünlerin sayısını çoğaltmakla üstlendi. Böylece ülkenin ekonomik durumu tüm SSCB ülkelerindeki gibi bir çöküş yolunu bulmuştur.

1988-1989 yıllarında ülkede yeni koşullar ortaya çıktı. Bu zamana kadar yenilenme daha çok üst düzeyin, yani yöneticilerin elinde gerçekleşmiş ise, bundan sonra halk ona aktif bir şekilde iştirak etmeye başlamıştır. Kırgızistan'da genç milli aydınlar, tarihi mirasları ve kültürel anıtlarını tamir etme, sokakların adlarını değiştirme, Kırgız Dilinin geleceği gibi meseleleri ele almaya başladılar. Ülkenin parti ve devlet yönetiminden bağımsız olan Aşar Harekâtı, Oş Bölgesi adlı organizasyonlar oluşmuştur. 1990 yılında Asaba ve Vatandaş Girişimi adlarındaki

milli-demokratik dernekler ortaya çıkmıştır. Tekrardan milli yapılanma harekâtı tüm ülkeye yayılmıştır. Maylısay'da Kırgız Demokratik Partisi, Calal-Abad'da Demokratik Birlik, Kırgız Devlet Üniversitesi'nde Genç Tarihçiler Kurumu oluşmuştur. Yukarıda adı geçen birlikler, dernekler hayattaki sosyal ve ekonomik alanda aktif rol oynamaya başlamıştır.

Kırgız milli aydınların arasında siyasi organizasyon oluşturmak düşüncesi ortaya çıkmıştır. Kazat Akmatov, Cıpar Cekşeev, Topçubek Turgunaliyevlerin yönetiminde Kırgızistan Demokratik Harekâtı adlı organizasyon oluşturulmuştur. Bunun parti kontrolü dışında bulunması yöneticileri tedirgin hale bırakmıştır. Komünist Parti, Kırgızistan Demokratik Harekâtı'nı halkın göz önünde kötüleştirmeye çalışmıştır. 23 Eylül 1989 yılında Kırgızistan Komünist Partisi altındaki Kırgız Sovyet Sosyalist Yüksek Kurulu Dil hakkındaki kanununun sayesinde Kırgız Dili *Devlet dili* olarak kabul edilmiştir.

1989 yılında basında Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasasına değişiklikler ve eklemeler yapmak, milletvekilleri seçmek hakkındaki yasanın projesi yayınlanmıştır. 1990 yılındaki Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Kurulun ilk oturumunda Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri Apsamat Masaliyev Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Kurulu Başkanı olarak seçilmiştir. Apsamat Masaliyev ilk defa devlet başkanı hakkına sahip olmuştur.

Kırgızistan'da cumhurbaşkanlık seçimi meselesi 1990 yılında Yüksek Kurulun oturumunda dile getirilmiştir. Ama bu yöneticiler ve milletvekilleri tarafından desteklenmemiştir. Ülkedeki sosyal ve ekonomik durum, bazı ülkelerde cumhurbaşkanlık sistemine adım atılması Kırgızistan'da da bu meseleyi aktüel hale getirmeye sebep olmuştur.

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Kurulu oturumu 22 Ekim 1990 yılında gerçekleştirdi. Bu oturumda cumhurbaşkanlık sistemini kabul etme konusunda karar alınmıştır. Aynı gün sabahı şu an Bişkek dediğimiz başkentte (o dönemde Pişpek) Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin giriş kısmında, Pişpek adındaki otelinin önünde, Alatoo sinema binasının önünde, Kırgız filarmonisinin ve Kırgız telgraf binasının önlerinde-beş yerde açlık ilan eden toplum meydana gelmiştir. Onların sayısı gün geçtikçe çoğalmış ve 27 Ekimde yüz kırkı bulmuştur. Onların talepleri dokuz kısımdan oluşmaktaydı ve bir bölümü Apsamat Masaliyev'in işine son verilmesiyle ilgiliydi. Böylece cumhuriyetin birinci cumhurbaşkanını seçme işine adım atılmıştır. Cumhurbaşkanı seçimine adaylar Apas Cumagulov, Cumgalbek Amanbayev, Apsamat Masaliyevler idi. Ama seçimde üçü de yeterince oy toplayamamıştır. Oturum yeni adayları kabul etmeye karar almıştır. İkinci gösterilen adayların arasından Askar Akaev çok oy

birliğiyle cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece 27 Ekim 1990 yılında Kırgızistan ilk defa cumhurbaşkanını seçmiştir.

Askar Akaev 10 Kasım 1944 yılında Kemin reyonundaki Kızıl-Bayrak köyünde dünyaya gelmiştir. Ailede beş kardeşin en küçüğüdür. O, 1961 yılında altın madalya ile lise mezunu olmuştur. Leningrad'daki (Saint- Petersburg) Mekanik ve Optik Enstitüsünden mezun olduktan sonra aynı enstitüde laboratuvar asistanı, Yüksek Lisans öğrencisi, 1976-1982 yıllar arası ise Frunze'deki (şu anki Bişkek) Politeknik Enstitüsünde, Leningrad Mekanik ve Optik Enstitüsünde mühendislik görevinden bölüm başkanlık görevine kadar yükselmiştir. Yirmi yedi yaşında iken Doktorasını (kandidat), 34 yaşında Doçentliğini (Doktora) almıştır.

Askar Akaev, 1986-1987 yıllar arası Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi bilim ve üniversiteler bölümü başkanı, 1987 yılında ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Başkan yardımcısı, 1989 yılında adı geçen akademinin Başkanı olarak tayin edilmiştir. Teknik bilimlerin doktoru, Profesör, Bilimler Akademisi Akademiği ve kendi alanında çok sayıda bilimsel çalışmalar yapmış ve kitaplar yazmış bilim adamıdır.

Cumhurbaşkanı seçimi ülkenin bağımsız olarak kabul edilmesini hızlandırmıştır. 15 Aralık 1999 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti büyük Meclisinin üçüncü oturumunda Kırgız Cumhuriyeti devletinin egemenliği hakkında deklarasyon (bildirge) kabul edilmiştir. Böylece 15 Aralık 1990 yılında kabul edilen bildirge Kırgızistan'ı egemen olarak ilan etti. 1986-1990 yıllar arasındaki ekonomideki çabalar iyi verimli bir sonucu veremedi. Bundan dolayı Pazar ekonomisine geçiş zaruri hale gelmiştir. Ülke 1991 yılında Pazar ekonomisine geçiş ve özelleştirme siyasetine adım attı. Ne kadar gelişmeye yönelik gayret olmasına rağmen ekonomide pek fazla fark olmadı. Bundan dolayı 17 Mart 1991 yılında referandum kabul edilmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki bazı ülkeler kendilerinin bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. 31 Ağustos 1991 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin (Coğorku Keneş) oturumu tarihi belgede Kırgızistan Cumhuriyeti bağımsızlığı hakkındaki Deklarasyonu kabul edildi. Bu deklarasyon resmi olarak açık bir şekilde ilan edilmiştir. Böylece dünya haritasında yeni bir bağımsız devlet meydana gelmiştir. Ülke bağımsızlığını kabul ettikten sonra Sovyet dönemindeki organizasyonlardan kurtularak tüm idareyi kendisi yönetmeye başlamıştır. 20 Ekim 1991 yılında Devlet Güvenlik Komitesi ortadan kaldırılarak yerine Milli Güvenlik Komitesi oluşturulmuştur. 3 Aralık 1991 yılında ise milli muhafız asker sistemi kurulmuştur. 25 Aralık 1991 yılında SSCB başkanı M.S. Gorbaçev görevinden çekilmiştir. Kansız, barış yoluyla SSCB dağılınış ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğunu oluşturulmuştur.

Böylece Kırgızistan bağımsızlığını aldığı anda sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan derin değişimlere girdi. Buna ilk başta egemenliğini, bağımsızlığını ilan etmesi, ardından da Komünist Partinin faaliyetlerinin durdurulması, SSCB'nin çöküşü ile Kırgızistan tarihinde yeni sayfalar açılmıştır. Böylece ülkede yeni sosyal ve ekonomik yönden adımlar atılmaya başlamıştı. Artık totaliter siyasi rejim ve merkezi yönetim durmuştu.

Kırgızistan gelecekte atacağı adımlarda dünyadaki ülkelerden örnek almayı amaç edindi ve ilk onun bağımsızlığını tanıyan kardeş ülke Türkiye Cumhuriyeti ile elçilik münasebetlerine başladı. Ardından da ekonomik, kültür ve eğitimde ortak çalışmalara adım atıldı.

Yeni kurulan bağımsız devlette ilk başta yönetimde nasıl adım atılması gerektiği ön plana çıktı. Böylece yönetim üç büyük bölümden: yasa, yargılama ve yürütmeden oluşmaktaydı. Kırgızistan'da yargılama organı 350 milletvekilinden oluşan Yüksek Meclis mevcuttu. Kırgızistan yargılama organı Şubat 1990 yılında seçildi ve Eylül 1994 yılına kadar faaliyetine devam etti. Oradaki milletvekillerinin yüzde doksanı 1991 yılında faaliyeti durdurulmuş olan Komünist Partinin üyelerinden oluşmaktaydı. Cumhurbaşkanı, Yüksek Meclisinin onayı ile Başbakan ve hükümet üyelerini seçebilirdi. Ocak 1992 yılında idari yönetimde yeniliklere adım atıldı. Tüm vilayetlerde, reyonlarda yönetim vekilleri- '*akim*' yönetimi sistemi yürürlüğe girdi. Akimler devletin yargılama grubunun fonksiyonlarını bölgesinde gerçekleştirecekti. Vilayet ve reyonlarda akimler (reyon yöneticisi) yerli kurulun alt kısmında yargılama ofisinin bazında oluşmaktaydı. Böylece idari yönetimde valiler-akimler yönetim haklarına sahip olmuştur. Kırgızistan'da yargılama Anayasa, Yüksek Mahkeme, Yüksek Hakem Mahkemesi ve yerli mahkemelerden oluşmaktadır. Yerli mahkeme vilayet, reyon, şehir, asker mahkemesi tarafından yürütülmektedir. Kanunun adaletli şekilde yürütülmesini Genel Savcılık kontrol etmektedir.

1990 yılının son aylarında Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasasını kabul etmek için Askar Akaev'in başkanlığında komisyon oluşturulmuştur. Anayasa tüzüğü 1992 yılında basında yayınlanmış, birçok fikirler ortaya atılmıştır. Tekrardan gözden geçirilen anayasanın son hali 5 Mayıs 1993 yılında kabul edilmiştir. Böylece 5 Mayıs Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası günü olarak günümüze kadar bir bayram şeklinde devam etmektedir. Anayasaya göre devlet yönetimi yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrılmaktadır. Halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı anayasanın düzgün çalışmasında ve devlet idaresinin birliğinden sorumludur. Yasama idaresini Cogorku Keneş (Yüksek Meclis), yürütmeyi hükümet ve yerli başkanlar (akimler), yargıyı Yüksek Hakem Mahkemesi yürütmektedir.

İki meclisli parlamento sonbahar 1994 yılında Cogorku Keneş (Yüksek Meclis) kendi işini durdurduktan sonra cumhurbaşkanı Askar Akaev ülkede siyasi dengeyi sağlamak, merkezi seçim Komitesini oluşturmak için 22 Ekim 1994 yılında referandumda alınan kararlara imza attı. Burada iki meclisli parlamento oluşturma meselesi yer aldı. Şubat 1995 yılında iki meclisli Cogorku Keneş'e (Yüksek Meclis) geçmek için seçim yapıldı. 28 Martta Cogorku Keneş'in (Yüksek Meclis) iki meclisinin 35 milletvekilinden oluşan yasama ve 70 milletvekilinden oluşan halk temsilcileri (mebus) toplantısının oturumu oldu.

Kırgızistan'da seksenden fazla millet yaşamaktadır. Bundan dolayı Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in insiyatifi ile Bişkek'te Kırgızistan halklarının Birinci Kurultayı (toplantısı) düzenlendi. Bunda birliğin, huzurun ve barışın bildirgesi (deklarasyon) kabul edilmiştir.

Kırgızistan egemenliğini aldığından bu yana halk siyasi alanda aktif rol oynamaya başlamıştır. Aralık 1991 yılında Erkin (bağımsız) Kırgızistan demokratik partisi, Asaba (bayrak) milli canlanma partisi, Kırgızistan Komünist Partisi, Ata Meken, cumhuriyet Halk Partisi, Kırgızistan Demokratik Harekâtı, Tarım, Sosyal Demokrat, Birlik, Kadın Demokrat, Ekonomik Birlik, Benim ülkem (vatanım) Harekâtı ve partileri kurulmuştur. 1995 yılında ülke çapında 520 dernek ve partiler kayıt olmuştur. Bunlardan 12 siyasi parti, 28 kültür merkezleri, 6 kamu siyasi harekâtı, 15 kadın organizasyonları, 14 sendika yer almaktadır. Ülkede bunların dışında 5000 den fazla toplum kuruluşları mevcuttur. Bunların sayısı gün geçtikçe daha da artmaktadır. Onlar ülkede insan hakları, demokrasi, pazar ekonomisi ve diğer meseleler üzerinde kendi faaliyetlerine devam etmektedirler.

Kırgızistan'daki endüstri diğer Sovyet sistemindeki ülkelerin fabrikalarına bağımlı idi. Örneğin, Frunze adındaki tarım makinelerini kurma fabrikası ham maddeyi Sovyetler Birliği'ndeki yüz doksan beş kuruluştan almaktaydı. Ülkede birleşmiş zincir ekonomisi mevcut idi. Ağır ekonomik durum ve siyasi dengesizlikten dolayı halk çok ağır hayatı baştan geçirmekteydi. İşsiz insanların sayısı yüz kırk bine ulaşmıştır.

Kırgızistan'da özelleştirme 1991 yılında başlamıştır. 1991-1993 yıllar arasında devlet mülkiyetinin yüzde kırkı özelleştirilmiştir. 1994-1995 yıllar arasında Kırgızistan'da devletteki özelleştirmeyi devlete bağımsız yapmak için tüzük hazırlanmıştır. 1994 yılında yapılan istatistiklere göre, 10 000 devlet kuruluşunun 5900 ü özelleştirilmiştir. Buna en iyi örnek tarımda yapılan değişikliklerdir. Özel tarım sektöründe çalışan köylü çiftçilerin sayısı on yedi bine ulaşmıştır. Ama böyle durum sistemli, düzenli şekilde yapılmamıştır. Bundan dolayı 1994-1995 yıllar arasında ekonomik açıdan yapılan reformun tüzüğü tekrar gözden geçirilmiştir.

1992 yılında Rusya, Ukrayna, Bağımsız Devletler Topluluğundaki fiyatların dengesinin bozulması Kırgızistan'da da fiyatın artmasına sebep olmuştur. Eylül-Aralık 1992 yılında enflasyon yüzde yirmi beş, 1993 yılında ise yüzde otuz altıya çoğalmıştır. Enflasyon dolayısıyla eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki ülkelerin ortak paradan dolayı ekonomik durumu aniden kötüleşmiştir. Bunların arasında Kırgızistan da kendi milli parası olmayınca ağır bir durumu yaşamıştır. Böyle durumda 4 Mayıs 1993 yılında cumhurbaşkanının inisiyatifiyle milli parayı –*somu* kabul etme kararı alınmıştır. Aynı sene 10 Mayıstan itibaren som yürürlüğe geçmiştir. Bu tarih Kırgızistan tarihinde milli paranın kabul edildiği resmi gün olarak bilinmektedir.

Kırgızistan 1992 yılından itibaren uluslararası kuruluşlara üye olmaya başlamıştır. 30 Ocak 1992 yılında OBSE'ye (Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) üye olmuştur. 2 Mart 1992 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuştur. Aynı gün New-York'ta Kırgızistan'ın bayrağı Bağımsız Devletler Topluluğu'nun bayraklarına eklenmiştir. Kırgızistan UNESCO gibi uluslararası organizasyonlara üye olmakla dünyada ortak yapılmakta olan faaliyetlere aktif bir şekilde iştirak etmeye başlamıştır. Kırgızistan egemenliğini aldıktan sonra başka ülkelerde yaşamakta olan Kırgızlarla sıkı bir irtibat sağlamaya başlamıştır. Böylece onları davet etmekle 24 Ağustos-1 Eylül 1992 tarihinde Dünya Kırgızlarının Birinci Kurultayı düzenlenmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çöktükten sonra uluslararasıında Kırgızistan devleti de tanınmaya başlamıştır. Devletin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkeler Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. İki ülkenin elçilikleri Bışkek'te ve Kırgızistan'ın elçilikleri de Washington ile Ankara'da açılmıştır. İlk on sene içerisinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını yüz otuzdan fazla ülke tanımıştır. Onların arasından doksan altısıyla diplomatik bağlar kurulmuştur. Böylece 1992 yılından itibaren Kırgızistan Cumhuriyeti uluslararası organizasyonlara üye olmaya başlamıştır. 30 Ocak 1992 yılında OSCE'ye, 2 Mart 1992 yılında ise Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olmuştur. 1998 yılında Dünya Ticaret Organizasyonuna üye olmuştur. Ocak 1995 yılında Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan Gümrük Birliği oluşmuştur. Buna Kırgızistan 1996 yılında bir sene geçtikten sonra üye olmuştur. Ancak adı geçen birlik 2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluk Organizasyonu adını almıştır. Merkezi Asya bölgesinde teröre karşı mücadele ve istikrarı sağlamak amacıyla 1996 yılında Şanhay'da Kazakistan, Kırgızistan, Çin, Rusya Federasyonu, Tacikistan üye olmak üzere Şanhay Beşliği oluşmuştur.

Egemenliğini aldığından itibaren Kırgızistan'da dış ekonomik bağlantılar adım atmaya başlamıştır. Bu alanda kendini geliştirmesi için 7 Şubat 1991 yılında

cumhurbaşkanının aldığı karar ile cumhurbaşkanlığının himayesinde dış siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda bağlantılar koordinasyonu oluşturulmuştur.

SSCB dönemindeki yapılan perestroyka reformu halkın zihniyetinin değişmesine yol açmıştır. Bu da kültür alanında yeni gelişmelere imkân sağlamıştır. Enformasyon ile kültür alanına da demokrasi sıçramıştır. Yazarlar, şairler, bilim adamları siyasi ve sosyal faaliyetlere aktif bir şekilde iştirak etmeye başlamıştır. Hatta onlardan bazıları milletvekili de olmuştur. SSCB döneminde başkentte sadece bir okul (lise) Kırgız Dilinde eğitim vermekteydi. Tokmok'ta Kırgız Dilinde eğitim veren sadece bir okul, Calal-Abad şehrinde ise Kırgız ve Rus dillerinde olmak üzere iki dilde eğitim veren tek okul, Sokuluk ve Belovodsk bölgelerinde ise Kırgız Dilinde eğitim veren bir tane bile okul olmamıştı. Böylece Kırgız Dilini geliştirmek amacıyla faaliyetler yapılmaya başlamıştır. 23 Eylül 1989 yılında Cogorku Keneş (Büyük Millet Meclisi) tarafından Kırgız Dili Devlet Dili olarak kabul edilmiştir. Bu da dilin gelişmesine yol açmıştır.

1988 yılında okullarda (ilkokul, ortaokul ve lise) reform yapmak meselesi ortaya çıkmıştır. 1993 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti Eğitim hakkındaki kanunu değiştirmiştir. Ülkede 1996 yılı eğitim yılı olarak kabul edilmiştir. Buradaki amaç, eğitim alanında yenilikleri ve zamanın gerektirdiği şartları uygulamak ve uygarlığa doğru yol almak idi. Böylece başkent Bişkek'te Kırgız okulları, lise ve gimnazyumlar (lise) çalışmaya başlamıştır. Yüksek eğitim alanında dahi ortaklaşa kurulmuş olan uluslararası üniversiteler çalışmaya başlamıştır. Onlara Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi başta olmak üzere Kırgız-Slav Üniversitesi, Merkezi Asya Amerikan Üniversitesi örnek getirilebilir. Daha önceden başkentte sadece tek bir üniversite var iken, onların sayısı günümüzde kırka ulaşmıştır.

□ Günümüzde Kırgızistan bağımsız bir devlet olmasına rağmen ekonomik açıdan durumu gelişmekte olan ülkelere mukayeseli ortadır. Böylece akademik T. Koyçuyev'in belirttiği gibi, bağımsızlığını aldığından bu yana Kırgızistan'daki ekonomi, sosyal durumu üç sürece ayırmak mümkündür.

I. süreç: 1990 yılının son ayından Nisan 1991 yılına kadarki zamanı kapsamaktadır. Bu dönemde ekonomide enflasyon güç aldığı dönemdir.

II. süreç ise Nisan 1991-Ocak 1992 yıllar arasını kapsar. Nisan ayında fiyatların yükselmesi, bütçenin azalması, enflasyonun yükselmesi, rublenin değerinin düşmesi, ekonomik açıdan diğer ülkelere bağlı olması dolayısıyla ekonomik bir durgunluk ve hatta geriye gitme sürecidir.

III. süreç ise Ocak-Nisan 1992 tarihin kapsar. Fiyatların ve aylık maaşın serbest hale gelmesi ekonomik durumu aniden kötüleştirmiştir. Böyle durum finansal açıdan çöküşe götürmüştür. Bundan sonraki dönemde olan ekonomik açıdan

büyük bir değişim olarak 10 Mayıs 1993 yılında Kırgızistan kendi milli parasını çıkarmaya başlamasını dördüncü süreç olarak kabul etmek mümkündür.

Ülkenin siyasi durumu değişmesiyle beraber ekonomi alanında dahi kardinal değişimler olmuştur. Aslında ilk yıllarda ülkede ekonomik ve sosyal açıdan hayatta kalma mücadelesi yaşanıyordu. Bundan dolayı ekonomide gelişme söz konusu bile olamazdı. İlk başta Pazar ekonomisine geçiş için özelleştirme işine başlanmıştır. Bunun ilk basamağı 1993 yılına kadar küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarını özelleştirme süreci sürmüştür. 1993-1994 yılları arasında ise büyük kuruluşlar özelleştirilmiştir. Bu ikinci basamak olarak ele alınabilir. Birinci basamakta özelleştirme yolunda direk satışlar yüzde 26, özel sektörlere satış yüzde 20, rekabet şeklinde satış ise yüzde 20, hisse senedi şirketi ise yüzde 17'yi bulmuştur. İkinci basamaktakilerde ise, şirketlerin payı artmıştır. Böylece 1991-1998 yılları arasında devlet dışı sektörler ekonomide pazar ekonomisinin gelişmesini amaçlamaktaydı. Ülkedeki enflasyonu durdurmak amacıyla milli para çıkarılmaya başlamıştı. Bu ekonomik durumu kontrol etme ve kendi para siyasetini yürütmeye yol açmıştır.

Kırgızistan'daki 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiği deklarasyon (bildirge) belki de dış siyasete açılmasında ilk adım idi. Aynı senenin Aralık ayında direk üç ülke devletin bağımsızlığını resmi olarak kabul etmiştir (24 Aralık Türkiye Cumhuriyeti, 26 Aralık Avustralya, 27 Aralık da Amerika Birleşik Devletleri). Daha sonra 1992 yılında ülke ile diplomatik ilişkileri toplam 59 ülke kurmuştur.

Ülkede çok seviyeli okul sistemi mevcuttur. Başlangıç I-III. sınıfa kadar, ana okul veya zorunlu dediğimiz ise V-IX. sınıf arası, orta okul da X-XI. sınıftır. Yüksekokul veya üniversitede ise iki sistem mevcuttur. Birincisi lisans dediğimiz Bakalavr (Lisans) sistemi, ikincisi ise temel dediğimiz 5 veya 6 senelik eğitimidir. 1992 yılında ülkede ortaokulda 955 bin öğrenci bulunmuş ise, 1996 yılında onların sayısı 987'yi bulmuştur. Üniversitelerde ise öğrenci sayısı 53, 6 binden 56,3 bine ulaşmıştır. Ülkedeki ekonomik durumun kötü olmasına rağmen eğitime olan ilgi ve oranın arttığını görmekteyiz. Eğitimde yapılan reform dolayısıyla yeni tipteki okullar: gimnazyum, lise, okul siteleri açılmıştır. Bilim ve teknolojinin dünyada gelişmesinden dolayı Kırgızistan'a internet 1990 yılında girmiştir. Böylece bugüne dek on üniversite ve elli ortaokul ondan yararlanmaktadır. 1993 yılında Kırgız Devlet Üniversitesinin adına Milli adı eklenmiştir.

SSCB çöküşü ile yeni devlet bağımsız bir şekilde kurulmasına rağmen ülkedeki ekonomik durumun kötü olmasından dolayı tiyatro ve sinema bütçesi artık ortadan kalkmış ve çok kötü vaziyetteydi. Birçok tiyatro ve sanat adamları ekonomik durumdan dolayı başka ülkeye göç etmiş veya mesleklerini değiştirmek

zorunda kalmıştır. Ne kadar özel tiyatrolar açılrsa bile halkın onlara gitmesi üçte iki denecek kadar azalmıştır.

Kırgızistan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra geçen kısa süreçte iki önemli siyasi toplumsal hareketlilik yaşamasına rağmen demokrasiden uzaklaşmamış olmakla demokratik değerlere dayanan siyasal rejimini sürdürmeyi başarmaktadır.

Каунакча

В.В.Бартольд. Избранные турды по истории кыргызов и Кыргызстана. Бишкек, 1996.

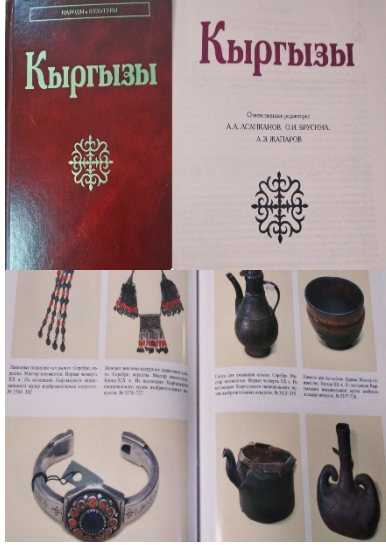
Введение в историю кыргызской государственности. Бишкек, 2003.

Т.К. Чоротегин, К.С. Молдокасымов. Кыргыздардын жана Кыргызстандын кыскача тарыхы. Бишкек, 2000.

О.Ж.Осмонов, А.А. Асанканов. Кыргызстан тарыхы. Бишкек, 2001.

История Кыргызстана в схемах и комментариях. Бишкек, 2012. Ж.М. Малабаев, Кыргыз мамлекетинин тарыхы. Бишкек, 1999.

KİTAP TANITIMI BOOK INTRODUCTION

KIRGIZİSTAN VE RUSYA'YNIN ÖNDE GELEN TARİHÇİLERİ TARAFINDAN HAZIRLANMIŞ KIRGIZLARLA İLGİLİ YENİ TEMEL ÇALIŞMA KIRGIZLAR* ADLI ESER

Şahrizada KALYBEK KYZY*

A.A. Asankanov, O. I. Brusin, A. Z. Caparov'ların editörlüğünde kaleme alınan *Kırgızlar* adlı eser Kırgızistan ve Rusya'yı temsil eden büyük bir grup bilim adamlarının uzun soluklu ve ortak bir çalışmasıdır. Kitap, Rusya Beşeri Bilimler Vakfı'nın mali desteği ile basılmıştır. Kitabın dili rusça olup, 623 sayfadandır. Bu eserin yazılmasında akademik kurumlarda ve üniversitelerde görev yapan yaklaşık 50 bilim adamının emeği geçmiş ve bilimsel çalışmaları yer almaktadır. Bu eser, bugünkü Kırgız halkının tarihi üzerine yapılan en geniş ve en kapsamlı çalışma olup çok değerli kitaplar arasında yerini almıştır. S.M. Abramzon'un "*Kırgızlar. Kırgızların etnojenetik ve tarihsel-kültürel bağları*" (1971) adlı monografisi dışında bu tür temel çalışma henüz mevcut değilken, eski çağ-

* A.A. Asankanov & O.İ. Brusina & A.Z. Caparov, *Kırgızı*, Moskova: Nauka Yayınları, 2016, 623 s.

** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, shahrizada.0727@gmail.com

lardan başlayıp günümüze kadarki Kırgızların etnik gelişimini ve halk kültürünün tüm yönlerini yansıtan “Kırgızlar” çalışmasının yayınlanması, Kırgızistan’ın bilimsel yaşamında kuşkusuz önemli bir olay olmuştur. Tüm üniversitelerin Tarih, Edebiyat, Halk Bilimleri Bölümünde ders kitabı olarak okutulabilecek bir çalışma olmuştur.

Eser, Kırgızların etnik tarihinin sorunlarını ve halkın modern etno-sosyal gelişimini ortaya sunmaktadır. Kırgızların gelenek-görenekleri, geleneksel meslekleri, ekonomik faaliyetleri, çevre, doğa ve hayvanlarla ilişkileri, maddi ve manevi kültürü, aile ve sosyal yapısı, takvim döngüleri, halk bilimi, geleneksel tıp uygulamaları, dini inançları ve ritüelleri yanı sıra modern zamandaki etno-kültürel ve sosyo-politik süreçleri de yansıtılmıştır. Kitapta yeni etnografik ve sosyolojik materyaller, önceden bilinmeyen yazılı kaynaklar, arşiv ve fotoğraflık belgeler, arkeolojik eserler eklenerek görsel açıdan oldukça çok zengin olduğu söylenilebilir. Beş Bölümden müteşekkil olan eserde **Giriş**, “**1.Bölüm Etnik Tarihi**, **2. Ekonomik Yapısı ve Maddi Kültürü**, **3. Aile ve Sosyal yapısı**, **4. Manevi Kültür ve Dinî Görüşleri**, **5. XX-XXI. yüzyıllardaki etno-kültürel ve sosyo-politik gelişimi** ve **Kaynakça, Kısaltmalar listesi, Sözlük, Yazarların listesi** yer almaktadır.

Birinci Bölüm: Etnik ve Siyasi Tarihi adlı bölümdür. Bu bölüm *Doğa ile Nüfus ve Etnik ve Siyasi Tarihi* adlı iki ana kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümün başında Kırgızistan’ın coğrafi konumu, iklim şartları, dağları, gölleri, nehirleri, yer altı zenginlikleri, hayvan ve bitki örtüsü başta olmak üzere Kırgızistan’ın bölgesel alanları, oradaki halkın temel meslekleri, doğa ile nasıl iç içe yaşadıkları vs bu tür benzer konular anlatılmıştır. Kısa da olsa ayrıntılı bilgiler ile okuyuculara başta Kırgızistan genel olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Kırgızistan’daki antropolojiye ait kranyolojik koleksiyonları aşağıdaki tarihsel dönemlere: İskit, Usun, Erken Ortaçağ, Gelişmiş Ortaçağ, Geç Ortaçağ ve Yakın ve Modern Çağ diye ayırarak incelemişlerdir. Bugünkü Kırgızların antropolojik yapısının oluşmasında Orta Asya’daki diğer halklarda da olduğu gibi uzun bir geçmişe dayanıldığını görülmektedir. Antropolojik bilgiler başta olmak üzere arkeolojik bilgilerin de çoğunluğu Orta Asya’ya kuzeydoğu bölgelerinden gelen kabilelerin göçünü ortaya çıkarmıştır. Bu gibi kuzeyden, doğudan, batıdan ve güneyden gelen bir kaç yer değiştiren dalgaların olduğunu ve bu dalgalar neticesinde karışık bir Avropoid - Mongoloid görünüme sahip oldukları ifade edilmektedir. Morfolojik görünümünün oluşumunun çeşitli aşamalarında çok sayıda yerli ve yabancı kabilelerin katıldığı, Kırgızistan’ın her bölgesinde yapılan arkeolojik kazıların sonucuna dayanarak örnekler verilmiştir. Görsel açıdan da çok dikkat çekici bir bölümdür. Çünkü Kırgızistan’ın çeşitli bölgelerinden farklı dönemlere ait eski kadın ve erkek resimleri de eklenmiştir.

Bir milletin varlığı diliyle belli olduğu gibi Kırgızların ana dili Kırgızca olmakta ve günümüzde 4 milyondan fazla insan ana dili olarak kabul etmektedir.

Kırgız Dili, Ural-Altay dil ailesine bağlı Türk dillerindedir ve Kıpçak Grubu'na mensup bir dildir. Günümüz Kırgızcada büyük üç diyalekt: kuzey, güney doğu ve güney batı olarak ayrılan Kırgızcanın Kırgızların tarihi kadar oluşumu ve gelişimi karmaşık ve uzun tarihi içermektedir. Kelime hazinesi, ses bilgisi (fonetik), biçim bilgisi (morfoloji) ve köken bilgisinin (etimoloji) gelişimi ve nasıl kullanıldığı ve yapısı harfler ve cümleler örneğinde sunulmuştur.

Arşiv belgelerine dayalı bilgiler doğrultusunda XXI - XIX yüzyılın başında Kırgızistan'daki nüfusun etnik yapısı ve sayısı sıralanmıştır. Aynı zamanda Özbekistan, Çin, Tacikistan, Kazakistan ve Türkiye'deki Kırgız Diosparaları başta olmak üzere başka ülkede yaşayan Kırgızlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Kırgızların Etnik ve Siyasi Tarihinde Kırgızların Etnogenez ve etnik tarihi, Soyu, anayurtları ve yayılmalarıyla ilgili tartışmalar, bugünkü Kırgız halkının şekillenmesi ele alınmıştır. Bu bölümde de Kırgızistan tarihinin en tartışmalı konularından biri olan Kırgız halkının menşei ile ilgili sorunu yer almaktadır. Bunun nedeni, tüm Orta Çağ boyunca Güney Sibiry, Moğolistan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde aynı anda «Kırgız» adıyla etnik grupların yaşadığı hakkında yazılı kaynaklarda bilgilerin bulunmasıdır. Birçok bilim adamı Kırgızların Yenisey'den Tanrı-Dağlar'ına göç ettiklerini ileri sürerken, diğer tarihçilerin bir kısmı eski çağlardan beri Kırgızlar Tanrı-Dağlar'ın ve Pamir-Alay bölgelerinin yerli halkı olduğunu hatta eski çağlarda yaşayan Usun ve Boluların Kırgızların ataları olduğu görüşündedir. Bu nedenle tarihçiler arasında Kırgızların kökeni ile ilgili aşağıdaki iki temel hipotez meydana gelmiştir:

Kırgızlar Sibiry'dan Tanrı-Dağlar'ına (göç teorisi) taşındılar.

Kırgızlar Tanrı-Dağlar'ının (otokhonizm teorisi) yerli halkıdır.

Böylelikle Kırgızların yayılmalarına yönelik bu görüşleri kimler ve görüşlerinin neler olduğunu savunan hipotezeler, haritalar ve arkeolojik kalıntıların sayesinde etnogenez ve etnik tarih çalışmalarının tarihçesini, Eski ve Orta çağdaki Yenisey Kırgızlarını ve IX-XVIII. yy. Kırgız halkının şekillenmesi gözler önüne serilmektedir. Üzerinde durulan bir diğer önemli nokta da Kırgızların Rus İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesidir.

İkinci Bölüm: Ekonomik Yapısı ve Maddi Kültürü. Günlük hayat mesleği olan hayvancılık, tarım, avcılık ve maddi kültür unsurları olan yerleşme ve konutları, giyim-kuşama ve eşyaları, sanat eserleri, beslenme kültürü, geleneksel mutfak eşyaları, ulaşım araçları adlı alt başlıklardan oluşan bu bölüm okuyucuların dikkatini kendine çekmektedir. Eski Türklerin göçebe yaşam hayatını günümüzde de sürdüren Kırgızların kültürünün pek değişime uğramadığı görülmektedir. Göç istikameti, hayvancılıkta kullanılan kültü (batıl inanç), çadır ve çadırın özellikleri, bölgelere göre değişen yöresel kıyafet ve yöresel yemekleri, av hayatı oldukça geniş ve zevkli ifade edilmiştir.

Gündelik hayata hayvancılık ve tarımcılık olan Kırgızlarda avcılık da eski dönemlerden XX.yüzyıla kadar Kırgızların çok ilgilendikleri bir meslek alanı olmuştur. Sadece ihtiyacı olan avamların değil yöneticilerin de zevk için veya eğlenmek için toplu halde ava çıktıkları görülür. Av için günümüzde Kırgız tayganı diye bilinen özel köpekler ve kartallar yavruyken hakimler tarafından yetiştirilmiştir. Bu köpekler seçkin dayanıklılık, peşinde inanılmaz çok hızlı koşma, potansiyel kurbanın kokusunu uzaktan hissetme ve iyi hayvan hilelerini yapma özelliklerini taşımasıyla hala önemini korumaktadır.

Kırgızlarda taşınabilmesi ve yapılabilmesi kolay konutu çadır (boz üy, kız üy, kırgız üy) olmuştur. Araştırmalara göre bu tarz çadır evler birinci yüzyılın ilk yarısında eski Türklerin çevresinde Türk-Moğol göçebe halkın ana taşınabilir konutu olarak bilinmektedir. Bu çadırın özellikleri, çeşitleri, malzemeleri ve yapılması çok detaylı anlatılmakla beraber resimlerle daha dikkat çekicidir. Çadırın içindeki yaşam alanı göçebe toplumun sosyal yapısını ve hiyerarşisini yansıtmaktadır. Bu dört bölüme ayrılarak: 1) *Tör cak* – kapıdan girildiği zaman hemen karşısı olan bu yere ancak misafirler veya evin en büyükleri oturmaktadır. 2) *Er cak*- erkeklerin oturduğu ve savaş, iş ve av aletlerinin bulunduğu sol taraftır. 3) *Epçi cak*- kadınların ve mutfak eşyası bulunan sağ taraftır. Böylece çadırın her bir parçasından göçebe hayatın ve kırgızların felsefisi anlaşılabilir.

Kırgız halkının milli kıyafetlerinin oluşumu ve gelişimi, yayıldığı geniş coğrafî alanına, yaşam tarzına, doğal iklim faktörlerine, ekonomik şartlarına, başka etnik gruplarla olan temasının ve kültür etkileşiminin yanı sıra dini inanç sistemlerinin özelliklerinden de kaynaklandığı dile getirilerek, Kırgızların geleneksel kıyafetlerinin doğal ürünlerden yapıldığını, hayvanlardan alınan hammaddelerin nasıl işlendiği ve el işiyle ortaya çıkan doğal ürünlerin her biri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kıyafetlerin cinsiyete göre, yaşa göre ve ayrıca bayramlık, gündelik, düğünlük, cenazelik, savaşlık, av için ve mevsimlik olarak farklılıkları, özellikleri ve bölgeden bölgeye göre değişiklikleri de görsel materyaller ile güzelce gösterilmiştir. Giyimleri gibi göçebe hayata yönelik geleneksel el sanatı, mutfak eşyaları, sanat eserleri oluşturulmuştur. Hayvandan alınan bütüm hammedenin bir parçası bile boşuna gitmeksizin, hem ev işlerinde hem dışarıda geniş şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Beslenme kültüründe dikkat çeken noktalardan biri *Ustukan* dağıtmaktır. Haşlanmış etlerin parçalanmış kemiklerine *ustukan* deniliyor ve bu ustukanların misafirlere dağıtımı, beslenme kültürünün önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Hayvanın karkasının belirli bölümlerinin prestij tanımı veya belirlenmesi antik karakteri yansıtmaktadır. Belki ilkel avcılar arasında kurulmuş da olabilir. Bu varsayım, Kırgız avcılarının karşısına çıkanlara vahşi ve dağ keçilerinin karkaslarını dağıtmak özelliğiyle olan benzetmeye dayanmaktadır. Bu ritüel '*Şıralgı*' diye adlandırılır ve av seferinden başarılı dönen avcıları '*Şıralgı Baatır-Şanslı*

avcı' diye tebrik edip selamlanmaktaydı.. Avcı da ganimetinden yaşına, sosyal statüsüne göre parça parça dağıtırmış.

Kırgız halkının etnokültürel geleneklerinde, ustukanın yaş ve cinsiyete göre dağılımı, belirli parçaların prestij derecesi, yemeklerin ne için yapıldığı (bayramlık, cenaze veya ritüeldik vs.) son derece önemliydi. Önemli törenlerde ustukanları dağıtmak için özel bir kişi – çıgdançı veya bökööl görevlendiriliyordu. Sorumlu bir role atanan çıgdançı gelen insanlar arasında ustukanı doğru bir şekilde dağıtmakla yükümlüydü. Konuklara, en yüksek seviyeden başlayarak, belirli bir düzende kuzu, koyun eti parçaları şöyle servis edilirdi: iliak kemik, kaval kemiği, femur kemiği, radyal kemik, kokus kemik, skapula kemiği ve kaburga ikram edilmiştir. Bazı boylarda bu ustukanların dağıtma şekli değişiklik göstermektedir.

Üçüncü bölüm: Aile ve Toplum. Toplum yapısı, aile yapısı, Kırgızların yaşam döngüsündeki adetleri ve günümüzdeki sosyal yaşamı olarak alt başlıklardan oluşan bu bölüm en geniş bölümdür. Aile ve toplum, temel geleneksel kurumlardan biri olarak Kırgızların sosyal yapısında önemli bir rol oynamıştır. Aile kabilelerle beraber temel bir sosyal yapı olarak üzerine bütün sosyal ilişkiler sistemini oturtmuştur. Toplumunu kısaca özetlemiş olursak: -Sadece aile fertlerinden oluşan küçük topluluklar, -göçebe topluluk düzeyinde bütünleşen birkaç küçük akraba topluluklar (*bir atanın baldarı-urug*), - birkaç göçebe akraba topluluğunun yer aldığı(uruu) ve geniş bir toprakları işgal eden üçüncü düzey topluluklar.

Toplum daima dayanışma, yardımlaşma içerisindeydi ve toplumda herkesin belli bir görevi vardı. Bunun neticesinde tabakalaşma olgusu ortaya çıkmıştır. Kırgızlarda bu veya diğer tabakaya dahil edilirken ekonomik durumu, hangi soydan olduğu, toplumdaki etkisi ve otoritesi gibi kriterlere dikkat edilmiştir. XIX.yüzyıllardaki tarih kaynaklarına bakılırsa Kırgızlar Ak söök (soylu) ve Kara söök (soysuz) olarak iki tabakaya ayrılmaktadır. Ak söök meşhur iri soylardan, kara söök de küçük küçük boy veya nereden geldiği belli olmayan grupları teskil etmekteydi. Bunların dışında zenginler, manaplar, baatırlar, avamlar ve köleler hakkında bilgiler, bu tabakaların kendi içerisinde ayrılımları vs detaylı anlatılmaktadır.

Kırgızlarda baba tarafı esas alan kan bağına dayalı boy birliği sistemi eskiden de koruyordu, günümüzde de varlığını korumaktadır. On kanat, sol kanat ve içkilik'ten oluşan kırgız boylarının her birinin nerede yer aldığı, tamgaları, sosyal hiyerarşi, devlet sistemi ve yönetim kurumları, Boy Teşkilatı, Jeneoloji geleneği -Secere anlatılmıştır. Topluma dair bir kaç atasözlerine yer verilmiştir: «*El ile büyüksün, elden çıkarsan geyiksın*», «*El ile bir ol ve yurt ile bir ol*», «*Halk mı çok, sen mi çok*».

Aile kırgız toplumunda da çok önemli unsurlardan biridir. Aile içi ilişkilerinden söz etmiş olursak ataerkil bir aile biçimi olarak görülse de gü-

nümüzde kadın erkeğe eşit sayılmaktadır ve özgürdür. Bütün türk toplumunda görüldüğü gibi Kırgızlarda da babanın baskısı, şiddeti olmazsa bile babadan çekinilir, ona karşı saygı büyüktür. Baba evin revidir. Babanın sözü kanundur. O ne dese o olur. Babanın geleneksel görevi ailenin geçimini sağlamak, korumak, ailenin konut ihtiyaçlarını temin etmek, aileye ilişkin nihai kararları vermek birden bir görevi olarak görülmektedir. Kadınlar kocasına hiç bir zaman adından seslenmemişlerdir. Hep ‘bayım veya çocuğumun babası’ diye hitap ederken aynı zamanda erkeklerde hanımına ‘anası veya hanımım’ demişlerdir.

Erkek kadar kadının da toplumda ve evde önemli yeri ve sorumlulukları vardır. Her toplumda olduğu gibi annelere saygı büyük olmasına rağmen aynı zamanda aile içinde ev işleri yapmak, çocuklarını yetiştirmek ve aile içindeki uyum ve huzuru, kocasının akrabalarıyla iyi ilişkisini sağlamak gibi görevlerle yükümlüdür. Çocuğun yetiştirilmesinde hem annenin hem de babanın çok önemli görev ve sorumlulukları var ise de anneye babadan daha fazla görev düşmektedir. Çocuk doğumundan büyümesine kadar hep annesinin yanında yetiştiği için anneler çocuklarının en güzel şekilde yetişmesini, ailesine ve topluma faydalı birer birey olarak hayata sokulmasını ister ve ona göre yetiştirir. Genellikle kızlar annesine ev işlerini yardımlaşırken, erkek çocukların da belli bir yaşa girdikten sonra babasıyla muhatap olmaya başladığını görmekteyiz. Her erkek çocuk yedi atasını ve hangi boydan olduğunu ezbere bilmek zorundadır. Kızların yetiştirilmesine babalar hiç karışmazlar ve kızlar evin misafiri olarak kabul edilir ve evden ayrılıncaya kadar sevgi, saygı gösterilmiştir.

Her bir milletin asırlardan beri süre gelen kendilerine ait bir gelenek-görenekleri, örf adetleri ve dini inançları düğünlerde, bebeğin doğumu ve gelişiminde ve cenaze törenlerinde uygulanmaktadır. Bu gelenek-görenekler, örf-adetler ve inançlar yerine getirilip bozulmadan korunmaya çalışılsa da zamanın değişmesiyle bunların da değişime uğradıkları görülmektedir. XVIII-XIX.yy.daki uygulananlar ile bugünküleri kıyasladığımızda büyük farklılıklar görülür. Bunun güzel örneği de Sovyet döneminde bazı gelenek göreneklerin yasaklanıp yerine Rus kültürünün gelmesidir.

Bebeğin doğumu ve gelişimine yönelik adetlerde dikkat çekiçi noktalar bulunmaktadır. Örneğin: eskiden bazı hayvanların koruyucu özelliklerine inanmışlardır: Köpeğin kürkü ve dişleri çocuğun boynunda koruyucu olarak asılıydı. Çocukları ölen kadınlar doğumdan hemen sonra bir köpek yavrusu ve hatta bir kurt yavrusunu emzirirmiş; böylece insanın çocuğu ile hayvanın yavrusu süt kardeşleri olsun niyetinde. Yavru, üç, beş veya yedi gün bebekle emzirilmiş daha sonra serbest bırakılmıştır. Bazı durumlarda yenidoğan bebek, namluyla alınan bir kurtun derisinden geçirildi. Bir koruyucusu olarak, çocuğun dış giysilerinin üzerine dikilen kurtun astragus kemiği kullanıldı. kurt kültü, eski çağlardan beri Türk-Moğol halklarının karakterinde olan bir ritüellerdendir.

Ölüm döngüsü: Kırgızların gündelik hayatlarında düğün kadar cenaze törenlerinin de ayrıca bir önemli yeri vardır. Cenaze anma törenlerinde çeşitli kültürler, dini inançlar ve sistemler, sosyal ilişkiler iç içedir. Bazen aynı aşiret grupları arasında bile, genetik, etnik ve toplumsal göçebe eğitimsel etnik süreçlerin etkisiyle ortaya çıkan cenaze töreninin bir ya da bir başka unsurunun örgütlenmesinde ve yürütülmesinde farklılıklar olabilmektedir. XIX. yüzyılın sonuna kadar Kırgızların çoğunluğu aynı düzeyi korumuşlardır. Çünkü genel olarak, cenaze ve anıt adetleri uyuşmaktaydı. Kuzeydeki ve güneydeki dağlı alanları ifade etmektedirler. Fergana ve Fergana vadilerindeki Kırgızlar için, yoğun yerleşim ve tarımın gelişmesi nedeniyle, göçebe gelenekler değişime uğramış, eski pastoralistlerin tüm yaşam yapıları yeniden inşa edilmiş, yeni yaşam biçimleri ve toplumsal ilişkiler ortaya çıkmış, İslam'ın konumu güçlendirilmiş, diğer şeylerin yanı sıra ritüeli önemli ölçüde değişmiştir.

Kırgızlarda bir kişinin ölümü en trajik gerçek olarak kabul edilmekteydi. Cenaze döngüsü birkaç aşamadan oluşuyordu: ölüm haberi, yas giysisi giymek, ağlamak, Ölen kişiyi yıkamak, kefenlemek, uğurlamak, toprağa gömmek, eşyalarını dağıtmak vs. cenaze döngüsü üçüncü gün (üçünlüğü), yedinci günü (jetiligi), kırkıncı günü (kırkılığı) (bazı gruplar için, özellikle 52. Gününü verirler) ve yıldönümlerin de anırlar. Son aşamada merhumun yas tutulması ve ailenin ve yakın akrabaların tam bir hayata dönüşü olacaktır. Gelen insanlara çok sayıda canlı hayvan kesilmektedir. Ne kadar daha fazla et yenilirse vefat eden kişinin o kadar sevap aldığına inanılıyordu.

Sosyal yaşamlarında geleneksel görgü kurallarının oluşumu da oldukça zevkli ifade edilmektedir. Bir göçebenin görünüşte basit ve demokratik yaşamının ardında, toplumda ve bir kişinin günlük yaşamının her yönünü kapsayan aile içinde karmaşık bir ilişkiler sistemi vardır. Kırgızlar, birçok eski göçebe topluluklarda olduğu gibi, yazılı davranış kurallarına sahip değildi. Görgü kurallarına uyma yükümlülüğü tarihsel olarak oluşturulmuştur. Kırgız toplumundaki davranış kuralları dizisi Türk-Moğol göçebe dünyasıyla da çok ortak noktasının bulunduğunu göstermektedir. Ulusal ahlak kurallarının temel bir zorunlu şartları vardır: insan olmak, adil olmak, dürüstlük, hırsızlık yapmamak, hem büyüklere hem de küçüklere karşı saygılı ve özenli olmak, iş yapmak, soyağacını bilmek, aksakallarla tartışmamak, talimatlara uymak vs. Her Kırgız kendi boyunun ideolojisi ve sosyal pratiği çerçevesinde eğitilmiştir. Bir kabilenin "namusu" her şeyden üstündür ve onların onurudur. Aynı zamanda birleştirici bir fikir olarak benlik saygısının üzerine konulmuştur. Boyun her bir üyesi uygun şekilde davranmalı, otoritesini arttırmalı, her tarafının menfaatlerinin gerisinde kalmalı ve her zaman, silahla onlar için savaşmaya hazır olmalıdır. Ailenin onuruna zarar veren işler, bütün boyu etkiler ve kötü duruma maruz bırakılırdı. Bu yüzden herkes yaptığı hareketlere ve konuştuğu laflara dikkat etmek zorunda olduğunu vurgulamışlardır.

Pek çok Kırgız eğlencesinin konuları, onların aksesuarları, özellikle de kültürel varlıkları göçebe yaşam tarzına dayanan insanlar arasında ortaya çıktıklarını ve geliştiklerini göstermektedir. Hep hayatta göçüp konmamışlardır aynı zamanda eğlenmeyi de bilmişlerdir. Başta at oyunları olmak üzere er sayış, güröş, kemik oyunları, çocuk oyunları ve zekâ oyunları olarak birkaç eski oyunlar sıralanmıştır ve özellikleri, oyun kuralları anlatılmaktadır.

Dördüncü Bölüm: Manevi Kültür ve Dinî Görüşleri. Bu bölüm destan ve folklor, Halk bilgisi ve dünya anlayışı ve dini inançları olmak üzere birkaç alt başlıklardan oluşmaktadır. Kırgızların hayatını, düşüncesini, kültürünü ve dini inançları hakkında kayda değer bilgileri yansıtan aynı zamanda dünyanın en uzun destanı olma gibi bir özelliği taşıyan Manas destanı, diğer küçük destanlar, mitler, efsaneler ve hikayeler, masallar kısaca özetlenmiştir. Manas destanının günümüze kadar ulaşması Manasçıların sayesinde olmuştur. Ayrıca Manas destanını sıradan birilerinin söylemediğini, halk arasından çıkan büyük *Manasçılar*¹ kısaca tanıtılmıştır. En zor, en yücel yeteneğe hâkim özellikleri taşıyan manasçıların hemen hemen çoğunluğu görmüş olduğu rüyalarından sonra söylemeye başladıkları söylenir. Manasçının performans şekli bireyseldir ve tek kişilik bir gösterme yapan oyuncu ile karşılaştırılabilir. Ne kadar sentez yapan anlamlı ve çok farklı bir sanattır. Herhangi bir müzik enstüman kullanmamakta ve elleri jestler için özgür olmalıdır ki destanın değişen içeriğine uygun olarak yüz çerçevelerini de değiştirerek ruhanileştiriyor. Zamanında Manasçılar'ın kendi aralarında yeteneklerine göre biri diğerinin yerini tamamlayabilecek kuşaklar yetiştirip, mektepleri oluşturmuşlardır.

Müzik Kültürü-Halk Müziği Sınıflandırma yaparsak : -Telli Çalgılar, -Yaylı Çalgılar,- Nefesli Çalgılar ve Vurmalı Çalgılar olarak özelliği, neden ve nasıl yapıldığı, ne zaman kullanıldığı resimlerle beraber ifade edilmiştir. Müzik adetleriyle beraber kırgızlarda çok yaygın olan Aytış sanatından, şaircilik, bestecilik yapan ünlü Kırgız müzisyenleri, sanat adamları tanıtılmıştır.

Halk bilgisi ve dünya anlayışı. Ekonomik yapı ve göçebe yaşam biçimine göre ortaya çıkan Astronomik ve coğrafi bilgi, Kırgızlar arasında önemli bir rol oynamıştır. Diğer tüm eski çağlarda olduğu gibi, Güneş, Ay, yıldızlar zamanın ölçüsü olmuştur. Güneşi ve ayı gözlemleyerek, doğa olayları, gün doğumu ve gün batımını belirleyen sonuçları keşfetmişlerdir. Gökyüzü, su, ateşe saygı duyup onlar hakkında efsaneler yaratılmıştır. Zaman algısında kurgunun ve gerçekliğin birbiriyle iç içe girdiği yerler vardır. Diğer Türk kabileleri gibi, bir yılı on iki aya bölmüştür. Birim ve referans noktasında bir döngüsel vardı. Kendilerine özgün takvimlerini geliştirmişlerdir, buna göre dört tür mevsimlik mera üzerinde göçlerin başlangıcı, göç zamanı, ziraat ve avcılıkta çeşitli çalışma zamanları belirlenmiştir. Halk takvimi, Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde biliniyordu ve Orta Asya'daki

1 Manas destanını söyleyenler

Türk-Moğol göçebelerinin takvimlerinin geleneklerine uyuşuyordu. Belki de bu Türk-Moğol göçebelerinin takvimi Çinlere, oradan Doğu Asya halkına arasına yayıldı ve günümüzde "Doğu Takvimi" olarak Avrupa'da tanınmış olabilir. Bu takvime ait bilgiler VII - VIII. Yüzyıla ait Yenisey Kırgızlarının yazıtlarına kaydedilmiştir.

Dini inançlarını İslamiyet öncesi inanç, atalar kültü ve İslam olarak değerlendirmişlerdir. Totemizm, Zerdüştlük, Gök Tanrıçılık ve Şamanizm, Atalar kultu olan İslam öncesi inançların unsurları ve karakterleri, İslam dahil tüm dünya dinlerine girmiştir. Eski din katmanları günümüzde de hemen hemen her yerde varlığını kısmen korumuştur. Halk bilincinde hala İslam öncesi inançlar, batıl inançları, dini önyargıları İslamda var olan ve yakın geçmişte oldukça yaygın olan hoşgörüler İslamın ayrılmaz bir parçasını oluşturmuş hale gelmiştir. Öreneğin boynuzlu Geyik Ana veya Kurt, Tanrı ve Umay Ana, ateşle evi temizlemek ve vefat etmiş ruhları anma vs. Kırgızlara İslam dininin yayılmasını Talas savaşıyla başlayıp, Karahanlılardan bahsedilse de asıl yayılmasına katkı sağlayan sufizm hareketi olduğunu ileri sürmektedirler. XVI-XVII.yyda Sufi grupları tarafından İslam dini Kırgızların arasında yayılmaya başlamıştır. Bu hareketi herhangi bir devletin amaçlarına bakılmaksızın İslam misyonerleri olan dervişler yürütmüştür. Bu dervişler her zaman yerleşik kültürel bölgelere göre bozkırlarda daha başarılı olmuşlardır. Kırgızistan'ın güneyinde daha fazla etkili olmuşlardır.

Beşinci Bölüm: XX-XXI. Yüzyıllardaki Kırgızların etno-kültürel ve sosyo-politik gelişimi.

Sosyal ve kültürel modernleşme ve ulus oluşturma ve Etnopolitik süreçler - XX yüzyılın sonu XXI. Yüzyılın başı alt başlıklardan oluşan son bölümde sovyet dönemi ve sovyet sonrası Kırgızistan tarihi olarak değerlendirilebilir. 1918'de Orta Asya halkları onun içinde Kırgızistan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmıştır. 1924 yılına kadar Kırgızlar, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Fergana, Sır-Derya, Yedi-Su ve Semerkand bölgelerinde yaşadılar ve kendi hükümetlerine hâkim değildi. Bu bölgelerin her birinde nüfusun azınlığını oluşturan Kırgızların sorunlarına her zaman dikkat edilmiyordu. 1921-1922 yıllarında bir grup vatansever Kırgız entelektüelleri ayrı bir Kırgız Dağ Bölgesini oluşturmak için bir girişimde bulundular ve böylece bir federasyonda halkın kendi hakkını gerçekleştirmesi çabası başlatılmıştır. Sovyet iktidarında Kırgız ulusunun ve devletinin oluşumu sanıldığı gibi kolay olmamıştır. Buna katkı sağlayan insanların mutlaka belirtmek gerekir. Kara Kırgız Özerk Bölgesi'nin oluşumuna çok aktif rol oynayanların başında C. Abdırhmanov, İ. Aydarbekov, A. Sıdıkov ve İ. Arabayev'dir. Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetinin Merkez Yürütme Komitesi, Orta Asya halklarının ulusal devletlere ayrılmasına ilişkin bir kararı kabul etmiştir ve bunun sonucunda 1924-

1925 yıllarda eski Turkestan ASSR yerine RSFSC'ye bağılı Kara Kırgız Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölümün Sovyet dönemini anlatan kısmında ulus yapısı, toprak ve su reformları, kolektivizasyon ve sedentarizasyon, cumhuriyetin sanayileşmesinin başlangıcı ve 1930'larda Kırgız aydınlarına yönelik başlayan katliamlar kısaca anlatılmaktadır.

Sovyet sonrası dönemde dikkat çekiçi bazı konular: halk kültürünün dönüşümü, XX-XXI. yüzyıllardaki aile gelişimi, profesyonel kültürünün oluşturulması, dil süreçleri, dini durum, Sovyet dönemi sonrası gerçekleşen göç süreçleri ve sosyal hareket ve örgütleridir. Günün önemli sorunları olan dil, din ve göç meseleleridir. Genel itibariyle bu son bölümde Bağımsız Kırgızistan'ın tarihi, bugünkü durumu, ekonomik ve siyasi sorunları incelenmiş ve bunlarla ilgili değerlendirme yapılmıştır.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ YAYIN İLKELERİ, YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME BİÇİMLERİ

Derginin Amacı

Asya Araştırmaları Dergisi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan hakemli Uluslararası Sosyal Bilimler dergisidir.

Dergi, Türkiye’de ve dünyada sosyal - beşeri bilimler alanındaki tüm disiplinlerin bilimsel gelişimlerine katkı sağlayacak bilimsel çalışmaların artırılmasını ve yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Odak ve Kapsam

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Asya Araştırmaları Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında yer alan ve aşağıda belirtilen disiplinlerin bilimsel çalışmalarına odaklanmaktadır:

Asya Arkeolojisi

Asya Antropolojisi

Asya Türk Tarihi ve Coğrafyası

Asya Türk Kültürü ve Sanat Tarihi

Asya Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Eski Türk Dilleri ve Edebiyatları

Türk Halk Bilimi

Asya ülkeleri ve milletleri Dili, Tarihi ve Edebiyatları

Uluslararası İlişkiler ve Siyaset

Bilgi ve Belge Yönetimi

Dilbilimi

Felsefe ve Sosyoloji

Dergiye gönderilen çalışmalar, derginin kapsamında yer alan disiplinlere ilişkin gelişmeleri ve sorunları derinlemesine irdeleyen ve tartışan, bilimsel

alinyazını nesnel bir bakış açısıyla sunan, bilimsel yöntemlere dayanarak gelişmelere ve sorunlara ölçümlenebilir ve uygulanabilir öneriler geliştiren, alana doğrudan katkı ve özgün değer sağlayan nitelikte olmalıdır.

Derginin amaç, odak ve kapsamı ile ilişkilendirilmemiş çalışmalar yayımlanmamaktadır. Ancak, Yayın Kurulu, dergiye gönderilmiş çalışmalarını değerlendirerek, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde yayımlanan diğer dergilere yönlendirebilir.

Yayın Sıklığı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Bahar ve Güz olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır.

Yayın Dili

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleriyle yazılmış çalışmalarını kabul etmektedir. Gönderilen çalışmalar, hangi dilde ise o dilin dil bilgisi kurallarına ve bilimsel alinyazına uygun, anlaşılabilir biçimde hazırlanmalıdır. Bu kriterleri sağlamayan yayımlar değerlendirmeye alınmamaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar 3 yıl süreyle saklı tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Gizlilik Beyanı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Yönetim Sistemi'nde girilecek tüm veriler (isim, elektronik posta adresleri gibi kişisel bilgiler vb.) yalnızca derginin ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin bilimsel çalışmaları için kullanılır. Bu veriler, başka bir amaç için kullanılmaz; kesinlikle üçüncü kişilerle paylaşılmaz.

Telif Hakkı

Makalelerdeki düşünce ve öneriler ile kaynakların doğruluğundan yazarlar sorumludur. Dergide yayımlanan makalelere telif hakkı ödenmez. Yazarlar, makalelerinin telif hakkından feragat etmeyi kabul ederek, basıma kabul edilen makalelerin telif hakkını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne devrederler. Yayın Kurulu, makalenin yayımlanması konusunda yetkili kılınır.

Bununla birlikte yazarların aşağıdaki hakları saklıdır:

1. Telif hakkı dışında kalan bütün tescil edilmiş haklar.
2. Makaleyi satmamak koşulu ile kendi amaçları için çoğaltma hakkı.
3. Yazarın üreteceği kitaplar, makaleler vb. çalışmalarında derginin kaynakça olarak belirtilmesi koşuluyla, makalenin tümü ya da bir bölümünü kullanma hakkı.

YAZIM KURALLARI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların aşağıdaki koşulları taşıması gerekmektedir:

- Dergiye gönderilecek çalışmalar Türkçe, İngilizce, Rusça diğer Türk lehçeleri ile yazılmış olmalıdır.
- Dergide yer alacak çalışmalar, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır.
- Dergi yazım kurallarına uymayan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz.
- Dergiye gönderilecek çalışmalar:
 - A4 dikey boyutunda, tek aralık, kenar boşlukları her bir kenardan 2,5 cm olacak şekilde hazırlanmalıdır.
 - Öz ve kaynakça sayfası hariç, çalışmanın metin kısmı, 5000 sözcükten az olmamak ve 10000 sözcüğü aşmamak kaydıyla, Times New Roman 11 punto yazı karakteriyle bir buçuk aralıkla yazılmalı ve Microsoft Word dosyası olarak oluşturulmalıdır.
- Çalışmalar, aşağıda belirtilen bölümlerden (sırasıyla) ve bu bölümlere yönelik düzenleme yayın ilkelerine uyularak yapılandırılmalıdır:

Başlık: Çalışmanın başlığı, 12 Punto **Koyu BÜYÜK HARFLERLE** sayfanın ortasına yazılmalı, rakam ve noktalama işaretleri hariç, başlık iki satırı geçmemelidir.

Yazar / Yazarlar: Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (ilk harfi BÜ-YÜK) ve soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) makale metninin sağ üst köşesine 12 Punto **Koyu** olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra asteriks (*) konulmalı, başlık sayfasının altında yer alacak asteriks işaretinden sonra yazar ile ilgili bilgiler (unvan, kurum ve e-posta) dipnot biçiminde 10 Punto İtalik olarak verilmelidir.

Özet: 10 Punto İtalik olarak, 1 satır aralığıyla yazılmalı ve 300 sözcüğü geçmemelidir.

Anahtar Sözcükler: Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi Türkçe anahtar sözcük eklenmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalıdır ve tüm sözcükler *italik* olarak verilmelidir.

İngilizce Başlık: İngilizce başlık her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle 10 punto koyu ve *italik* olarak ve ortalanarak yazılmalıdır.

Abstract: Türkçe “Özet” kısmında yazılı olan metin İngilizce olarak verilmelidir.

İngilizce Anahtar Sözcükler (Key Words): Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi İngilizce anahtar sözcükler Türkçe verilen sözcüklerle aynı sırada ve aynı anlamda verilmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalıdır ve tüm sözcükler *italik* olarak verilmelidir.

Sayfa Numaraları: Sayfalar makalelerin ilk sayfasında görünmeyecek şekilde üst bilgi içinde sağ ve sol üst kenara 9 punto olarak yerleştirilmelidir.

Metin ve Paragraf: Ana metinde alt başlıklar, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle 11 punto ve koyu yazılmalıdır. Metin 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten 5,8 cm, alttan 5,8, Sağdan 4,5 cm, Soldan 4,5 cm boşluk bırakılmalı. Satır arası 3 nk olmalıdır. Paragraflar soldan 0,8 cm girintili olarak başlatılır ve paragraf araları 6 nk olmalıdır.

Kitap, Dergi vb İsimler: Metin içinde kitap, dergi, kongre, konferans, sempozyum ve panel isimleri italik olarak yazılır. Örneğin: *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları, Belleten, Uluslar arası İnsan ve Toplum Kongresi, Geçmişten Bugüne Halep ve Türkmenler Konferansı, Uluslar arası Halk Bilimi Sempozyumu* gibi

Sayıların Kullanımı: Cümlelere başlarken sayısal ifadeler sözcük olarak verilir sonra gelenler rakam ile yazılır. Örneğin: Yaptırılan otuz tezin yirmisi Türk tarihi ile ilgili kalan 10'u Moğol tarihi ile ilgili idi.

Kısaltmaların Kullanımı: Kısaltmalar metinde ilk kez kullanılırken paranteze alınır, sonraki kullanımında alınmaz. Örneğin: Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslar arası Para Fonu'na (IMF) başvurmak zorunda kalınmıştır. IMF, bu borçlanmayla Türk ekonomisine önemli bir figür olarak girmiştir.

Metin İçinde Alıntıların Kullanımı: Metin içinde yapılacak kısa alıntılar tırnak içinde italik harflerle tırnak içinde (“...”) verilmelidir. Beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Görsel Malzeme Kullanılması: Metin içinde fotoğraf, şema vb. görsel malzeme kullanılması durumunda kaynak gösterilmesi gerekmektedir. İzin ya da telif konularındaki hukuki sorumluluk tamamen çalışmanın yazarlarına aittir.

Dipnot ve Kaynak Gösterme: Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde Modern Languages Association (MLA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir:

- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir, metin sonuna konulmaz. Dipnotlar 9 punto tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Dipnot ayıraç çizgisi olmamalıdır.
- Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapılıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örneğin (Togan, 1981).
- Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış ya da ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmışsa kaynak, sayfasıyla birlikte şu şekilde yazılır: (Köker, 1998, s. 42)
- Bir yazarın aynı tarihli eserleri şu şekilde yazılır: (Zizek, 2009a) ve (Zizek, 2009b).
- Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır, daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir. Örneğin, kaynak ilk geçtiğinde (Kejanlıoğlu, Adaklı & Çelenk, 2004) sonraki geçişinde (Kejanlıoğlu vd., 2004) olarak yer alır.
- Metin içinde iki yazarlı bir kaynak belirtiliyorsa her seferinde iki yazarın

adı da belirtilir; ikiden fazla yazarlı eser ise ilk kullanımda hepsi, sonraki kullanımda sadece ilk yazar belirtilir. Örneğin: Kafesoğlu, Yıldız ve Merçil(1998).

- Yazar sayısı üç ya da daha fazlaysa o zaman ilk kullanımda da sadece ilk isim ve diğerleri şeklinde kısaltma yapılır (Arat vd., 1991).

- Metin içinde yeniden basımı yapılmış eski bir kaynak kullanılıyorsa yatık çizgi (/) kullanılır. Örneğin: Freud (1923/1961) çalışmasında günlük hayattaki dil sürçmelerinin de bilinçaltında yer alan bastırılmış temsillerin bir tür dışa vurumu olduğunu ilk kez öne sürmüştür.

- Metin içerisinde gösterilen kaynaklar haricinde, gerekli görülen açıklamalar için klasik dipnot yöntemi kullanılmalı ve bunlar için otomatik numaralandırma yöntemine başvurulmalıdır. Açıklamalar için kullanılacak ölçüler: İki yana yaslı, sol ve sağ girinti:0 cm, aralık önce ve sonra 0nk, satır aralığı: tek olmalıdır.

Kaynakça Gösterme: Makale sonuna mutlaka makalede kullanılan tüm kaynaklar belirtilmelidir. Yazarlar soyadına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Kaynakça gösterirken aşağıdaki kurallara uyulmalıdır:

- Yazar soyadı büyük harfle, adının ilk harfi büyük yazılmalı ve nokta virgülden sonra eser adı kitap ise Koyu italik, makale ise tırnak içinde yazılmalı. Eser adından sonra kitaplar için yayın yeri ve yılı, makale ise dergi adı, yıl, sayı ve Cilt No'su verilmeli.

Örnekler:

Tek Yazarlı Kitaplar İçin:

İNALCIK , Halil., (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer (Çev) , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çok Yazarlı Kitaplar İçin:

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*. İstanbul: Metis.

Editörlü Kitaplar İçin:

Özbek, M. (Ed.) (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul.

- Kaynakçada aynı yazarın aynı yılda neşredilen birden çok eseri varsa, eserler eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır.

TOGAN Z.Veli., (1912), Türk ve Tatar Tarihi, Kazan, (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.

ARAT R Rahmeti., (1947a) *Kutadgu Bilig I Metin* , Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara

ARAT R Rahmeti., (1947) *Kutadgu Bilig II Tercüme* , Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara

Elektronik Basılı Kitaplar İçin:

- Elektronik ortamdan (internet) alınan kaynaklara ait referans bilgileri, basılı kaynaklarla aynı şekilde gösterilmelidir. Eğer kullanılan çevrimiçi (online) kaynakta sayfa numarası belirtilmemişse parantez içinde de sayfa numarası belirtilmez.

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item I 135)

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES PUBLICATION PRINCIPLES, WRITING RULES AND RESOURCES

Purpose of the Journal

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is an international scientific and refereed journal published by Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center

The journal aims to increase and disseminate scientific studies that contribute to the scientific development of all disciplines in the field of social and human sciences in Turkey and in the world.

Focus and Scope

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies focuses on the scientific studies of the disciplines mentioned below in the field of social and human sciences:

Asian Archeology

Asian Anthropology

Studies on Language, Literature and History of Asian Countries and Peoples

Central Asia Turkish History and Geography

Central Asian Turkish Culture and Art History

Central Asian Turkish Dialects and Literatures

Old Turkish Language and Literature

Turkish Folk Science

International Relations and Politics

Information and Document Management

Linguistics

Philosophy and Sociology

The submitted works should be genuine that contribute to the field and deeply examine and discuss the developments and problems related to the disciplines within the scope of the journal, present scientific topics with an objective

view, develop practical suggestions based on scientific methods and approaching the problems realistically.

Studies not related to the purpose, focus and scope of the journal are not published. However, the Editorial Board can refer to other journals published in Ankara Hacı Bayram Veli University by evaluating the submitted work.

Publishing Frequency

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is published twice a year in Spring and Autumn.

Publishing Language

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies accepts studies written in Turkish, English and Russian. The submitted works must be prepared in a comprehensible manner in which the language (in Turkish or English) is in accordance with the rules of linguistic knowledge and scientific methods. The works which do not meet these criterias are not evaluated.

Evaluation of Articles

The articles sent to the journal for publication are reviewed by the Editorial Board in terms of publication principles, and sent for evaluation to two specialists of the field. The name of the author doesn't report to referees, and the name of the referee doesn't report to authors. The reports are keeping for 3 years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee, or the Editorial Board can make a final decision by examining the referee reports. The authors consider the criticism and recommendations of the referee and editorial board. If they have not participated, they have the right to appeal with their reasons. The articles sent to the authors to be corrected in accordance with the referee reports must be returned to the journal within a month at the latest after the necessary corrections have been made. The corrected text, if it seems necessary, can be re-examined by referees who request changes. Written articles that was not accepted for publication are not returned to their authors.

Privacy Statement

All data (personal information such as name, e-mail address, etc.) that will be included in the management system of Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is used exclusively for the scientific studies of Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. This data is not used for any other purpose; it is definitely not shared with third parties.

Copyright

The authors are responsible for the correctness of the ideas, suggestions and resources in the articles. The articles published in the journal are not paid for the copyright. The authors accept the copyright of the articles and transfer the copyright of the accepted articles to the Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. The Editorial Board is authorized to issue and publish the article.

However, the authors reserve the following rights:

1. All registered rights except copyright.
2. The right to reproduce the article for its own purposes with the condition not to sell it.
3. The right to use all or part of the books, articles, etc. produced by the author and indicate them in the bibliography of the journal.

WRITING RULES

Studies submitted to Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies should be suitable for the following conditions:

1. The Works submitted to the journal should be in Turkish, English and Russian.
2. Journal works should not have been published anywhere or have been submitted for publications.
3. Studies that do not comply with the Magazine Writing Rules are not evaluated.
4. Sent works should be like that:
 - Works should be prepared on vertical dimension of A4, the single spacing, the margins are 2.5 cm from each side.
 - Except for the Summary and References page, the text portion of the work should not be less than 5000 words and not exceed 10000 words. It should create as a Microsoft Word file with Times New Roman 11 point font

The works should be structured in accordance with the following sections (respectively) and the regulatory guidelines for these sections:

Title: The title of the work must be written in the middle of the page with 12 uppercase **bold**

CAPITAL LETTERS, and it must not be longer than 2 line, except for numbers and punctuation marks

Author / Authors: After the title is given, just author's name (the first letter is CAPITAL) and surname (WITH CAPITAL LETTERS) should be written **bold-12** font size and on the right up. The asterisk (*) must be placed after the surname, the information about the author (title, institution and e-mail) should be given in footnote format in 10-point *Italics* after the asterisk mark to be placed under the title page .

Summary: 10 Punto in *italics* , must be typed in 1 line and must not exceed 300 words.

Keywords: At least five and up to seven Turkish keywords reflecting the topics of the study should be added. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in *italics* .

English Title: The English title should be written in bold and *italic* and centered in small letters, with the first letter of each word being uppercase .

Abstract: The text in the «Summary» section of the Turkish language should be given in English.

English Keywords: At least five and at most seven English keywords reflecting the topics of the study should be given in the same order as the words given in Turkish. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in *italics* .

Page Numbers should be placed in the header the left and right topline of the page in 9 points so that they do not appear on the first page.

Text and Paragraph: Subtitles in the main text should be written in 11 point and bold with small letters, with the initials of the words. The text should be 11 pt, based on two sides; 5.8 cm from the top, 5.8 cm from the bottom, 4.5 cm from the right, 4.5 cm from the left. There must be 3 pt between lines. Paragraphs are indented 0.8 cm from the left, and the paragraph spacing must be 6 pt.

Names of Books, Journals, etc.: Books, journals, congresses, conferences, symposiums and panel names are written *italic* in the text. For example: *Resources of the Central Asia Turkish History, Belleten, The International Congress of*

Use of Numbers: At the beginning the codes and numerical expressions are given as words, following by numbers. For example: Twenty of the thirty theses done were related to the Turkish history and the remaining 10 related to Mongolian history.

Use of Abbreviations: Abbreviations are taken in brackets just for the first time in the text, not on their next use. For example: In 1957 in order to pay external debt , it was necessary to apply International Monetary Fund (IMF). The IMF has entered the Turkish economy as an important figure with this debt.

Use of Quotations In Text: The short quotations in the text should be quoted with quotation marks (“...”) and in *italics*. Quotations shorter than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written one centimeter inside from the left side and the right side of the line, one block and one line spacing.

Visual Materials: Photographs, diagrams, etc. in text. If visual material is used, the source should be shown. The legal responsibility for permission or copyright belongs solely to the authors of the work.

Footnote Display: Articles should be prepared in the style of the Modern Languages Association (MLA) in terms of the reference system, the style of showing source and arrange bibliography. Resources should be prepared as internal notes instead of the footnote system. Sources that given in the text, year of publication and page number of the sources will be given as follows:

- Footnotes in the text are numbered on the relevant page, not placed at the end of the text. Footnotes should be written in 9-point single-spacing. The alignment should be two-sided and the paragraph indent must be 0.5 cm. The footnote should not be a separator line.
- If a general reference is mentioned in the text and the whole text is referred to (author’s surname, year), to write is sufficiently. For example (Togan, 1981).
- If a page quoted or the related ideas were taken from a particular section, the resource is written with the page as follows: (Köker, 1998, p. 42)
- An author’s works with the same date are written as follows (Zizek,

2009a) and (Zizek, 2009b).

- If the number of authors is between three and five, all names should be written in the first submission, then only the first article is sufficient. For example, when the resource first crosses (Kejanlioglu, Adaklı & Çelenk, 2004), it takes place as the next pass (Kejanlioglu et ., 2004).

- If two authors sources are specified in the text, the names of the two authors are specified each time; If more than two authors, all of them specified just for the first time, and after the only the first author is specified in the text. For example: Kafesoglu, Yıldız and Merçil (1998).

- The number of authors is three or more, then only the first name and others are abbreviated in the first use (Arat et ., 1991).

- A slanting line (/) is used if an old source has been reprinted in the text. For example: Freud (1923/1961) for the first time suggested that the daily life of language tramps is a sort of outsider of repressed representations in the subconscious.

- Except the resources shown in the text, the classical footnote method should be used for the necessary statements and the automatic numbering method should be used for these. Measures to be used for statements: Justified, left and right indentation: 0 cm, before and after spacing: 0nk, line spacing: single.

End-Text Referencing

At the end of the article, all sources used in it must be specified. Authors should be sorted alphabetically by last name.

Author surname and first letter of name should be in capital letters, and if the title is book after point and comma, it should be written in bold italic and article should be written in quotation. After the the title of study, the ublication place and year of books and the journal title, year, number, and volume number should be given

Examples:

For Single Written Books:

İNALCIK , Halil., (2003). ***Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)***, Ruşen Sezer (Çev) , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

For Many Written Books:

Abisel, N., Arslan, UT, Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, SR & Ulusay, N. (2005). ***Çok Tuhaf Çok Tanıdık***. İstanbul: Metis.

For With Editor Books:

Özbek, M. (Ed.) (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul.

- If there are multiple works published in the same year by the same author in the book, the works are written in the order of the new works. Sources with the same date are sorted by letter.

TOGAN Z.Veli., (1912), Türk ve Tatar Tarihi, Kazan, (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.

ARAT R Rahmeti., (1947a) *Kutadgu Bilig I Metin* , , Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara

ARAT R Rahmeti., (1947) *Kutadgu Bilig II Tercüme* , Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara

For Electronic Printed Books:

- Reference information for resources received from electronic media (internet) should be shown in the same way as printed sources. If the page number is not specified in the used online source , page number is not specified in parentheses.

O'Keefe, E. (nd). Egoism & the CNSTs in Western values. Access [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item I 135)

19. yy'da Kırgızlar

Kyrgyz in the 19th century

Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV

Buhara Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

The Last Emperor Of The Emirate Of Bukhara Alım Khans Presence In Afghanistan And The Developments After

Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU

Babür Şah'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri

The Existence Struggle Of The Babur Shah And Qur'anic Verses That Took Refuge In His Reign

Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

Timurlularda Vakıf Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

An Overview on the Activites of the Foundations in Timurids Period

Yavuz Selim SALMAN

Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya'da Su Yönetim Sorunları

Problems Of Water Management In Post-Soviet Central Asia

Emre ŞAMLI

Kuril Adaları Sorunu ve Kuril Adalarının Silahlandırılması

The Problem of Kuril Islands and Arming of the Kuril Islands

Eda GARİP

TANITMALAR / REWIEWS

ÜLKE TANITIMI: Kırgızistan Cumhuriyeti

Republic Of Kyrgyzstan

Yrd. Doç. Dr. Roza ABDYKULOVA

KİTAP TANITIMI: Kırgızistan Ve Rusya'nın Önde Gelen Tarihçileri Tarafından Hazırlanmış Kırgızlarla İlgili Yeni Temel Çalışma "Kırgızlar"

New Basic Study on Kyrgyzstan by Kyrgyzstan and Russia's Leading Historians

Şahrizada KALYBEK KYZY